

Potencijal revitalizacije industrijske baštine Duge Rese

Jurić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:968156>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

SMJER MUZEOLOGIJA I KONZERVATORSTVO

Ak. god. 2022./2023.

Marija Jurić

Potencijal revitalizacije industrijske baštine Duge Rese

Interdisciplinarni diplomski rad

Mentori: dr.sc. Darko Babić

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić

Zagreb, prosinac 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti i Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Diplomski studij

POTENCIJAL REVITALIZACIJE INDUSTRIJSKE BAŠTINE DUGE RESE

Potential Revitalization of the Industrial Heritage of Duga Resa

Marija Jurić

SAŽETAK

Tema ovog diplomskog rada je prikazivanje potencijala revitalizacije tvorničkog kompleksa „Pamučne industrije Duga Resa“ u istoimenom gradu. Rad predstavlja povijest grada Duge Rese te koliko je razvoj i stagnacija grada blisko povezana s egzistencijom ove tvornice. Broj stanovnika je numerički dokaz ove korelacija.

U ovom rad je analizirana „Pamučna industrija“ kao ključan čimbenik grada, ali osim same tvornice, rad istražuje i prateća stambena, radnička naselja i druge izgrađene objekte i infrastrukture koje su nastale zahvaljujući postojanju Tvornice. Revitalizacija predstavlja nekoliko opcija koje su sve iznesene hipotetski i koje uključuju muzejske svrhe, ali nisu nužno ograničene na sam prostor tvornice.

Ključne riječi: Duga Resa, Pamučna industrija, arhitektura, tvornica, Pamučna industrija Duga Resa, revitalizacija, konzerviranje

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 120 stranica, 53 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Mentori: dr.sc. Darko Babić i dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

Izjava o akademskoj čestitosti INF

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Izjava o akademskoj čestitosti PUM

Ja, Marija Jurić, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Potencijal revitalizacije industrijske baštine Duge Rese“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, [datum] Vlastoručni potpis

ZAHVALE

Hvala mojim „muzeološkim prijateljima“, naročito Mati bez kojeg ovaj rad, kao ni studij, možda ne bi bio gotov ove godine te što je uvijek vrhunska motivacija i inspiracija. Hvala svima koji su kroz mnoge godine imali snage sa mnom učiti te zbog kojih sam položila sve ispite u roku, ali i onima s kojima sam se odmarala nakon napornih dana.

Kao i u završnom radu, moram zahvaliti svojim sveznajućim prijateljima Matei i Polanu koji uvijek nađu neke nove izvore, imaju dobre komentare i vremena da saslušaju moje probleme ili mi pomognu iako od toga nemaju nikakvu dobit. Hvala Faberu što je pravi istraživač koji voli svoje znanje podijeliti s drugima i u sitne sate. Hvala mojoj obitelji, naročito mami jer sluša moje primjedbe iako ih ne razumije u potpunosti i jer je super pa da joj piše i na papiru.

Posebna zahvala ide dugogodišnjem prijevozniku „MACI d.o.o.“ i zamjenskom fotografu, koji uvijek slika još pokoju i time spasi situaciju, Luciji Marenjak. Što je sa mnom obišla lokalitete ovog rada i prošla kroz autentično iskustvo delirija večeri prezentiranja knjige „D.R. , lj. s. n.“.

Hvala Državnom arhivu Karlovac, što nema sve informacije koje bi promijenile tok ovog diplomskog rada te produljile njegovo pisanje, a time hvala i svim prethodnicima odgovornima za gubitak ovih informacija.

Hvala mentorima, prof. Juriću što je definirao moju želju za ovim usmjerenjem još na prvim godinama fakulteta i prof. Babiću na brzim kasno-noćnim i ranojutarnjim mailovima. Također mu hvala za zanimljivu i unikatnu temu te konstantnu utjehu da će sve biti u redu.

Na kraju ću zahvaliti sebi jer sam se natjerala i ovo okončati. Nisam znala da o ičemu mogu napisati sto stranica. Bravo, ja.

Sadržaj

1. UVOD	9
2. POVIJEST PODRUČJA OKOLICE DUGE RESE	10
3. POVIJESNI I GEOGRAFSKI KONTEKST DUGE RESE	12
4. POVIJEST INDUSTRIJE HRVATSKOG PODRUČJA 19. STOLJEĆA	14
4.1. PIONIRSKA INDUSTRIJSKA ARHITEKTURA U HRVATSKOJ	15
5. POVIJEST TEKSTILNE INDUSTRIJE U DUGOJ RESI	18
5.1. UTEMELJENJE	18
5.2. OSNUTAK I RAZDOBLJE PRVE TVORNICE	19
5.3. RAZDOBLJE DRUGE TVORNICE	22
5.4. IZLOŽBENA DJELATNOST	26
5.4.1. PRVA DALMATINSKI-HRVATSKO-SLAVONSKA IZLOŽBA	26
5.4.2. MILENIJSKA IZLOŽBA U BUDIMPEŠTI	28
5.4.3. OBRTNO-INDUSTRIJSKA IZLOŽBA U ZAGREBU	31
5.5. RAZDOBLJE PRIJE PRVOG SVJETSKOG RATA	32
5.6. PRVI SVJETSKI RAT	34
5.6.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA ..36	
5.7. MEĐURATNO RAZDOBLJE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA I POSLJEDICE PRVOG SVJETSKOG RATA	37
5.7.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE U MEĐURATNOM RAZDOBLJU	39
5.8. DRUGI SVJETSKI RAT I NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA	40
5.8.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE I UTJECAJ DRUGOG SVJETSKOG RATA 42	
5.9. SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA	44
5.9.1. INDUSTRIJA DRUGE JUGOSLAVIJE NA PODRUČJU HRVATSKE ..44	
5.10. TVORNICA „PAMUČNE INDUSTRIJE“	45
5.10.1. RANO RAZDOBLJE (1945 – 1961)	45
5.10.2. SREDNJE RAZDOBLJE SFRJ (1961 – 1981)	50

5.10.3.	KASNO RAZDOBLJE (1980 – 1991).....	52
5.11.	DOMOVINSKI RAT	54
5.11.1.	DOMOVINSKI RAT NA PODRUČJU KARLOVAČKE ŽUPANIJE	55
5.11.2.	„PAMUČNA INDUSTRIJA“ U DOMOVINSKOM RATU	56
5.12.	RAZDOBLJE INDUSTRIJE U REPUBLICI HRVATSKOJ.....	56
5.12.1.	PAMUČNA INDUSTRIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ	57
6.	STANJE TVORNICE	61
7.	RADNIČKI POKRET U TVORNICI	65
7.1.	DALJNI RADNIČKI POKRETI KROZ GODINE	66
7.2.	PRVI USPJEH RADNIKA	67
8.	KAKO JE TVORNICA OBLIKOVALA GRAD.....	69
8.1.	PARK.....	69
8.1.1.	SPOMENIK „PALIM BORKINJAMA I BORCIMA NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE“	71
8.1.2.	„MALA VILA“.....	73
8.2.	RADNIČKA ČETVRT INZL.....	73
8.2.1.	VANJSKO OBLIKOVANJE KUĆA NA INZLU	74
8.3.	RADNIČKA ČETVRT KASAR.....	76
9.	INTITUCIJE GRADA KAO POSLJEDICA IZGRADNJE TVORNICE	80
9.1.	BOLNICA.....	80
9.2.	OSNOVNA ŠKOLA, SREDNJA ŠKOLA, UČENIČKI DOM I JAVNI VRTIĆ 81	
9.3.	KAZINO - TVORNIČKI RESTORAN/KANTINA.....	83
9.4.	ČINOVNIČKI DOM (GRADSKA KNJIŽNICA I ČITAONICA DUGA RESA) 84	
9.5.	ZAKLJUČAK O ČETVRTIMA I JAVNIM OBJEKTIMA.....	85
9.6.	JOZEFINSKA CESTA	86
9.7.	ŽELJEZNICA	87

10. IDEJE REVITALIZACIJE „PAMUČNE INDUSTRIJE DUGA RESA“	89
10.1. NOVA EKOLOŠKI OSVIJEŠTENA PROIZVODNJA	89
10.2. OČUVANJE PROSTORA I URBANIZMA	90
10.3. PRENAMIJENA U MUZEJSKU SVRHU	91
10.4. MUZEJ NA OTVORENOM	92
10.5. MUZEJ U PROSTORU TVORNICE	93
10.6. GRAD-MUZEJ	94
10.6.1. GRAD-MUZEJ ZA SVA VREMENA	95
10.7. EKOLOŠKI MUZEJ	96
10.8. MUZEJ TRI STARE CESTE.....	97
11. ZAKLJUČAK.....	98
12. POPIS IZVORA	99
13. POPIS LITERATURE	102
14. POPIS SLIKOVNIH IZVORA	107
SUMMARY	138

1. UVOD

Revitalizacija je proces ponovnog oživljavanja, djelovanja i vraćanje života nečemu. Ovo se može odnositi na nekada živa bića, njihove dijelove, ali i na duhom živa poput gradova ili njihovih dijelova. Proces revitalizacija dijelova gradova je u Europi i svijetu u 21. stoljeću postao uobičajena procedura. Mnogobrojne industrijske proizvodnje i pogoni koji se nalaze unutar većih ili manjih gradova, koje su izgubile svoju izvornu funkciju su postale ruglo gradova u kojima se nalaze. Veliki napušteni tvornički prostori predstavljaju jednu eru vremena. Ona su potreban i vrijedan pokazatelj razvoja i promjene u gradu i čovječanstvu. Čvrste i kvalitetne konstrukcije i izvedbe, najčešće velikih dimenzija, su u novije vrijeme prilagođavane za novije, gradu potrebne svrhe i funkcije. Takve su konstrukcije bile smještene prije na rubovima grada, ali s obzirom na intenzivno širenje i povećanje gradova, oni se sada nalaze u širem centru. Taj proces prenamjene i ponovnog oživljavanja dijela grada (bio on industrijski ili ne) se naziva revitalizacijom.

Mnogobrojni su primjeri ovakve arhitekture smješteni u gradovima s više stotina tisuća stanovnika i njihova prenamjena služi lokalnom stanovništvu i turistima. Od kraja 19. stoljeća i kroz 20. stoljeće intenzivno su iseljena (ili u potpunosti napuštena) mnoga sela i mjesta zbog industrijskih procesa, kraćih puteva i putovanja, centralizacije ili rata. Nekoć su čitava mjesta imala važnost određene svrhe i uloge u prostoru ili trgovini, ali zbog industrije i njezinog seljenja na druge kontinente, gube na važnosti. Jedno od ovih mjesta jest i Duga Resa.

2. POVIJEST PODRUČJA OKOLICE DUGE RESE

Duga Resa je grad na rijeci Mrežnici koji se nalazi šezdesetak kilometara jugozapadno od Zagreba. Grad Duga Resa prostire se na 60,39 kilometara kvadratnih, a udaljena je oko deset kilometara od Karlovca. Područje općine Duge Rese je naseljeno još od prapovijesnog doba.

Na području Bosiljeva, mjesta u blizini općine Duga Resa, pronađeni su arheološki ostaci koji su datirani u brončano i u bakreno doba. U bližoj okolici Duge Rese, na području Svetog Petra na Mrežnici (ili Sveti Petar Mrežnički), pronađeno je još prapovijesnih ostataka, ali i predmeta koji datiraju u rimsko doba i koji potvrđuju naseljenost ovog teritorija iz toga vremena.¹ Ovaj dio trenutno pripada južnoj periferiji grada Duge Rese.

O crkvi Svetog Petra u Mlaki ili na Otoku u naselju Sveti Petar, također u općini Duge Rese, najraniji su zapisi iz 1334. godine, ali moguće je da je crkva i ranije postojala. Opisi crkve uglavnom su vezani uz kanonske vizitacije, a sugeriraju da je područje bilo dovoljno naseljeno da je postojala potreba za crkvom.²

Kroz 15. i 16. stoljeće, prostor općine biva zaposjednut vlastelinima, između ostalog i hrvatskim plemićima Frankopanima. Nešto kasnije, u 17. stoljeću, crkva Sv. Petra Mrežničkog postaje poznata po svećenicima glagoljašima koji su održavali misne službe na glagoljaškom i staroslavenskom jeziku.³ U sličnome, glagoljaškom razdoblju, crkva prolazi kroz obnovu te je kao i mnoge druge crkve, preuređena je u baroknom stilu. Proces barokizacije crkava je bio čest u sjevernoj Hrvatskoj, a za crkvu sv. Petra Mrežničkog uzima se 1726. godina za godinu preuređenja. U samoj crkvi su pronađeni i dijelovi uzidanog reljefa potencijalno iz rimskog domusa.⁴ Takav pronalazak može ukazivati na ponovnu uporabu kamena iz nekog prethodnog objekta na tamošnjem području ili, manje vjerojatno, da je postojao objekt koji je prezidan na istome mjestu. Nije isključena, ali je malo vjerojatna, da je postojao cijeli rimski grad na temelju nađenih predmeta i uzidanih reljefa, čiji se „ostaci se naziru u riječnom koritu“ budući da je cijelo mjesto Svetog Petra Mrežničkog, Varoša, kao i Duge Rese, smješteno na rijeci Mrežnici.

---

¹ Zatezalo, 1986., 16.

² Vuljanić, 1984., 23.

³ Šantek i Trpčić-Kordiš, 1986., 179.

⁴ *Sakralni objekti uz Mrežnicu*, http://os-vnazor-dugaresa.skole.hr/nastava/ivot_na_mre_nicu/sakralni_objekti_uz_mre_nicu (pregledano 16. srpnja 2023.)

Uz ovaj izgubljeni grad, postojao je u blizini utoka Tounjčice u Mrežnicu grad Ključ. Nije poznato od kada je grad postojao, ali se život u njemu gubi turskim provalama u 16. stoljeću.⁵

---

⁵ *Sakralni objekti uz Mrežnicu*, http://os-vnazor-dugaresa.skole.hr/nastava/_ivot_na_mre_nici/sakralni_objekti_uz_mre_nicu (pregledano 16. srpnja 2023.)

3. POVIJESNI I GEOGRAFSKI KONTEKST DUGE RESE

Kao naselje, područje Duge Rese se prvi puta spominje u zadnjoj četvrtini 14. stoljeća.⁶ Od tada je ovo područje uvijek bilo više ili manje nastanjeno, s uobičajenim cirkulacijama i oscilacijama broja stanovnika kao i kuća te kućanstava unutar njih.

Prvi poznati broj stanovnika Duge Rese je iz 1835. godine kada su zapisane „24 kuće i 183 katolička stanovnika“.⁷ Od godine 1857. postoje regularni zapisi o broju stanovnika koji se vrše svakih desetak godina, kako je i danas običaj i pravilo. Popisi stanovništva su odvojeni na „Grad Duga Resa“ i „Naselje Duga Resa“. Naselju je površina puno manja od površine grada te se to odražava u broju stanovnika. U omjeru broju stanovnika naselja naspram grada, 1857. godine zapisano je u naselju Duge Rese 256 stanovnika, dok je u gradu popisano 3258 stanovnika. Broj stanovnika na području i naselja i grada Duge Rese će konstantno rasti do 2001. godine, isključujući post-ratna razdoblja. Nakon Prvog svjetskog rata, odnosno između popisa stanovništva 1910. i 1921. godine će biti vidljiv osjetan pad. Nakon Drugog svjetskog rata neće biti vidljiv isti pad, ali to je iz razloga što popis stanovništva neće biti proveden 17 godina. Od rata u Hrvatskoj, odnosno broja stanovnika na popisima stanovništva od 1991. godine, broj stanovnika će prestati rasti i početi kontinuirano padati.⁸

Promjene u broju stanovnika Duge Rese nisu povezane isključivo s ratnim ili globalnim događajima, kao što je Svjetski ili Domovinski rat, već su i blisko povezane s razvojem i propadanjem tvornice tekstilne i jedine industrije u Dugoj Resi, najpoznatije po svojem zadnjem imenu „Pamučne industrije Duga Resa“. U broju stanovnika ovoga grada lako može ogledati i poslovanje te razvoj tvornice i njezina evolucija kroz vrijeme i države.

Postanak imena grada Duge Rese ima nekoliko tumačenja. Najvjerojatniji je da dolazi iz oblika narodnih nošnji tog kraja koje su pune resa. Narodne nošnje se unutar same općine razlikuju, kao što su utjecaji na određene dijelove općine bili različiti. Kao posljedica toga, postoje tri varijante narodne nošnje. One su, prema svojim lokacijama nazvane: Istočna (sličnija karlovačkoj nošnji i svima na Kordunu), zapadna (koju razlikuje ženska „kiklja“ – suknja s puno

---

⁶ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

⁷ Fras, 1988., 237.

⁸ Publikacije Državnog zavoda za statistiku

https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

bijelog platna u sebi) i južna (nadovezana na nošnju kakvu su nosili Srbi na području općine Karlovac). Ipak, sve spomenute nošnje imaju oblikovanu neku varijantu resi.⁹

Druga i treća teorija postanka imena su povezane s biljkom rese od kojih je jedna kopnena, a druga raste u vodi. Obje su biljke rese bile visoko rasprostranjene u ovim krajevima i njegov su simbol. Zadnja teorija navodi vlasnicu gostionice, ujedno i glavnu gostioničarku Rezu čija se gostionica nalazila u Dugoj Resi.¹⁰

Sve četiri karlovačke rijeke prolaze ili graniče s područjem općine Duge Rese. Ovo uključuje rijeke: Dobru, Koranu, Kupu i Mrežnicu. Doduše, samo je na jednoj od ovih rijeka veći i važniji vodotok na dugoreškom području, a to jest tok Mrežnice. Mrežnica je dugačka 64 kilometra i najveća je i najznačajnija pritoka rijeke Korane. Prolazi kroz središte grada Duge Rese, ali i sam grad se razvijao orijentiran prema ovoj rijeci. Velika ovisnost gospodarskog i generalnog razvoja grada Duge Rese, ovisi o Mrežnici. Stanovništvo ovog područja je kontinuirano kroz povijest koristilo hidroenergetski potencijal rijeke i samu vodu te njezinu pitkost.

Zbog dovoljno jakog toka Mrežnice i jednostavnog pristupa rijeci, kroz povijest će na području cijele općine Duge Rese biti građeni vodeni mlinovi. Duž ove rijeke kroz Dugorešku općinu, vodeni će mlinovi, odnosno vodenice stoljećima služiti kao pogon za mljevenje i proizvodnju brašna te drugih žitaričnih plodova. Iako će nebrojeni mlinovi postojati na Mrežnici, najvažniji će biti onaj koji će kroz vrijeme postati čitava industrija predionice, tkaonice i pamuka.

---

⁹ Janjić, 1986., 100.-104.

¹⁰ *Grad Duga Resa*, https://dugaresa.hr/?option=com_content&view=article&id=80&Itemid=154&lang=hr (pregledano 16. srpnja 2023.)

4. POVIJEST INDUSTRIJE HRVATSKOG PODRUČJA 19. STOLJEĆA

Teritoriji Hrvatske je u vrijeme kada se događaju industrijske revolucije u sklopu Habsburške Monarhije, kasnije Austro-Ugarske Monarhije. Teritoriji Monarhije je podijeljen u dva dijela: Austrijski dio i Ugarski dio, dok je hrvatski teritoriji podijeljen između njih. Sjeverni dio, pod nazivom Kraljevina Hrvatske i Slavonije, je pripadao Ugarskom dijelu, dok je drugi, južni dio bio Kraljevina Dalmacija i spadao je pod Austrijski dio Monarhije.

Industrija na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije, na kraju 19. stoljeća nije bila pretjerano razvijena. Štoviše, ona je bila gotovo nepostojeća. Ni sama Austro-Ugarska Monarhija, u usporedbi s državama poput Francuske ili Engleske koje su vodile industrijske revolucije, nije bila razvijena po pitanju industrije. Vlast nije pretjerano ulagala u razvoj industrije niti se dovoljno brzo prilagođavala novim okolnostima svijeta. Područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije je smatrano među siromašnijim dijelovima Monarhije. Nije imalo dovoljno bogatu ekonomsku osnovu, ali ni kulturno ni tehnološko znanje za samostalno razvijanje industrije.¹¹ Osim toga, ni sustav same Monarhije nije dovoljno poticao da bi netko u vlastitoj, siromašnoj sredini mogao pokrenuti ekonomiju i proizvodnju.

Kao dodatno opterećenje, sama Monarhija nije dozvoljavala jak razvoj industrije unutar Hrvatske. U strahu od osamostaljivanja dijelova države, jakog razvoja ili buđenja uspješnijih nacionalnih pokreta kakvi su nedavno bili u procesu. Par iznimki za poticaje od strane države što se tiče industrijskih usmjerenja je ipak postojalo. Obrtno-industrijska usmjerenja koja su bila dopuštene iznimke su bili mlinovi, industrija kože, alkohola i mesa dok se ostale grane moraju zadovoljiti uvezenim ili manufakturnim proizvodima spore proizvodnje i transporta.¹² Mnogi gradovi u Hrvatskoj će do raspada Monarhije ostati na obrtnoj razini.

Od dva hrvatska dijela unutar monarhije, Kraljevina Hrvatska i Slavonija je nakon Austro-Ugarske nagodbe pripala Ugarskom dijelu Monarhije. Dodatak nepoticanja je također bio usmjeren od strane Ugarske koja je zbog povijesnih događaja u ne toliko davnoj prošlosti i bolje pozicije unutar Monarhije, odlučila iskorištavati hrvatski teritoriji za svoju korist. Ovo će rezultirati jako kasnim razvojem Hrvatskog područja.¹³ Razvoj industrije se počinje događati uvoženjem parnog stroja u državu. Ovo se neće dogoditi ubrzo nakon njegove proizvodnje, a

---

¹¹ Goršić, 2001., 17.

¹² Goršić, 2001., 17.

¹³ Šepić, 2001., 27.

sam uvoz stroja i razvoj će doći od strane bogatih „inozemnih gostiju“ koji će doći i iskoristiti najskuplji proizvod – ljudsku snagu.

S druge strane, grad Rijeka je također pripadao Ugarskom dijelu Austro-Ugarske monarhije. On je zbog svoje povijesti i pozicije na moru bio puno napredniji od svih drugih gradova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Za reprezentiranje ove situacije, dovoljno je iznijeti činjenicu da je parni stroj u riječkoj „Tvornici papira“ bio uveden 1835. godine. Sljedeći parni stroj hrvatskog područja je donesen u „tvornici šećera“, također u Rijeci. Nakon spomenutih parnih strojeva u Rijeci, kronološki su zapisani u Češinu, pa u „Paromlinu“ u Vukovaru i zatim u zagrebačkom „Paromlinu“ 1862 godine.¹⁴

Rijeka je na temelju poznatih industrija i njezinih pogona te praćenja noviteta u industriji bila u mnogo zahvalnijoj poziciji od ostale, zaostale Hrvatske. Tek će se raspadom Austro-Ugarske, nakon Prvog svjetskog rata, smatrati da je novonastala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca došla do svog prirodnog toka industrije. Do tada slijedi mnogo bitaka za radnička prava i pokušaji unaprjeđenja prije kojih će radnici biti znatno iskorištavani.¹⁵

U razdoblju Monarhije, vanjski će investitori dolaziti na područja iza granica mjesta gdje postoje neka elementarna radnička prava i minimalna stanica. Uglavnom donose strojeve iz vlastitih, razvijenijih krajeva zemlje, a takvi strojevi još nisu bili viđeni na slabo razvijenim područjima na koja dolaze. Dodatne uštede čine iskorištavajući radnu snagu ovog područja koja nije svjesna svoje cijene. Osim toga, postoji i dosta stanovništva koje se doseljava u nadi za boljom budućnošću i s danim obećanjima. Koliko su radnici bili iskorištavani će brzo biti vidljivo po količini štrajkova koja će se događati u ovim „primitivnim“ područjima. Nakon osvještavanja pozicije radnika i njegove vrijednosti u ostatku Europe, prosvjedi, pobune, pokreti i rasprave s vodećima bit će svojevremeno, gotovo svakodnevica radnika.¹⁶

4.1. PIONIRSKA INDUSTRIJSKA ARHITEKTURA U HRVATSKOJ

Industrijska arhitektura u Hrvatskoj, kao i sama industrija, nije postojala do konca 19. stoljeća. Čak i u ovim slučajevima, stil je baziran na gotovo pojedinačnim primjerima u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Situacija početkom 20. stoljeća neće biti puno bolja, ali

---

¹⁴ Galjer, 2000., 139.-141.

¹⁵ Galjer, 2000., 139.-140.

¹⁶ Goršić, 2001., 15.

vremenom će nastati dovoljno industrijskih pogona i usmjerenja iz kojih će u industrijskoj arhitekturi Hrvatske biti vidljivi i moći se generalizirati neki oblici koji će se ponavljati. Oni će stvoriti omanju hrvatsku granu unutar ovog stila koja će slijediti svjetska usmjerenja istog pravca.

Industrijsku izgradnju 19. stoljeća su i Hrvatskoj izgradili i utemeljili isključivo stranci koji dolaze iz gradova poput Beča ili Stuttgarta. Ovi će pojedinci dolaziti prema narudžbama s visoko-tehničkih škola ili s arhitektonsko-građevinskih izučavanja. U hrvatskoj regiji Monarhije će oni graditi objekte za industrije koje su im bile dopuštene. Gradit će pogone, veće ili manje fokusirane na industrije prehrambene, mesne i alkoholne te kožne i tekstilne tvornice. Uglavnom će se tvornice nalaziti u blizini postojećih gradova i područjima razvijenog prometa (ili barem za hrvatske pojmove razvijenog prometa). Ovaj val izgradnje tvornica u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije će se smatrati prvim valom industrijske izgradnje Hrvatske. Taj će val biti dodatno potaknut i poguran osnivanjem „Trgovačko-obrtničke komore“ u Zagrebu 1852. godine.¹⁷ U ovaj prvi val industrijske izgradnje se ne ubraja riječka industrija jer je ona nastala daleko prije razvoja Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

U prvi val industrije spadaju industrije i građevine poput: „Tvornice duhana Zagreb“, „Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada“, „Tvornica likera Franjo Pokorny“, ali i primjeri izvan Zagreba poput „Paromlina“ u Osijeku, „Tvornica škroba K. Hertla“ u Varaždinu te nekoliko proširenih obrtničkih proizvodnji u Karlovcu.

Karlovac je kroz vrijeme doživio tri etape razvoja. Prva je smještena unutar zidina i traje od nastanka samih zidina 1579. do 1777. godine. Ovo razdoblje uključuje i paralelni razvoj obrta i trgovine. Druga se faza odnosi na razdoblje od zadnje četvrtine 18. stoljeća do druge polovice 19. stoljeća. Druga faza je povezana s razvojem cestovnog prometa koji se odvijao kroz Karlovac. Karlovac će u ovome razdoblju postati slobodan kraljevski grad koji će nastaviti s kontinuiranim razvojem trgovine. Razvoj prometnica će poboljšati trgovinu ovog područja, a prenoćišta i gostionice će također biti u porastu. Zadnja će faza razvoja početi izgradnjom željeznice.¹⁸ Prve će željezničke pruge voziti dionice Zagreb – Karlovac i Karlovac – Rijeka, kako je i vodila jedna od starih cesta, Karolina. Trgovina će od tada biti smanjenog udjela, ali će se od 1861. do 1945. godine grad Karlovac razvijati kao industrijsko središte. Dok je druga je faza smatrana trgovačko-obrtničkom, treća evoluirala i podiže grad na novu, industrijsku razinu.¹⁹ Neke od proizvodnji koje su nastale od provođenja željeznice su započete od nule dok

---

¹⁷ Galjer, 2000., 139.

¹⁸ Banjavčić, 2022., 7.

¹⁹ Banjavčić, 2022., 7.

su druge već godinama postojale kao obrt te su samo proširene i nadograđene. Proces prerade sirovina i proizvodnje poluproizvoda u gotove proizvode, odnosno proces manufakture su prethodnici industriji.

Neke od tih, malo većih manufaktura, uglavnom prehrambene i pivske naravi („Tvornica octa i sode“, „Karlovačka tvornica sirketa, likera, ruma, rakija i trgovina žeste na veliko“, „Građanska pivovara i tvornica slada u Karlovcu“...), ali i mnoge druge („Tvornica svijeća i medicarskih proizvoda“, „Tvornica pjenice Korana“, „Prva tvornica za preradu kože“..) su izgubljene kroz pedesetak godina od nastanka. Naročito u svjetskim ratovima ili posljedicama njihovog događanja.²⁰

Većinski su ove manje tvornice, kako na području Karlovca tako i u ostatku sjeverne Hrvatske, bile oblikovane u stilu baroknog funkcionalizma. U ovom oblikovanju postoji funkcija koju objekt mora ispunjavati, ali isto tako i tradicionalni, području poznati oblici. Tradicionalni, barokni oblici su vidljivi na pročeljima i u bačvastim svodovima kakvi su često bili vidljivi na pivnicama i gostionicama.²¹ Postojeće građevine su bile prilagođavane novim funkcijama te su one manje slijedile kolektivna kretnja jer je već dio objekta postojao, a nadodani se trebao prilagoditi funkciji i svrsi kojoj treba služiti.

Budući da na području Slavonije nije bilo gotovo nikakve industrije u ovom ranom razdoblju, obilježja industrijske arhitekture u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća se baziraju na rješenjima vidljivima u Kraljevini Hrvatskoj. Unutar nje vidljivo je paralelno korištenje neostilskih elemenata, kao što je spomenuti barok, ali s izmjenama. Funkcija samog objekta i funkcioniranje njegovih elemenata dolaze na prvo mjesto. Ako je, također stariji obrt s postojećom građom, dolazi do prilagodbe postojećeg novoj, povećanoj proizvodnji. Ove industrije, kao ni većina objekata druge namjene u ovom razdoblju, nisu ogledni primjeri historicističke arhitekture, ali vidljiva je želja za tim smjerom. Industrijska arhitektura je ograničena tehnološkim dostignućima koja su više ili manje dostupna području te ona uvelike diktiraju samo oblikovanje.²² Kako će i unutarne tehnološko dostignuće biti izmijenjeno, tako će se prostorije i vanjština isto mijenjati. Zbog ovoga će mnoge od navedenih zgrada tvornica biti pregrađene, nadograđene, prenamijenjene ili iz nekog drugog razloga izgubiti izvornu funkciju kojom će onda izgubiti i izvorni izgled. Česte su bile i nezgode poput požara zbog kojih su zgrade, potpuno ili djelomično, nanovo građene, ali obično suvremenijim materijalima i novijim stilovima.

---

²⁰ Banjavčić, 2022., 10.-14.

²¹ Banjavčić, 2022., 9.

²² Galjer, 2000., 148.

5. POVIJEST TEKSTILNE INDUSTRIJE U DUGOJ RESI

5.1. UTEMELJENJE

Povijest i razvoj Duge Rese i njezine pamučne industrije, počinje na kraju 19. stoljeća. Bečki veletrgovac Josef Jeruzalem (1850.-1919.) u ovom razdoblju, kupuje od odvjetnika Ivana Banjavčića jedan od tada mnogobrojnih mlinova na Mrežnici.

Ivan Banjavčić je bio zastupnik u Karlovcu i u vrijeme kada prodaje mlin i karlovački podnačelnik. On će u 20. stoljeću postati i gradonačelnik grada Karlovca.²³ Mlin, poznat među lokalnim stanovništvom kao Banjavčićev mlin, prodan je Jeruzalemu 06. rujna 1884. godine za 8000 austrijskih forinti.²⁴ Ovaj mlin je bio veći od mnogih drugih mlinova na Mrežnici. Uz to, mlin se nalazio na dobroj lokaciji što se tiče udaljenosti, odnosno blizine novonastaloj željezničkoj pruzi, ali i važnoj povijesnoj i staroj Jozefinskoj cesti.²⁵

Josef Jeruzalem (ili Jeruzalem) rođen je u Chotěbořu kraj Havlíčkova Broda u središnjoj Češkoj. Rođen je ondje 22. kolovoza 1849. godine kada je to osrednje mjesto s oko 6500 stanovnika.²⁶ Budući da je bio rođen u relativno imućnoj obitelji, školovan je u Beču te je po zanimanju bio trgovac. Prije kupnje mlina je blisko surađivao s M. Kulmerom koji ga je i potaknuo na kupnju mlina te ukazao na potencijalne industrije.²⁷

Jeruzalem je boravio u Zagrebu pa i Karlovcu u potrazi za nekim mjestom i branšom u koju bi uložio kapital. Nije poznato kako je točno došao do lokacije Duge Rese, ali detaljne analize kako bi posao tamo funkcionirao i bili uopće bio moguć su dugo trajale. Upitno je koliko su temeljito obavljene, ali na ovo će ukazati razvoj industrije. Navodno ga je i privukla ljepota kraja paralelno s prepoznatim potencijalom. Neki od tih potencijala su uključivali omjer cijene mlina, njegove lokacije, pogodna klima za pređenje (visoki stupanj vlage) te cijena radne snage u „divljini“ Austro-Ugarske Monarhije.²⁸ Cijena radne snage je na ovom području bila jako jeftina, a sve što mu je bilo potrebno vezano za industriju mogao je uvesti, ali i dovesti s obzirom na to da su i cesta i željeznica bile nedaleko.

---

²³ „Banjavčić, Ivan“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5775> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²⁴ *Karlovcu: Predstavljamo film "Nit od sto godina"*, <https://www.da-ka.hr/9606-2/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²⁵ Galjer, 2000., 139.

²⁶ Dugački, 2005.

²⁷ Dugački, 2005.

²⁸ *Od stoljeća sedmog*, http://os-vnazor-dugaresa.skole.hr/nastava/ivot_na_mre_nici/od_stolje_a_sedmog (pregledano 16. srpnja 2023.)

Također, u to vrijeme su vladale ideje Charlesa Fouriera, Roberta Owena i Henria Saint-Simona koji su bili trgovci i industrijalci, baš kao što će i Jeruzalem postati. Fourier, Owen i Saint-Simon jedni su od pionira utopijskog socijalizma i razmišljanja o industriji i rada.²⁹ Owen je također, utemeljitelj modernog radničkog zakonodavstva, ali isključivo mirnim putem. Bio je ravnatelj predionice u New Lanarku gdje je izgradio cijeli radnu zajednicu i pokrenuo razmišljanja o socijalnim reformama.

Paralelno s ovim idejama, u Njemačkom Essenu je Alfred Krupp izgradio radničko naselje u blizini područja bogatog ugljenom. Tvornica „Krupp“ će se baviti industrijom željeza i čelika, a u naselju će živjeti u početku oko tisuću ljudi čiji će se broj vremenom doći i do osam tisuća. U naselju su se nalazile i trgovine hrane, odjeće, obuće, galanterije, ali i gostionice, pivnice te kuglanu.³⁰

Kako će se utemeljena Tvornica u Dugoj Resi razvijati desetak godina nakon izvođenja kompleksa i naselja u Essenu, bit će vidljive slične ideje i koncepti. Izgradnja radne zajednice, četvrti i ustanova potrebnima za razvoj i razonodu radnički obrazovane klase. Vidljiva je sličnosti između ova dva kompleksa i u arhitektonskim oblikovanjima te su Jeruzalem i njegovi suradnici vjerojatno bili upućeni essenski kompleks i Owenov rad. (Slika 4 i Slika 5)

Sama odluka da će gospodarsko usmjerenje okrenuti u smjeru tekstilne industrije je bilo i dodatno inicirano time da su određene industrije u svojim začetcima na kraju 19. stoljeća dobivale neke poticaje i subvencije od državnih, ali i poreznih službi. Energetski potencijal rijeke Mrežnice, blaga i vlažna klima ovog područja bez jakih vjetrova kao i spomenuti svi drugi potencijali, bit će uzeti u računicu odabira lokacije i objekta za investiciju.³¹

5.2. OSNUTAK I RAZDOBLJE PRVE TVORNICE

Duga Resa je prije dolaska Josefa Jeruzalema i njegove kupnje mlina, bila tek neznatno selo. Prvi čimbenik koji je pokrenuo rast ovoga sela bit će Jozefinska cesta. Oko ove prometnice

---

²⁹ *Jutarnji u posjetu najstarijem radničkom selu u RH*, <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/jutarnji-u-posjetu-najstarijem-radnickom-naselju-u-rh-ovo-je-nekad-bila-oaza-srece-domace-radnicke-klase-a-danas-kaoda-je-vremenski-izmjestena-6472534> (pregledano 16. srpnja 2023.)

³⁰ *Arbeiterkolonie Kronenberg*, https://de.wikipedia.org/wiki/Arbeiterkolonie_Kronenberg (pregledano 22. rujna 2023.)

³¹ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

će biti izgrađeno puno obrta, trgovina, prenoćišta i krčmi. Izgradnja „Jozefine“ će trajati od 1770. do 1779. godine, a bit će važna jer će biti glavna trgovačka cesta ovog smjera. Vodit će od Karlovca, preko „Duge Rese, Generalskog Stola, Josipdola, Jezerana, Brinja i velebitskog prijevoja Vratinka“ do Senja, odnosno do obale.³²

Banjavčićev mlin, koji je Jeruzalem kupio 1884. godine se preuređuje malo više od godinu dana. Grade se tvorničke zgrade i zgrade za život radnika. Prve tvorničke zgrade će više nalikovati na malo veću kuću, manufakturu ili obrt (Slika 1). Grade se i kuće za život radnika, budući da drugih nastambi u okolici gotovo da i nije bilo. U suradnji s vlasnicima tvrtke „Abeles & Co.“, Wilhelmom Anningerom (1848 – 1918) i Siegmundom Mendelom (1848 – 1907), osnovana je „Kraljevska zemaljska ovlašćena pamučna predionica i tkaonica“ u Dugoj Resi.³³ Anninger i Mendel su ujedno i prvi investitori tvornice, a tvornica je upisana u registar Trgovačkog suda u Ogulinu 15. listopada 1885. godine te istog mjeseca kreće s radom.³⁴ Sljedeće godine, 1886. „Kraljevska zemaljska ovlašćena pamučna predionica i tkaonica“ postaje dioničko društvo te joj se naziv mijenja u „Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa“.³⁵ Ovaj naslov će ostati nepromijenjen do kraja Drugog svjetskog rata. Prva će tvornica započeti prerađivati pamuk s ciljem zadovoljavanja potreba stanovništva karlovačke regije u kojoj se i nalazi. To će količinski biti i izvorna ideja osnivača i investitora, proizvodnjom upotpuniti rupu u tržištu područja u kojem se nalazi. Tvornica će, ubrzo nakon što će postati dioničko društvo, brojati 5000 tkalačkih vretena i 60 tkalačkih strojeva. Ovo je dovoljna količina za preradu sirovine u materijal za čitav karlovački dio.

Jedna od prilagodbi okolini koja je napravljena prema prethodnim procjenama jest da je tvornica imala vlastiti izvor energije. Ovo je izričito impresioniralo stanovnike područja u kojem se nalazila. Tvornica će se prilagoditi (i kasnije prilagoditi sebi) tok Mrežnice te će time imati samostalan pogon koji će pokretati navedene tkalačke strojeve i vretena. Dvije vodene turbine, snage 150 konjskih snaga su funkcionirale kao jedne od prvih hidrocentrala na hrvatskom području i prva hidrocentrala karlovačkog područja.³⁶ One će uz pomoć rijeke napajati tvornicu besplatnom pogonskom energijom.

---

³² „Jozefinska cesta“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29402> (pregledano 16. srpnja 2023.)

³³ Dugački, 2005.

³⁴ *Karlovcu: Predstavljamo film "Nit od sto godina"*, <https://www.da-ka.hr/9606-2/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

³⁵ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

³⁶ Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Dodavanjem vodenih turbina na koje će napajanje i proizvodnja funkcionirati će učiniti tvornicu još nerazdvojnijom i ovisnom o samoj rijeci Mrežnici na kojoj se nalazi. Sistem napajanja Tvornice je dodatna revolucija su u industriji Hrvatskog područja unutar Austro-Ugarske Monarhije.³⁷

Tvornica neće imati vlastita polja pamuka niti u Dugoj Resi ili njenog okolici. U nju je uvožen pamuk iz polja koja nisu čak ni u Europi. Pamuk se u Tvornicu samo uvezio te prerađivao u upotrebljivu sirovinu te u grube oblike i materijale.

Proizvodnji su, naravno, bili potrebni ljudi za rad, ali isto tako i radna snaga koja će izgraditi i održavati tvornicu. Iz ovih razloga su se kao zaposlenici u „prvoj tvornici“ našli tkalaci, prelci, remenari i stručnjaci sličnih, danas gotovo izumrlih, zanimanja koja su bila potrebna za proizvodnju proizvoda. Uz njih će biti zaposleni, neki privremeno, a neki dugoročno, i zidari, tesari, stolari i kovači.³⁸

Stanovnici koji su živjeli na ovom području su se uglavnom bavili poljoprivredom i bili pomalo izolirani. Žene su, osim poljoprivrede i drugih tradicionalnih zanata uzgajale vlastiti lan i pretvarale njega i vunu s ovaca u potrebne im odjevne predmete. Time je pitanje znanja zaposlenja u sektoru tkanja i sličnih zanimanja tvornice bio riješen. Muškarci su, uz svoja svakodnevna poljoprivredna zaduženja, morali znati praviti proizvode koji su im bili potrebni, a ne dostupni. Bili su sposobni izgraditi i popravljati sve što je prestalo funkcionirati ili se oštetilo.³⁹ Tako je djelomično bilo riješeno i pitanje i radnika u tesarskom, zidarskom ili stolarskom odijelu. Ipak, ljudi u dugoreškom području i šire, nije bilo dovoljno te su ubrzo, većinski željeznicom, počeli dolaziti stranci.

Ovoj prvoj i izvornoj predionici i tkaonici nije poznat točan oblik budući da je 1889. godine izbio požar u kojem je predionica uništena. Postoje zapisane preinake i nadogradnje koje su bile izvršene na mlinu od kada je kupljen 1884. godine, do početka rada u listopadu 1885. godine.

Na temeljima sačuvane slike doduše, vidljivo je da su dvije zgrade: predionica i tkaonica, slično oblikovane. To su pravokutne zidane, veće kuće s klasičnim dvostrešnim krovom od crijepa. Imaju tri etaže, odnosno dva kata i tavan. Na prva dva kata su ravnomjernim

---

³⁷Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

³⁸Banjavčić, 2022., 64.

³⁹Perić, 2011., 139.-140.

razmakom postavljeni pravokutni prozori, na duljim stranama zida je njih sedam, dok s kraćih po dva. Na tavanu je također vidljiv mali kružni otvor koji je služio za ventilaciju.

Smještene odmah pokraj samih brzaca, izgledaju kao prosječne „kuće“, ali s obzirom na to da je u Dugoj Resi tih godina i dalje uobičajena izgradnja stambenih objekata od drveta, one ipak izgledaju modernije sa svojim fasadama od opeke.⁴⁰

U prizemlju je bila pretpredionica (prostorija sa strojevima za pripremno pređenje) i čistionica. Ovo je označavao prvi korak u pripravljanju pamuka, a tu je bilo i mjesto gdje se odlagao dovezeni pamuk. Na prvome katu je bila tkaonica sa strojevima za fino pređenje, dok su na drugom katu bile prstenaste predilice. U potkrovlju, na vrhu se nalazio tavan u kojem su bili smješteni odjeli za pakiranje, vitlarija i mjesto za pohranjivanje škroba.⁴¹ Gotovo će sve ove funkcije biti vršene u ovoj tvornici do dana kada se ona zatvara, više od sto godina kasnije, ali podijeljeno u čitavim pogonima, a ne malim sobama dvije kućice.

Spomenuti požar je buknuo 24. rujna 1889. godine u jednom od pogona predionice. Cijela je zgrada predionice, odnosno jedna od dvije zgrade izgorjela. U njoj je spaljeno oko 12 000 vretena, ali su vodene turbine, odnosno način napajanja, uspjele proći bez oštećenja.⁴² Iste godine kada je „buknuo“ požar, nešto ranije od samog požara, također je izbio i jedan od prvih štrajkova u Hrvatskoj industriji baš u Dugoreškoj tvornici. Požaru se neće naći uzrok, ali nijedan radnik nije stradao u njemu.

5.3. RAZDOBLJE DRUGE TVORNICE

Razbolje druge Tvornice se može računati kao post-požarno razdoblje od 1890. godine kada nastaju novi i veći pogoni za tvornicu, ali se i samo sjedište uprave seli u Beč. U Dugoj Resi, osim same Tvornice, ostaje isključivo tehnička uprava koja bi se nabavljala robu, dobivala narudžbe prosljeđene iz Beča i proizvode isporučila kupcima.⁴³

---

⁴⁰ Vuljanić, 1984., 44.

⁴¹ Vuljanić, 1984., 44.

⁴² „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

⁴³ Vuljanić, 1984., 48.

Sami vlasnici su se nakon požara dvoumili oko obnavljanja predionice ili napuštanja kompletnog podviga. Zbog nedavno otvorene tkaonice i parnog stroja, u koje su par godina ranije su uložili značajnu svotu, vjerojatno su se odlučili ipak pokušati još jednom.

Moderni parni stroj, 1888. godine je postavljen u tvornicu zbog ovisnosti o turbinama pa time i same proizvodnje o vodostaju Mrežnice.⁴⁴ Vodostaj Mrežnice je tijekom ljetnih mjeseci intenzivno opadao, na što izvorni ulagači, Jeruzalem, Aninger i Mendel nisu računali. Prvi ugrađeni parni stroj tvornice će biti puno jači i sigurniji od vodenih turbina te će povećati proizvodni kapacitet tvornice. Zbog dodatka tog, tada „najmodernijeg parnog stroja“ i veće energetske proizvodnje, bit će dodano i 109 novih tkalačkih strojeva.⁴⁵ Nadalje, postankom dioničkim društvom te novim novčanim resursima koji su pristigli ovime je podignuta i zasebna zgrada za tkaonicu i nove predilice s 2800 vretena, a uređena je i bjelionica za pređu.⁴⁶

Da nije došlo do navedenih unaprjeđenja prije požara, ishod zadržavanja tvornice bi vjerojatno bio drugačiji nego što jest.⁴⁷ Unutar prvih pet godina, industrijski pogon u Dugoj Resi je prošao intenzivno turbulentno razdoblje. Spomenuti požar i štrajk nisu ni blizu jedinih problema koji su zadesili proizvodnju i radnike Duge Rese. Epidemije tifusa i dizenterije koje su se pojavile u Europi 1886. i 1887. godine su također ostavile utjecaj. Kako na potlačene radnike tako i upravu i upravljanje samom tvornicom.⁴⁸

Sami su se vlasnici nadali domaćoj radnoj snazi koja ne zna svoju vrijednost i cijenu, ali zna prema tradiciji obavljati tkalački posao. Ovo neće zadugo biti slučaj jer će ovi, „domaći“ radnici, shvatiti da više mogu samostalno zaraditi u obrtima i/ili poljoprivredi nego u tvornici. Dovođenjem stranih radnika i stručnjaka, uprava odlučuje i otvoriti školu ovog usmjerenja da bi odgojila svoje sljedeće radnike.⁴⁹

U ljeto 1890. godine se gradi prizemnica s dvije velike odvojene dvorane za pretpredionicu i predionicu. Smješteni su i pogoni čistionice i mješaonice te vitlarija i pakirnica u staroj, ne izgorjeloj postojećoj dvokatnici. Još novih vretena dopremljeno je u rujnu iste godine iz Engleske, njih čak 12.036. Iz potrebe, su dodani i pogoni male končanice i kuće za

---

⁴⁴ Tehnički muzej Nikola Tesla, *Pamučna industrija Duga Resa*, <https://www.facebook.com/335802459827986/photos/pamu%C4%8Dna-industrija-duga-resabe%C4%8Ddani-josef-jerusalem-wilhelm-anninger-i-siegmund-m/3125807110827493/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁴⁵ Vuljanić, 1984., 47.

⁴⁶ Vuljanić, 1984., 47.

⁴⁷ Vuljanić, 1984., 47.

⁴⁸ Vuljanić, 1984., 48.

⁴⁹ Vuljanić, 1984., 48.

majstore. Končanica je nadodana jer se pokazala potreba za koncima u prodaji te će se njezin pogon vremenom samo povećavati. Nadovezujući se na to, Tvornica će zadržati končanicu i proizvoditi konce do kraja (ili konca) svog postojanja.⁵⁰ Potreba za kućom za majstore se javila zbog količine strojeva. Tu količinu je redovito trebalo provjeravati, popravljati i održavati. Isplativije je bilo imati konstantno zaposlene radnike za ovaj posao, nego ih svaki put tražiti izvan Tvornice, a ako ne i dovoditi iz drugih regija. Dodatak tvornici koji se nalazio izvan samog kompleksa tvornice jest upravni dio koji je bio smješten u direktorsku vilu u središtu parka, malo dalje od same tvornice.⁵¹ Za nacрте ove izgradnje bio je angažiran bečki graditelj D. W. Junk, a za nabavu novih strojeva August Schwarzbach te se nakon njihovih izvršenih zaduženja uprava seli u Beč.⁵²

Još neke od prostorija koje su nadograđene su uredske prostorije koje su pozicionirane u nadograđeni prvi kat. Osim njih je za potrebe potencijalnog većeg poslovanja dodano i skladište za prehrambene namirnice. Ovo skladište je sadržavalo namirnice kupljene isključivo za radnike, a kupovane su na veliko i radnici su ih ondje mogli kupiti jeftinije nego igdje drugdje.⁵³ Nadograđena je bila i preostala predionica koja je prenamijenjena u „skladište egipatskog pamuka“.⁵⁴ Ako je bila potrebna cijela prostorija za ovakvo skladištenje, znači da je ovo bila ili zahtjevnija vrsta pamuka, odnosno nestabilnija ili da ga je dolazila odjednom tolika količina da je bio potreban zaseban dio uređen isključivo za ovu svrhu.

Kroz sljedećih par godina, pregradnje su se samo nastavile. Proširena je bjelionica s još jednom zgradom. Ovo udvostručuje proizvodnju. Godinu kasnije, 1893. godine je proširena i tkaonica s novom končanicom za tkanje i konac, a instaliran je i novi, prvi stroj za trganje niti u tvornici.⁵⁵ Povećanjem proizvodnje, trebalo je povećati i energiju koja je napajala tvornicu. Dodavanje novog parnog stroja koji će nadoknađivati niske vodostaje, je napravljeno u 1893. godini, a radovi proširenja i modernizacije se još neće zaustaviti.

Prodaja je napokon počela nadoknađivati uloženo, a sirova, bijeljena ili obojena pređa bila je glavni proizvod prodaje ovog razdoblja. Sa skoro tri puta više vretena neko prošla,

---

⁵⁰ Banjavčić, 2022., 64.

⁵¹ Banjavčić, 2022., 64.

⁵² Banjavčić, 2022., 64.

⁵³ Vuljanić, 1984., 48., 51.

⁵⁴ Vuljanić, 1984., 48.

⁵⁵ Vuljanić, 1984., 51.-53.

izgubljena tvornica, 1890. godine otvorena je unaprijeđena, nova tvornica.⁵⁶ Ova brzina izgradnje i prve i druge tvornice je iznadprosječno brza, naročito uzevši u obzir lokaciju do koje su ,vjerojatno većinski uvezeni, resursi morali doći te tehničke mogućnosti gradnje kraja 19. stoljeća.⁵⁷

Poučeni prošlošću, u post-požarnom izdanju tvornice uprava se odlučuje da će povećati stopu sigurnosti u tvornici i obrane od požara. Ovo će učiniti 1894. godine. Oko svih tvorničkih zgrada će biti postavljen hidrantni vod s devetnaest dvostrukih priključaka tako da u slučaju nezgode je ona brzo rješiva.⁵⁸

Zadnji dodatak ovom „sigurnosnom“ zdanju je izgrađen godinu dana kasnije, 1895. godine. To je ikonični dimnjak visok 35 metara nadograđen na pogon tkaonice i njezinu novu kotlovnice.⁵⁹ Dimnjak odvodom štetnih i/ili zapaljivih plinova sprječava ponavljanje povijesti, odnosno umanjuje šanse za požar. Ovo također udaljava plinove koji izlaze iz tvornice od direktnog udisanja radnika. Vremenom će ovaj dimnjak s natpisom „DUGA RESA“ postati ne samo zaštitni znak tvornice nego i cijelog grada Duge Rese kao najprepoznatljiviji dio njezine panorame.

Vanjskim izgledom, tvornica će u 1895. godini, u svim ovim pregradnjama postati pravi tvornički kompleks. Više objekata od kojih će neki i dalje više izgledati kao kuće, dok će drugi izgledati kao pogon proizvodnje europske razine. Pravokutni s prozorima velikim poput vrata, ravnomjerno raspoređenima te između njih povučenim vertikalnim i horizontalnim linijama koje odjeljuju i prozore i dva kata. U ovakvim pravokutnim pogonima će osvjetljenje biti napravljeno prozorima, a željezni stupovi će metalnom skeletnom konstrukcijom nositi pogone proizvodnje poput onog tkaonice.⁶⁰

Sva su proširenja bila logičan proces i potez razvoja za rastuću Tvornicu i industriju kakva je ovo bila. Dodatak končanice je upotpunjavao ansambl koji je u tom trenutku tvornica proizvodila kao sirovinski proizvod potreban svima koji ne žive u gradovima ili ne kupuju gotove industrijske proizvode. Sama količina poslovanja i prodaje je zahtijevala da se napravi upravni

---

⁵⁶ „„Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁵⁷ *Karlovcu: Predstavljamo film "Nit od sto godina"*, <https://www.da-ka.hr/9606-2/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁵⁸ Vuljanić, 1984., 48.

⁵⁹ Vuljanić, 1984., 48., 51.

⁶⁰ Vuljanić, 1984., 46.

centar za njih. Industrija i objekti u gradu će se nadalje vrlo brzo razvijati te pretvoriti Dugu Resu u pravi radnički grad.

5.4. IZLOŽBENA DJELATNOST

S obzirom na potrebu za povećanjem prodaje proizvoda iz Tvornice, uprava se odlučila uključiti u izložbenu djelatnost. Dodatni poticaj za promociju proizvoda tvornice došao je od dioničara koji su željeli brži povrat investicije kroz ubrzanu prodaju.

Izlaganje proizvoda tvorničke, obrtne ili manufakturne proizvodnje na kraju 19. stoljeća bilo je uobičajeno. Takvi proizvodi često su se predstavljali na raznim manjim ili većim gospodarskim izložbama, ali i na „Svjetskim izložbama“ koje se održavaju od 1851. godine u različitim gradovima.

Na „Svjetskim izložbama“ nije bilo previše mjesta za male i nenapredne krajeve poput Hrvatske, osim u slučaju ako su pod okriljem država poput Francuske ili Engleske u obliku kolonije. Međutim, budući da se ove izložbe održavaju svakih pet godina na različitim lokacijama, vremenom se način organizacije i princip djelomično mijenja. Reprezentativnost i manjih zajednica se pojavljuje. Osim ovoga, manje države od spomenutih će napraviti izložbe sličnog modela i koncepta s njihovim, regionalnim proizvođačima i izlagačima. Sve navedene vrste izložaba, kao i slične izložbene djelatnosti će služiti kao reklama za proizvode izlagača.

Budući da manje manufakture i na hrvatskom području počele polako prerastati u industrije, sajmovi i tržnice više nisu primjereni mjesta izlaganja, reklamiranja i prodaje za njih. Inspirirani i prema uzoru na spomenute svjetske izložbe te s pogledom na njihov uspjeh, organizirana je „Prva dalmatinski-hrvatsko-slavonska izložba“. Dodatni poticaj svemu ovome je bilo i osnivanje „Trgovačko-obrtničke komore“ 1852. godine.

5.4.1. PRVA DALMATINSKI-HRVATSKO-SLAVONSKA IZLOŽBA

„Prva dalmatinski-hrvatsko-slavonska izložba“ održana je u Zagrebu 1864. godine u današnjoj zgradi rektorata Sveučilišta u Zagrebu. Na njoj je izlagalo više od 3800 izlagača (moguće i do 4000) iz hrvatskih krajeva, ali i drugih dijelova Monarhije.

Ovolika količina izlagača te veliki broj posjetitelja pokazuje da je postojao interes i potreba kako proizvođača tako i potrošača za ovakvom manifestacijom. Visoke zainteresiranost izlagača i posjetitelja označit će početak gospodarsko-industrijskih izložbi na našem području, ali i sudjelovanja hrvatskih umjetnika i proizvođača na regionalnim i svjetskim izložbama slične naravi.

Na „Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi“ 1864. godine, su bile zastupljene sve grane ondašnjeg „narodnog gospodarstva“. Ratarstvo, stočarstvo, vočarstvo, šumarstvo, vinarstvo, travarstvo, lov i ribarstvo, rudarstvo, pčelarstvo i svilarstvo, obrt, trgovina i pomorsko i riječno brodarstvo. Uz ovo su i predstavljeni svi proizvodi ovih, ali i drugih sektora. Vino, „vodka“, ulja, vuna, željezna i kovna roba samo su neki od tih proizvoda.⁶¹ U „Drugom odijelu“ su predstavljene škole: pučke škole, gimnazije, realne, pravoslavne akademije, bogoslovni zavodi, gospodarsko – šumarski zavodi, učione za primaljstvo, nautičke škole, vojnički učevni zavodi, javna odgojilišta, obrazovni zavodi i društva i pomoćni zavodi znanosti. Treći dio, odnosno odjel je bio nazvan „čudnoredna“ je predstavio bogoštovlje, dobrotvorne zavode i kazneno pravosuđe.⁶² Uz sve ove izloženosti, postojao je i odjel za „znanstvene sprave svake vrste“, dragulje, tiskarske i knjigovezne proizvode i strojeve njihove proizvodnje, a i „slikarije, risarije, obrzaci i kipotvorevine“ te starine.⁶³

Malo je reći da je ova izložba dakle bila začetak izložbene aktivnosti u gospodarskom smislu. Ona je počela mijenjati poglede i širiti obrazovanje među pukom, kao i trgovinu. Učinila je građanstvo svjesnim novih proizvoda na tržištu i reklamirala isto to tržište. Ovo je vjerojatno bilo mjesto gdje su svi izlagači mogli dobiti najveću reklamu kakvu do sada nisu nikada imali prilike.

Na ovoj su izložbi postojale i nagrade, a osnovan je i „Središnji odbor Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe“. Uz ovaj odbor, osnovani su i „Podružni odbori“ u gotovo svakoj regiji Hrvatske. I središnjem odboru i pododborima su bili javno poznati članovi. Predsjednici, potpredsjednici, tajnici i svi članovi mogli su biti pronađeni imenom i prezimenom. Time što su članovi bili javni, postignut je oblik pravednijeg oblika biranja predstavljaca, izlagača i nagrađenih, a sam sustav je na tragu javnog natječaja.⁶⁴

---

⁶¹ Izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska, 2010., 8.-9.

⁶² Izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska, 2010., 8.-9.

⁶³ Izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska, 2010., 9.-10.

⁶⁴ Izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska, 2010., 131.-145.

5.4.2. MILENIJSKA IZLOŽBA U BUDIMPEŠTI

Na razini Austro-Ugarske Monarhije, a po uzoru na „Svjetske izložbe“ je bila organizirana „Milenijska izložba u Budimpešti“ 1896. godine. Primarni razlog zašto je ova izložba bila organizirana jest zbog obilježavanja i slavljenja tisućite obljetnice dolaska Mađara u Karpatsku kotlinu. Nadalje, mogućnost da se ovakva obljetnica iskoristi u svrhu zarade, da se proizvodi i umjetnici tadašnjeg doba reklamiraju i prodaju, nije propuštena.⁶⁵ U najstarijem javnom parku Europe u Budimpešti - Városligetu, su za ovu izložbu konstruirani veliki paviljoni. Unutar samih paviljona i na prostorima između njih su prezentirani prirodni, kulturni i industrijski objekti, ali i znanstvena naslijeđa i dostignuća pojedinaca i kolektiva Monarhije. Ova izložba nije bila jedna od najvažnijih te godine, već kompletne izložbene povijesti Austro-Ugarske Monarhije. Sam tadašnji car Austro-Ugarske, Franjo Josip je posjetio izložbu.⁶⁶ Ovo nije bila Svjetska izložba, iako je njezin koncept bio sličan, ali isključivo na razini predstavljanja Mađarske i dijelova Monarhije koji su spadali pod Ugarski dio. Time i Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju.

Teritoriji Hrvatske je u Austro-Ugarskoj Monarhiji u razdoblju Milenijske izložbe tj. nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine, bio podijeljen na Austrijski i Ugarski dio. Ovime su Dalmacija, u sklopu Kraljevine Dalmacije i Istra pripale Austrijskome djelu. Ugarski dio je uključivao Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju te Rijeku. Rijeka je prije bila smatrana „Austrijskim primorjem“ te uz Trst bila priznata kao jedna od glavnih luka države. Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine je „Riječkom krpicom“, odnosno dodatkom na nagodbu, Rijeka je pripala Ugarskoj.

Kraljevina Hrvatska i Slavonija pod Ugarskom vlašću, nije dobivala priliku za izlaganje na izložbama izvan carstva, a ovo je zasigurno najvažnija izložba na kojoj je ovo područje imalo pravo predstaviti se u najboljem svijetlu.

Na „Milenijskoj izložbi“ Kraljevina Hrvatska i Slavonija je imala četiri paviljona. Ova su četiri paviljona su imali nazive: „Paviljon za industriju, obrt, pučku prosvjetu, etnografiju i

---

⁶⁵ *Milenijska izložba u Budimpešti 1896.*, <https://min-kulture.gov.hr/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/galerija/milenijska-izlozba-u-budimpesti-1896/16508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁶⁶ A Party to Remember: Budapest's 1896 Millennial Exhibition, <https://3seaseurope.com/budapest-1896-millennial-exhibition/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

gospodarstvo“, „Povijesno-umjetnički i književni paviljon“, „Izložbena kušaona“ i „Šumarski i lovni paviljon“.⁶⁷

Većina građevina, odnosno paviljona na ovoj izložbi je bilo u baroknom i neorenesansnom stilu historicističke gradnje, a najvažnija građevina za Hrvatsku jest ona „Povijesno-umjetničkog i književnog paviljona“. Ova je građevina svojevrsno preseljena na današnji trg kralja Tomislava u Zagrebu, na poticaj jednog od najuspješnijih slikara Hrvatske – Vlahe Bukovca. Ta zgrada je današnji „Umjetnički paviljon“.

Glavni paviljon je ipak, bio „Paviljon za industriju, obrt, pučku prosvjetu, etnografiju i gospodarstvo“. Ovo je bio najveći hrvatski paviljon i bio je oblikovan u neo-renesansnom stilu, ali na moderan način. U metalnoj i staklenoj konstrukciji pokušavajući pratiti trendove i aktualnosti u arhitekturi.⁶⁸ Projektirao ga je Vjekoslav Heinzl, a unutar ovog paviljona je bilo izloženo mnogo različitih proizvoda, kako i sam naziv paviljona predstavlja.

Neki od proizvoda koji su u njemu bili izloženi su pripadali proizvodnji „Zagrebačke tvornice likera i hrvatskih voćnih destilata“ (prije poznatom kao „Tvornica likera Franjo Pokorny“, danas kao „Badel 1862“), „Tvornice cikoriije Franck“ i tvornica konjaka. Mnogobrojne industrije hrvatskog teritorija su izgledale postideno pokraj onih iz Ugarskih dijelova zbog spomenutih razlika u bogatstvu i ulaganjima države u neka područja, a u druga ne.⁶⁹

Riječke tvornice nisu bile izložene u ovome paviljonu. Rijeka je bila predstavljena u zasebnom paviljonu. Tvornica papira, sapuna, torpeda, „tvornica konopa Ivana Širole“ itd. Rijeka se imala čime pohvaliti i ona je jedino područje koje je moglo u svojem suverenitetu i industriji parirati, ako ne i nadmašiti puno ugarskih proizvodnji. Posebno je zapamćena s ove izložbe bila riječka ljuštionica riže osnovana 1882. godine. Ona je za ovu izložbu imala zaseban drveni paviljon u obliku lanterne.⁷⁰

U hrvatskom industrijskom paviljonu su bili izloženi i proizvodi dugoreške tvornice, a osim što su bili izloženi i predstavljeni su dobili i nagradu.⁷¹ Dobiti nagradu na ovakvom izlaganju bila je prestižna titula, ipak neki izvori navode da su neke od kategorija bile namještene iz političkih razloga, što nije nemoguće. Glavni vlasnik tvornice, Josef Jeruzalem je sjedište koje je već bilo premješteno u Beč, ponovno premjestio. Ovoga puta u Budimpeštu,

---

⁶⁷ Damjanović, 2015., 51., 56., 60., 64., 66.

⁶⁸ Damjanović, 2015., 56.

⁶⁹ Galjer, 2000., 145.

⁷⁰ Galjer, 2000., 144.

⁷¹ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

a paralelno s time je prepustio i dio dionica „Peštanskoj komercijalnoj banci“. ⁷² Ovim potezom je, u interesu i profitu Ugarskog dijela države da tvornica dobro posluje. Da na samoj izložbi dugoreška tvornica bude dobro reklamirana i izložena kao kvalitetan proizvod. Ovakvo izlaganje ih neće koštati ništa, već isključivo, u svojim dionicama mogu dodatno zaraditi. U konačnici i interesu veće zarade - zašto tako ne bi i učinili.

Postojalo je pet različitih stupnjeva nagrade: „Glavna nagrada“, „Zlatna nagrada“, „Srebrna medalja“, „diplome“ i „posebne nagrade“. Za samu klasifikaciju za nagrade, potrebno je bilo ispuniti određene kriterije i proces selekcije. Ovdje, također postoje šanse za subjektivnošću jer je žiri bio sastavljen od organizatora izložbe i žirija nadležnog za ocjenjivanje izložaba. Oni jesu bili profesionalci određenih područja, ali ne nužno objektivni profesionalci. ⁷³ Neke od nagrada koje su otišle na južnu stranu Dunava su one umjetničke: slikaru Vlaha Bukovcu, kiparu Franji Kavranu te Strossmayerovoj galeriji (današnjoj Hrvatskoj akademiji za znanost i umjetnost). ⁷⁴

Oko Milenijske izložbe i sudjelovanju Kraljevine Hrvatske i Slovenije su se vodile političke rasprave od 1895. godine, a sukob je bio između vladajuće – mađaronske stranke i oporbenjačkih prohrvatskih stranaka. Predstavljanje gospodarskih i kulturnih vrhunaca Ugarskog prostora, u koji je pripadala i Kraljevina Hrvatske i Slovenije, bi bio dobar način plasiranja proizvoda na daljnje tržište, ali upitnog morala. Za troškove sudjelovanja hrvatskog teritorija na izložbi dogovoren je iznos od 100.000 forinti. Nadalje, dogovoren je „Zemaljski eksekutivni izložbeni odbor“ koji će od strane države nadgledati radove i posredovati u prenošenju odluka te birati tko će izlagati ili biti izložen na samoj izložbi. ⁷⁵

Za opis odbora je navedeno da on nikako neće propuštati priliku da se na izložbi predstave nacionalna gospodarstvena i kulturna postignuća, ali nije poznato kako je odbor odabrao izlagače. Nisu bili javno objavljeni ni kakvi su kriteriji ili bodovi koji se skupljaju za plasiranje. Odbor je za pripremanje hrvatskog paviljona, također obišao razne kulturne ustanove da bi Hrvate prikazali u najboljem svjetlu pred publikom kakvu nikada do tada imali. ⁷⁶

---

⁷² „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

⁷³ Damjanović, 2015., 58.

⁷⁴ Kraševac i Tonković, 2016.

⁷⁵ *Milenijska izložba u Budimpešti 1896.*, <https://min-kulture.gov.hr/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/galerija/milenijska-izložba-u-budimpešti-1896/16508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁷⁶ *Milenijska izložba u Budimpešti 1896.*, <https://min-kulture.gov.hr/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/galerija/milenijska-izložba-u-budimpešti-1896/16508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Hrvatsko arheološko društvo“, „Zagrebački klub amater fotografa“ i petoro profesionalnih fotografa samo su neki od suradnika koji su radili na spomenutoj izložbi.⁷⁷

Dakle, naoko objektivan „Zemaljski eksekutivni izložbeni odbor“ je birao sudionike. Taj odbor ipak jest sastavljen od dominantne, vladajuće promadžarske i hedervarijevske orijentacije. Politika same dodjele nagrada je isto bila bez javnog uvida u listu bodovanja i plasmane.⁷⁸ Ovo nije ostavilo dobar utisak na hrvatski orijentiranu opoziciju kojoj je prije nepunih 30 godina bio ugašen narodni preporod od strane istih i zaključen razdvajanjem Kraljevine Dalmacije pod austrijsku vlast, Austro – ugarskom nagodbom.

5.4.3. OBRTNO-INDUSTRIJSKA IZLOŽBA U ZAGREBU

„Tvornica prediva i tkanja“ u Dugoj Resi je također izlagala na izložbi „Obrtno-industrijskoj izložbi“ u „Trgovačko-obrtnom muzeju“ u Zagrebu (današnji Etnografski muzej). Smješten odmah iza trovačko-obrtničke komore, muzej je otvoren 1904. godine po uzoru na iste muzeje kakvi su postojali u Budimpešti, Sarajevu i Rijeci. U ovim muzejima je svaki proizvođač mogao izložiti svoj proizvod te uz svoje podatke i informacije napisati i cijenu istoga. Nadalje, obrtnici i industrije su sklapali ugovore sa samim trgovačkim muzejima u kojima su predstavljali svoje proizvode.⁷⁹

Na izložbi, koja je smatrana intenzivno suvremenom i praćenjem trendova u svijetu izlaganja, izlagali su individualni obrtnici s vlastitim radnjama i veće tvorničke proizvodnje Hrvatskog i Ugarskog dijela. U usporedbi sa spomenutim svjetskim izložbama i „Milenijskom izložbom“ u Budimpešti, ovo jest manja, regionalno-nacionalna razina sličnog principa. Na izložbi je bilo preko dvjesto obrtnika i njihovih proizvoda, više od dvadeset industrijsko – tvorničkih proizvodnji ugarskog dijela i skoro devedeset industrijskih proizvođača iz hrvatskog dijela. Kategorije po kojima su izlagači bili podijeljeni su: tekstilna, metalna, kamena, „keramička i gradj. kemijska industrija“, „xylotehnička industrija“, „industrija koža, proizvodi od kože i krzna“, „keramična i gradjevno kemijska industrija“, „razni kemički proizvodi (ne

---

⁷⁷ Milenijska izložba u Budimpešti 1896., <https://min-kulture.gov.hr/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/galerija/milenijska-izlozba-u-budimpesti-1896/16508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁷⁸ Milenijska izložba u Budimpešti 1896., <https://min-kulture.gov.hr/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/galerija/milenijska-izlozba-u-budimpesti-1896/16508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁷⁹ Kolar-Dimitrijević, 1992., 60.

gradjevni)“, „ostala kemijska industrija“, „papirna industrija, grafičke umjetnosti i knjižarstvo“, „rudarski proizvodi“, „jestiva i pića“ i „razno“.⁸⁰

Po ovim kategorijama, su podijeljeni odvojeno obrtnici i industrije. Isti su, također, bili izloženi po dvoranama samog muzeja. U proizvodnji iz Hrvatskog područja, kao prva popisana industrija je „Tvornica prediva i tkanja“ u „Dugojresi“ u kategoriji tekstilne industrije. U katalogu je navedeno da je u „dvorani VIII.“ Dugoreška tvornica predstavila svoje proizvode „sirovine, prediva, tkanine itd.“⁸¹ U dvorani VIII. je isključivo bila izložena skupina hrvatskog odjela i tekstilne industrije⁸² Iako ovo nije velika izložba s milijunskim brojem posjetitelja niti razina na kojoj je upraviteljstvo dobilo internacionalne suradnje, ipak je upoznala i popularizirala geografski obližnju publiku s radnjama tvornice. Ovdje ipak nije ni njihova potpuno ciljana demografija budući da ljudi u gradovima, naročito oni koji posjećuju izložbe, nisu šivali vlastitu odjeću od sirovine. Ipak, na razini drugih proizvođača i naročito obrtnika poput krojača, šegrta, tapetara i sličnih zanimanja zasigurno su stvorena nova poznanstva i prodaje.

Generalno razdoblje kraja 19.stoljeća i početka 20. je, budući da je tvornica ispunila svoja očekivanja zadovoljavanja potreba regije, odlučila proširiti svoju prodaju, svoju prvotno ciljano demografiju. Za ovo ekspaniranje se tvornica odlučila na način reklamiranja sebe i svojih proizvoda na izložbama, kako regionalnim tako i internacionalnim te svjetskim izložbama. Ovo je popularan način tadašnjeg reklamiranja budući da su se proizvodi i njihova kvaliteta mogli direktno vidjeti i dotaknuti. Opcija novina nije bila svima lako i brzo dostupna na području „Kraljevine Hrvatske i Slavonije“, niti su svi znali čitati, a i sama reklama za sirovinu je puno teža nego za gotov proizvod.

5.5. RAZDOBLJE PRIJE PRVOG SVJETSKOG RATA

Do Prvog svjetskog rata, se postepeno modernizira tvornica. Povećava broj strojeva, broj zaposlenika i odjela. Automatski tkalački strojevi kupljeni 1901. godine su također unaprijedili i ubrzali proizvodnju. Ovime, „Domaća tvornica predenja i tkanja pamuka Duga

---

⁸⁰ Trgovačko-obrtni muzej, 2015., 35.-69.

⁸¹ Trgovačko-obrtni muzej, 2015., 59.

⁸² Trgovačko-obrtni muzej, 2015., 59.

Resa d. d.“ postaje jedna od prvih automatskih tkaonica u Srednjoj Europi.⁸³ Procesi poput ručnog škropljenja u predionici, bili su dugotrajni te je nabavljen uređaj za škropljenje s posebnim spremnicima. Pređe s viticama su zamijenjene modernima koje će ubrzati bojanje pramenova. Bit će nabavljeni strojevi koji omogućavaju proizvodnju šarene pređe.⁸⁴ Povrh svega, nabavljen će biti još jedan parni stroj, najjači do sada od 500 KS, a kroz sljedećih par godina će biti nabavljeno preko 12.000 vretena i 300 tkalačkih strojeva.⁸⁵

Kupnja obavljena 1901./1902. mlinova „Dević“ i „Lach“ rezultirat će novim stanovima. U isto vrijeme s mlinom „Lach“, kupljen je i most koji je sam vlasnik dao izraditi 1862. godine. Ovaj most vodi preko glavnog toka Mrežnice (budući da je mali odvojak napravljen za hidroelektrane) i dugačak je 122 metra.⁸⁶ Sa svojom širinom od 4 metra, bio je dovoljno velik za sve potrebe tvornice te će se na drugoj strani obale, desnoj strani, početi ubrzo graditi bolnica za radnike i mještane. Ona će biti od iznimne koristi u nadolazećem Prvom svjetskom ratu, ali i stoljeću radnika koji će još raditi u tvornici.

Tvornica je sada posjedovala obje strane Mrežnice i otočić između koji je sama napravila. Zato se kreće u podizanje vodene brane u 1902. godini, a par godine kasnije, u 1904./5. se kreće u betoniranje vodenog slapa. Za ovaj proces su trebali čekati odobrenje od vlasti te nakon što su ga dobili je napravljen umjetni, 84 metra širok slap s armirano betonskim zapornicama (Slika 8 i Slika 29). Izgradnja istog je bila gotova već sljedeće godine. Ovo će izmijeniti korištenje vodenih turbina, koje će umjesto samo prirodnog toka dobiti promjer od dva metra (Slika 24).⁸⁷ Time više, problem pada vodotoka Mrežnice u ljetnim mjesecima neće biti toliko utjecajan budući da će rijeka, zbog visine vodene brane, prvo preusmjeravati vodu na same turbine.

Sva navedena unaprjeđenja, automatska tkaonica, njezin izgled i funkcioniranje te jedna od najvećih tvornica države, intenzivno su zainteresirala stanovnike Karlovca i okolice. Karlovčani su se organizirali za obilaske tvornice, a budući da je za ulazak u tvornicu trebala posebna dozvola, slali su upite kako bi izletnički obišli tvornicu.⁸⁸ Nažalost, dugo nisu dobivali odgovor, a kada su ga dobili, bili su bijesni i razočarani. Nisu dobili samo negativan odgovor

---

⁸³ Vuljanić, 1984., 51.

⁸⁴ Vuljanić, 1984., 51.

⁸⁵ Vuljanić, 1984., 51.

⁸⁶ Vuljanić, 1984., 51.

⁸⁷ Vuljanić, 1984., 53.

⁸⁸ Banjavčić, 2022., 69.

na svoj upit oko obilaska, već i obrazloženje da je upit nerazumljiv jer je napisan na hrvatskom jeziku. Ovakav odgovor je uvrijedio Karlovčane te su u potpunosti odustali i prestali biti zainteresirani za veliko postrojenje.⁸⁹

Unapređenja vidljiva u materijalnom smislu, nisu stala te je zbog nekoliko problematičnih mjeseci oko nestalnog vodotoka Mrežnice, ali i drugih situacija došlo do sklapanja ugovora s karlovačkom električnom centralom Ozalj. Ugovor je sklopljen 1912. godine. Automatski tkalački strojevi su trebali konstantan pogon, a ovaj ugovor je garantirao dobavu električne energije tvornici. Da bi isporuka iste bila moguća, tvornica nekoliko godina ranije provela i dalekovod koji je vodio od Karlovca do Duge Rese te je ovime dovedena opskrba konstantnom električnom energijom do grada.⁹⁰ U ovome predratnom razdoblju je tvornica postala, što je vidljivo i iz fizičkog razvitka, jedna od vodećih te vrste na hrvatskom, ali i širem području.⁹¹

5.6. PRVI SVJETSKI RAT

Nacionalni pokreti početkom 20. stoljeća postaju uobičajeni događaji. Nezadovoljstvo manjih nacionalnosti svojim položajem unutar većih država i njihova težnja neovisnosti rezultiraju manjim i većim pobunama. Teritorijalni sporovi i sami sustavi imperijalističkih uređenja rezultiraju u konačnici početkom Prvog svjetskog rata. Za početak Prvog svjetskog rata se uzima 28. lipnja 1914. godine kada je u Sarajevu izvršen atentat na nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegove supruge Sofije. Članovi organizacije „Mlada Bosna“ su željeli odvojiti Južne Slavene (Hrvate, Slovence i Srbe) te stvoriti jedinstvenu državu Jugoslaviju. Time je bilo potrebno odvajanje od Austro-Ugarske Monarhije, ali je Franjo Ferdinand bio izrazito protusrpski nastrojen.⁹²

Zbog složenih odnosa i saveza između vodećih europskih, a kasnije i svjetskih sila, sukob se proširuje na cijelu Europu. Stvorene su dvije strane „Središnjih sila“ i „Antante“ te su

---

⁸⁹ Ott, 2003., 70. u: Banjavčić, 2022.

⁹⁰ „Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁹¹ Dugački, 2005.

⁹² „svjetski ratovi“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59137> (pregledano 16. srpnja 2023.)

ubrzo krenula naoružanja i mobilizacije. Rat će trajati od 1914. do 11. studenog 1918. godine, a godinu dana kasnije se potpisuje konačni „Versajski mir“ i primirje između ovih strana. Budući da je Hrvatska bila u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, Hrvati su bili pozivani u mobilizaciju na stranu „Središnjih sila“.

Dugoreška tvornica je neposredno pred izbijanje Prvog svjetskog rata bila najveća tekstilna tvornica u ovom dijelu Europe s preko tisuću radnika. Navedena je kao najveća tekstilna tvornica na Balkanu u ovom razdoblju.⁹³ Ovaj broj će samo rasti te će za vrijeme Prvog svjetskog rata broj zaposlenih narasti na preko tri tisuće radnika. Ovaj broj zaposlenih činio je dugorešku tvornicu jednom od najvećih na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije.⁹⁴ S izbijanjem Prvog svjetskog rata, Hrvati su uglavnom bili slani na srbijanski, istočni (ruski) i sočanski front protiv Italije. Budući da teritorij same Hrvatske nije bio poprište velikih bitaka, nije došlo ni do velikih materijalnih gubitaka. S druge strane, ljudski i gospodarski gubitci bili su puno veći ne naročito direktnim, već poslijeratnim i indirektnim posljedicama. Španjolska gripa koja je uslijedila pri kraju rata je potencirala lošu post-ratnu demografsku sliku. Iako su Hrvati bili manje od 10% stanovništva Monarhije, gotovo je 15% vojnika bilo hrvatske nacionalnosti, a stradao je i velik broj civilnog stanovništva (pretežno od gladi i bolesti).⁹⁵

Proizvodnja tvornice se, budući da kupci zbog ratnih prilika više nisu bili zainteresirani za odjevne predmete koliko za vlastite živote i stanje na frontu, okrenula u drugom smjeru. Prateći događaje kojima je okružena, upravitelji tvornice donijeli su dobre odluke oko brzih prilagodbi potrebama tržišta. Više se nije proizvodila tolika količina sirovina, već materijali i proizvodi prigodni i potrebni za rat, kao što su materijali vojnog rublja, medicinski zavoji, čvrsta šatorska platna te vreće za pijesak koje su trebale izdržavati velike težine.⁹⁶ Vidljivo je koliko su proizvodi raznoliki, a samim time i koliki spektar materijala i artikala je tvornica znala dobro napraviti, zbog čega su bili i naručivani. Čvrstoća i izdržljivost, te način izrade i funkcioniranje materijala za šatorskih krila i vreće za pijesak znatno se razlikuju po sastavu i proizvodnji od mekanih zavojnih i medicinskih materijala.

---

⁹³ Vuljanić, 1984., 7.

⁹⁴ Vuljanić, 1984. 43., 44.

⁹⁵ *Hrvati*, <https://proleksis.lzmk.hr/27192/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁹⁶ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>. (pregledano 16. srpnja 2023.)

Ubrzo je doduše ponestalo sirovine zbog svjetskih okolnosti i nemogućnosti dopremanja iste. Zato je bilo potrebno prijeći na umjetne vune, preradu otpadnih komada koji su još bili u prostorima otpadnica i proizvodnja pređe od nekih vrsta papira. Ovi proizvodi od improviziranih materijala su uglavnom korišteni za civilno stanovništvo i vreće za pijesak.⁹⁷ Uz ovo, tvornica koja se ranije konstantno mijenjala, gradila nove pogone te uklanjala stare i nepotrebne morala je stati s modernizacijom i unaprjeđivanjem svojih sustava. Odnosno morala je odgoditi daljnji napredak do završetka rata. Naravno, nije bila u stanju ići u istom smjeru kao ranije kad je razvoj čitavog tržišta stao, odnosno kretao se u smjeru ratne privrede. Cijelo tržište, naročito metalne industrije i industrije strojeva, bilo je okrenuto prema ratnoj proizvodnji. Po završetku Prvog svjetskog rata, budući da je tvornica u njemu prošla neoštećena te je gotovo isključivo profitirala, punom parom se nastavio napredovanje, poboljšavanje te automatiziranje.

5.6.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA

Po broju stanovnika koji je vidljiv iz popisa stanovništava predratnih i ratnih godina, od 1880. godine je broj stanovnika bio u konstantnom porastu. To se može, naravno povezati s nastankom i stalnim rastom tvornice, njenim fizičkim teritorijem, ali ponajviše s brojem zaposlenika kojih je spomenuto da je bilo već preko tisuću prije samog početka prvog svjetskog rata. Za vrijeme je broj zaposlenih došao do gotovo tri tisuće, a ti ljudi su se trebali naseliti negdje u blizini. Broj stanovnika je u 1880. godini bio 3.349, dok je do 1890. narastao na 4.193. Dalje, u 1900. godini je narastao za još oko šesto stanovnika, 4.733, dok je u predratnoj godini popisa porastao za gotovo tisuću.⁹⁸

U 1910. godini je broj stanovnika Duge Rese bio 5.665.⁹⁹ Doduše, naravno da uspostavljeni rast mora biti prekinut ratnim okolnostima pa tako je prvi poslijeratni popis je bio odgođen. On nije bio izvršen nakon deset godina, odnosno kako je planirano 1920. godine, kako je bio i jest običaj te je nakon popisa 1910., sljedeći bio 1921. godine. U 1921. godini je broj

---

⁹⁷ Vuljanić, 1984., 53.

⁹⁸ Publikacije Državnog zavoda za statistiku https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

⁹⁹ Publikacije Državnog zavoda za statistiku https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

stanovnika iznosio 5.448.¹⁰⁰ To jest samo dvjestotinjak stanovnika manje nego brojka jedanaest godina ranije. Iako ta brojka nije velika, potrebno je uzeti u obzir da su se ljudi i dalje doseljavali na područje Duge Rese iako ih je mnogo bilo unovačeno. Doseljavanje se nastavilo jer je tvornica nastavila s intenzivnim radom. Na području Hrvatske je također zamjetan deficit stanovništva. Broj stanovnika na području Hrvatske je 1910. godine bio 3.460.350 stanovnika, dok je u 1921. godini je iznosio oko tristo tisuća manje stanovnika: 3,109.185.¹⁰¹

5.7.MEĐURATNO RAZDOBLJE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA I POSLJEDICE PRVOG SVJETSKOG RATA

Najveća posljedica Prvog svjetskog rata za područje Hrvatske bio je raspad Austro-ugarske monarhije. Raspad ove velike, povijesne i utjecajne države rezultirao je stvaranjem novih, manjih država: Austrije, Mađarske, Čehoslovačke i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije (1929.) preimenovane u Kraljevinu Jugoslaviju. Kraljevina SHS funkcionirala je kao monarhija sastavljena od Slovenije (bez Slovenskog primorja), Hrvatske (bez Istre, Zadra i nekih otoka), Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije. Sama država nastala je pod uvjetima koji nisu bili po volji mnogim hrvatskim političarima. Za gospodarstvo nove države potrebno je naglasiti da u početku nije imala jedinstvenu valutu. Dok se u Srbiji koristio dinar, zapadni dijelovi države su koristili valutu austrougarske krune iz bivše monarhije. Kada se nedugo nakon ujedinjenja počela uvoditi jedinstvena valuta, došlo je do kontroverzne odluke da se krune mijenjaju za nove dinare u omjeru 4:1, što je oštetilo mnoge segmente hrvatskog gospodarstva.¹⁰²

Hrvatska industrija je nakon Prvog svjetskog rata podijeljena kao i njen teritoriji. U dva dijela – dio u Kraljevini SHS te dio koji je pripao Kraljevini Italiji. Teritoriji Hrvatske koji je pripao Kraljevini Italiji je uključivao Rijeku, Zadar i neke otoke. Industrija, obrt i obostrana trgovina su se često za gradove u unutrašnjosti odvijali preko Rijeke pa je ovime otežana ta opcija komunikacije. Ovaj disbalans dovodi do daljnjeg društvenog i ekonomskog razvoja grada Rijeke što će ga odaljiti još više od drugih hrvatskih gradova. Općenito neoštećena u ratu

---

¹⁰⁰ Publikacije Državnog zavoda za statistiku

https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁰¹ Publikacije Državnog zavoda za statistiku

https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁰² Matković, 1998.

te uz novu vlast i mnogobrojne odbore, Rijeka doživljava daljnji razvoj i rast. U ovome razdoblju, izrazito su profitirale postojeće proizvodnje poput tvornice „Torpedo“, tvornice papira ili tržnice „Belvedere“.¹⁰³ Ipak, kao grad, Rijeka je izgubila autoritet i autonomiju koju je imala ranije jer je orijentacija talijanskih vlasti bila fokusirana na razvoj Trsta kao luke i namjerno zanemarivanje Rijeke, čiji je granični položaj bio periferan u okvirima Italije.¹⁰⁴ Industrijalizacija unutar Kraljevine SHS se najviše događala na području Zagreba, Ljubljane i Vojvodine. Industrijski je razvoj generalno bio malen, no usprkos tome doveo je do naglog demografskog razvoja nekih urbanih centara. Malo više od 10% stanovništva je živjelo od industrije, a niti 20% državnog dohotka nije bilo od iste. Nadalje, velika industrijska poduzeća posjedovali su stranci, gotovo 90% svih jugoslavenskih poduzeća u dioničkom kapitalu. U tekstilnoj industriji je ovaj broj posjedovanja bio puno manji, oko 11%. Izvoz za druge države je bio solidan, a podaci iznose da je više od 40% proizvođačkih jedinica bilo izvoženo.¹⁰⁵ Unutar Kraljevine SHS, u međuratnom razdoblju, broj izgradnje potpuno novih tvorničkih pogona izvan Zagreba, Ljubljane i Vojvodine je bio gotovo nepostojeći. Neki od primjera nastali na ovim „potenciranim“ industrijskim područjima su u Zagrebu su tvornica boja „Chromos“ i „Gradska klaonica“ i Vukovar i cipele „Bata“ (kasnije „Borovo“).¹⁰⁶ Zgrade ovih tvornica su građene 1930-ih godina, a kao i mnoge druge međuratne izgradnje tvornica, smatraju drugim periodom izgradnje industrije arhitekture. U drugome valu industrijske arhitekture u Hrvatskoj zamjetni su uzorci izgradnje u duhu moderne.¹⁰⁷ Gotovo sva od područja koja su nekoć pripadala ovim proizvodnjama i tvornicama su današnji problem industrijske baštine i nasljeđa.

Budući da je „Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa“ nastavilo dobro zarađivati u razdoblju rata, a teritoriji na kojem se nalazila nije bio direktno ili fizički pogođen ratom, sada je mogla sav zarađeni kapital iskoristiti za nastavak povećanja i modernizacije. Tvornica i njezina arhitektura i oblikovanje će kroz ovo razdoblje proći kroz toliko pregradnji i preinaka te će do početka Drugog svjetskog rata biti gotovo neprepoznatljiva u usporedbi s onime što je bila prije Prvog.

Dodatno, u sastav tvornice 2. svibnja 1939. dolazi tvornica čarapa „Mira“. „Mira – Tvornica čarapa, d.d. Zagreb“ je nastala u Zagrebu, ali će od 1921. godine će imati podružnicu

---

¹⁰³ Šepić, 2009., 257.

¹⁰⁴ Banjavčić, 2022., 23., 28.

¹⁰⁵ Matković, 1998.

¹⁰⁶ Banjavčić, 2022., 3.-4.

¹⁰⁷ Šepić, 2009, 259.

u Dugoj Resi. Ova karlovačka podružnica će ostati u unutar dugoreške tvornice do završetka Drugog svjetskog rata te će 1946. godine, preseliti se u Samobor. U tom preseljenu će se doći do još nekih proširenja i udruženja drugih tekstilnih industrija, ali one neće utjecati na dugorešku tvornicu. Poslovanje, dodatni pogoni drugih tvornica, dobra prilagodba tržištu novonastale države i količina izvoza rezultiraju time da tvornica u 30-im godinama 20. stoljeća zapošljava oko 2.300 radnika.¹⁰⁸

Istih godina se u tvornicu uvezio i prerađivao pamuk iz cijelog svijeta, a spektar proizvoda se samo povećavao. Za ovu količinu uvoza sirovine je bilo potrebno još pogona, a zarađeni „ratni kapital“ je bio spreman za danje trošenje pod cijenu unapređenja. Otvoren je novi pogon pletionice s preko sto pletaćih strojeva, a tvornica čarapa je donijela još stotinjak novih radnika.¹⁰⁹ Modernizacija s više od 35.000 finih vretena, 1.280 vretena za pamučne otpatke te uvozi pamuka iz Sjedinjenih Američkih Država, Egipta i Indije rezultiraju prvim vrhuncem tvornice u 1934. godini.¹¹⁰ U predratnoj 1937. godini je zapisano da je tvornica u potpunosti iskoristila svoj kapacitet i proizvela „15,2 milijuna metara tkanine i 4.500 tona industrijske pređe“, a za mogućnost ove količine proizvodnje je iste godine dodala još tri vodene turbine.¹¹¹ U posljednjem predratnom desetljeću je tvornica u Dugoj Resi bila među najrazvijenijim industrijama u državi.¹¹²

5.7.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

Od spomenutog broja zaposlenih 2.300 radnika, njih oko 800 živjelo je u samom gradu Dugoj Resi tj. u radničkim nastambama i četvrtima. One su izgrađene isključivo za zaposlenike te su sami radnici izborili da u njima mogu stanovati besplatno.¹¹³ Broj stanovnika na popisu

---

¹⁰⁸ „Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁰⁹ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹¹⁰ Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹¹¹ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹¹² Vuljanić, 1984., 56.

¹¹³ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737> (pregledano 16. srpnja 2023.)

stanovništva iz 1921. godine je iznosio 5.448, dok se 1931. godine broj popeo na 7.230. Ovo je bio najveći rast broja stanovnika u čitavoj povijesti Duge Rese u desetogodišnjem razmaku, odnosno između dva popisa stanovništva.¹¹⁴ Uspoređujući broj stanovnika sa spomenutim razvojem tvornice, potvrđuje se hipoteza da je varijacija broja stanovnika bila ovisna o poslovanju tvornice koja je upravo tih godina doživljavala svoj prvi vrhunac.

Svi ovi faktori, zbrojeni i uračunati, u zaključku navode da je u zadnjim godinama prije izbijanja Drugog svjetskog rata tvornica bila uvrštena među najrazvijenije tvornice u državi. U ovome razdoblju se osim same tvornice neizbježno razvijala i Duga Resa, koja je iz malenog sela postala trgovačko i tvorničko središte. Spomenute izgrađene radničke četvrti i danas predstavljaju temelje Duge Rese i neizbježno definiraju izgled cijelog grada.

5.8. DRUGI SVJETSKI RAT I NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

Rastuće tenzije i neispunjene imperijalističke ambicije nacističke Njemačke, fašističke Italije i Japanskog carstva uzrokovale su izbijanje Drugog svjetskog rata 1. rujna 1939. godine. Ovaj će rat, po mnogočemu gori i krvaviji od Prvog svjetskog rata, trajati gotovo točno šest godina i završiti 2. rujna 1945. godine konačnom predajom Japana. Rat u Europi će završiti nekoliko mjeseci ranije, u svibnju iste godine. Područje Hrvatske će u toku ovog rata doživjeti velike promjene.¹¹⁵

Ubrzo nakon početka njemačko-talijanske invazije Kraljevine Jugoslavije, točnije 10. travnja 1941. u Zagrebu će biti proglašena Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj će vlast preuzeti ustaški pokret Ante Pavelića. Teritorij NDH je osim područja današnje Republike Hrvatske uključivao i čitavu Bosnu i Hercegovinu, te manje dijelove današnje Srbije (istočni Srijem). S druge strane, Dalmacija između Zadra i Splita predana je fašističkoj Italiji, dok je Međimurje i Baranju okupirala Mađarska. Osim toga, čitav je preostali teritorij NDH bio podijeljen na njemačku i talijansku okupacijsku zonu, a ove su dvije države imale i velik utjecaj na gospodarstvo i društveni život njihove marionetske države. NDH je tijekom njenog postojanja priznalo tek nekoliko država, uglavnom saveznica nacističke Njemačke. NDH je kao država

---

¹¹⁴Publikacije Državnog zavoda za statistiku

https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹¹⁵ „Nezavisna Država Hrvatska“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43670> (pregledano 16. srpnja 2023.)

prestala postojati početkom svibnja 1945. kada partizanske jedinice oslobađaju i posljednje dijelove Hrvatske.¹¹⁶

Ustaške vlasti u NDH imale su želju nastaviti izgrađivati vlastitu industriju u svrhu postizanja ekonomske neovisnosti i stvaranja profita. Međutim, u tome su ih često ometali interesi Njemačke i Italije, koje su željele iskoristiti hrvatske industrijske i druge resurse za svoje potrebe te su tako i preotele neke industrijske pogone. Sa svoje strane, vlasti NDH postavljale su nove povjerenike i tako preuzimale direktnu kontrolu nad mnogim industrijskim poduzećima. Naročito u onima gdje su prijašnji vlasnici bili Židovi ili Srbi. Pokušaji promicanja industrije su najviše bili orijentirani na ratne potrebe, što je uključivalo sektore poput metalurgije, strojarstva, kemijske, prehrambene i (značajno za Dugu Resu) tekstilne industrije.¹¹⁷ Građena su i nova radnička naselja prema „Uredbi o izgradnji hrvatskih radničkih obiteljskih domova” donesenoj u travnju 1941. godine. Ova će naselja u Karlovcu, Osijeku, Sisku, Varaždinu i Zagrebu biti nazivana i „Pavelićevim naseljima”.¹¹⁸

Budući da nije prošlo puno vremena od Prvog do Drugog svjetskog rata, tvornica u Dugoj Resi je znala kako poslovati u ratnim vremenima. Uz državne poticaje za svoje industrijsko usmjerenje proizvodnja se ponovno prebacuje prema ratnim potrepštinama. Strojevi i radnici su brzo prilagođeni i ratni proizvodi ove tvornice ubrzo su se našli na bojištima.

Uprava tvornice tijekom postojanja NDH originalno je bila prepuštena tzv. „ovlasnim povjerenicima” imenovanim od strane ustaške vlade – Ivi Reitteru, Branku Rolleru i Nikoli Kaiću. Oni su trebali nadzirati rad upravnog i nadzornog odbora tvornice, odnosno usklađivati ga s državnim i ratnim potrebama te politikom ustaškog pokreta. Navedena trojica povjerenika su uklonjena 1944. godine paralelno s upravnim i nadzornim odborima te su na njihovo mjesto postavljeni novi povjerenici iz redova Domobranstva i Ministarstva veleobrta i trgovine. Ovi povjerenici su organizirali rad tvornice sve do oslobođenja Duge Rese u svibnju 1945. godine.¹¹⁹

Za razliku od Prvog svjetskog rata, tijekom Drugog svjetskog rata u okolici Duge Rese su se aktivno vodile borbe. Susjedno područje Korduna bilo je jedno od najznačajnijih baza

---

¹¹⁶ „Nezavisna Država Hrvatska“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43670> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹¹⁷ Matković, 2002. 64.

¹¹⁸ Matković, 2002. 64.

¹¹⁹ Vuljanić, 1984., 57.

partizanskog pokreta u Hrvatskoj, što je bila posljedica ustaškog terora nad lokalnim srpskim stanovništvom u proljeće i ljeto 1941. godine. Sama Duga Resa uglavnom je izbjegla direktne sukobe, ali su njeni stanovnici sudjelovali u ratu na obje strane. Lokalni komunisti igrali su bitnu ulogu u razvoju Narodnooslobodilačkog pokreta, a njihovo glavno uporište u Dugoj Resi bila je upravo tvornica. Početkom rata u Dugoj Resi je djelovala jaka komunistička organizacija od dvadesetak članova koju nisu uništile ni provale krajem 1941., a koje su devastirale obližnju karlovačku organizaciju KPJ.¹²⁰ Brojni radnici pamučne industrije sudjelovali su u partizanskom pokretu. Na primjer, u sastavu Karlovačke udarne brigade NOVJ borilo se 165 Dugorešana.¹²¹ Još prije rata u Dugoj Resi djelovala je i ustaška organizacija od desetak članova, te su stoga i neki stanovnici Duge Rese stupili u ustaške redove odmah nakon proglašenja NDH, a još više ih je bilo mobilizirano u Domobranstvo NDH.¹²²

Tvornica se tijekom rata morala preorijentirati s prerade američkog, egipatskog i indijskog pamuka na preradu njemačke celuloze i talijanskih pramenova (fiocco). Proizvodnja je u uvjetima rata i međunarodne izolacije NDH konstantno opadala – s 2,3 milijuna kilograma pređe i 14 milijuna metara tkanine prije rata na jedva 50.000 kilograma pređe i oko 1,4 milijuna metara tkanine sredinom rata. Simultano s opadanjem proizvodnje opadala je i zaposlenost pa je tvornica tijekom rata zapošljavala tek oko 1.300 radnika, dok je za vrijeme predratnog vrhunca zapošljavala oko 3.100 radnika.¹²³

Partizanska vojska oslobodila je Dugu Resu početkom svibnja 1945. godine. Nove vlasti su preuzele tvornicu gotovo neoštećenu, čemu je pripomogla aktivnost simpatizera NOP-a koji su spriječili moguću njemačku diverziju u zadnjim danima rata.¹²⁴

5.8.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE I UTJECAJ DRUGOG SVJETSKOG RATA

Analizirane 1931. godine na području Duge Rese stanuje 7.230 stanovnika. Popis 1941. godine nije bio moguć zbog početka rata, ali 1948. se provodi novi. Budući da popis stanovništva nije proveden sedamnaest godine, teško je definirati sigurne posljedice Drugog svjetskog rata. U ovako velikom razmaku, nije moguće točno odrediti direktne i brojčane

---

¹²⁰ Bekić, Butković i Goldstein, 1965., 249.-250.

¹²¹ Bekić, Butković i Goldstein, 1965., 32.

¹²² Bekić, Butković i Goldstein, 1965., 32.

¹²³ Vuljanić, 1984., 58.

¹²⁴ Vuljanić, 1984., 56.

posljedice rata te kako se odražavaju na demografsku sliku Duge Rese i njegovom broju stanovnika. Također je već prvi val uobičajenog sindroma „baby booma“ je prošao i on se ogleda u popisu stanovništva 1948. godine. Budući da je puno ljudi poginulo od rata, uzrocima prouzročenim ili posljedicama od istoga, ali se ta razlika umanjila s već rođenom post-ratnom djecom.

Godine 1948. na području Duge Rese živi 8.828 stanovnika. Ovo uvećanje za gotovo 1.600 stanovnika rezultira indeksom promjene od 122,10.¹²⁵

Ovakav porast stanovništva je vidljiv u popisu koje je već solidno odmaklo od rata, ali naravno da je tu i utjecaj godina između popisa te značaj rasta tvornice.

Kako je i u Prvom svjetskom ratu tvornica već naučeno savladala prilagodbu potrebama tržišta, u Drugom svjetskom ratu je istu proceduru samo modernizirala. Svi strojevi koji su nabavljeni u međuratnim godinama su pomogli u mehanizaciji i olakšali su proces prilagodbe stvaranju novih ratnih artikala. Razdoblje Socijalističke Federativne Republike je počelo, a ono će intenzivno poticati rad, radničku klasu, kupnju lokalnih proizvoda zatvorenim tržištem i već se sve ove odluke vide kako u rastu tvornice, tako i u broju stanovnika.

Od 31.12.1945. će se svakih pet godina popisivati broj zaposlenika u tvornici. Radnici koji su za vrijeme NDH bili protjerani se već 1945. godine djelomično vraćaju te se Dugoreška industrija povećava i brojem zaposlenika.

Zapisi koji će popisivati radnike, bit će podijeljen po kategorijama koliko ljudi radi na kojoj poziciji, odnosno unutar kojeg pogona te kojeg su spola. Na dokumentu broja zaposlenika zabilježenog na staru godinu 1945. već u SFRJ-u, u tvornici će raditi 2.218 radnika. Prema spolu, bit će zaposleno 1.057 muškaraca i 1.161 ženskih zaposlenica. Ovime je omjer muških i ženskih zaposlenika podjednak. 47,93:52,07.¹²⁶

Budući da ovdje nisu uvršteni zaposlenici s visokih pozicija, nije jednostavno dobro ocijeniti kako su žene tretirane u radu u pogonima. Nadalje, u svakom procesu rada, osim u „oplemenjivanju“ gdje dominiraju muškarci sa skoro 80%, zaposlenih prema spolu je podjednako. Ovdje je navedena i kategorija „Pomoćnih pogona“ koju muškarci čine 100%-tno, njih 132.¹²⁷

---

¹²⁵ Turk, 2008., 443.-444.

¹²⁶ Vuljanić, 1984., 109

¹²⁷ Vuljanić, 1984., 109

5.9. SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

Porazom okupatorskih snaga i režima Nezavisne Države Hrvatske, osnovana je Demokratska Federativna Jugoslavija 7. ožujka 1945. godine. Ova država će biti preimenovana u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju ili skraćeno SFRJ, 21. studenog iste godine. SFRJ je uključivao republike Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Hrvatsku, Makedoniju, Sloveniju i Srbiju i dvije autonomne pokrajine: pokrajinu Vojvodinu i pokrajinu Kosovo u Srbiji. Osim ovoga, svaka je republika imala mnogobrojne općine koje su imale vlastitu lokalnu vlast i upravu.¹²⁸

5.9.1. INDUSTRIJA DRUGE JUGOSLAVIJE NA PODRUČJU HRVATSKE

Društveno uređenje samoupravnog socijalizma, kakvo je bilo u Jugoslaviji poticalo je razvoje industrijskih sektora. Ovo je dodatno bilo fokusirano na regionalne i ravnomjerno raspoređene razvoje. Temeljita provedba industrijalizacije zemlje skup je proces koji zahtjeva puno radne snage. Budući da ovakva količina radništva nije bila novčano dostupna svježe začetoj SFRJ, napravljen je „Prvi petogodišnji plan u Jugoslaviji“.

Ovaj ekonomski plan, poznat i kao „Prva petoljetka“, provođen od 1947. do 1952. godine je za glavni cilj imao rekonstruiranje i moderniziranje gospodarstva za dugoročno održiv i konzistentan ekonomski rast. Uključivao je povećanje proizvodnje, investicije u industriju, razvoj infrastrukture i popravak životnog standarda. Ovim će procesom industrija biti nacionalizirana, odnosno postati dio državnog vlasništva. Prebacivši industriju u državno vlasništvo, osigurava se veća kontrola proizvodnje, raspodjela resursa te daljnje planiranje i koordinacija ekonomije na državnoj i globalnoj razini.

Ovaj proces industrijalizacije i modernizacije države će biti potpomognut i „Omladinskim radnim akcijama“. U „omladinskim radnim akcijama“ su mladi odvođeni na višednevne dobrovoljne radove gdje će popravljati, graditi i živjeti s drugim mladima na neko, količinom posla određeno, vrijeme. U konačnici, politika otvorenosti prema vanjskom tržištu

---

¹²⁸ „Jugoslavija“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29463> (pregledano 16. Srpnja 2023.)

je poticala izvoz proizvoda jugoslavenskih proizvoda te je ovaj sustav neko vrijeme odlično funkcionirao. Dolaskom ekonomske krize, političkih i nacionalnih tenzija, sustav će zakazati, a država se raspasti.

5.10. TVORNICA „PAMUČNE INDUSTRIJE“

„Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa“ je svoj prvi proizvodni vrhunac doživjela u međuratnom razdoblju, odnosno nakon Prvog svjetskog rata. Nakon Drugog svjetskog rata, koji je za tvornicu i njezino područje ipak bio puno potresniji od Prvog, tvornica će isključivo rasti. I iako je Drugi svjetski rat utjecao na proizvodnju i smjer kretanja robe, nije fizički oštetio tvornicu budući da je objema ratnim stranama bilo stalo očuvati im korisnu industriju. Razvoj, modernizacija, količina posla, i broja zaposlenika same tvornice će u razdoblju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije intenzivno narasti. Toliko da će sama godišnja brojka proizvodnje u šezdesetim godinama biti dvostruko veća nego što je u međuratnoj 1937. godini bila.¹²⁹

5.10.1. RANO RAZDOBLJE (1945 – 1961)

Od svibnja 1945. godine „Domaća tvornica predenja i tkanja pamuka Duga Resa d. d.“ će promijeniti ime u ono po kojem je i danas najpoznatija. „Pamučna industrija Duga Resa“ je novi naziv tvornice, a njezino puno ime jest „Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“. Među Dugorešanima je „Pamučna“ kratki i najpopularniji naziv vjerojatno jer su jedino još radnici iz ovog razdoblja tvornice živi ili jer je tada tvornica doživjela svoj apsolutni maksimum i popularnost.

Već u prvoj, Kraljevini Jugoslaviji, odnosno nakon završetka Drugog svjetskog rata 1945. godine, tvornica zapošljava oko dvije tisuće radnika. Njihova proizvodnja je prije rata bila fokusirana više na materijale, pređe od svih vrsta pamuka, konce, ubruse i sirovine potrebne kućanstvima te tvorničkim proizvodnjama i manufakturama. Ovi proizvodi su uključivali mnogobrojne vrste pamuka, konce za tvorničke potrebe, stjenje za svijeće, vatu za pokrivače i

---

¹²⁹ „Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnikalzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

raznovrsne i raznobojne materijale. Kasnije, proizvodnja se širi i na gotove proizvode: pamučnu robu, odijela, uniforme, ručnike, stolnjake, ubruse i platna za jedra.¹³⁰

„Prvi petogodišnji plan u Jugoslaviji“, koji je preko „Omladinskih radnih akcija“ bio povezan s izgradnjom prometnica, nasipa i tvornica, na „Pamučnu industriju Duga Resa“ nije gotovo nikako utjecao. Duga Resa je već uglavnom imala uređeni sustav nasipa i brani, a čitava tvornica je već preko šezdeset godina dobro poslovala i bila samoodrživa. Ovaj novi pothvat izgradnje industrije SFRJ nije korišten u „Pamučnoj industriji“. S druge strane, 1947. godine je kolektiv tvornice uključen u sam ekonomski razvoj i plan obnove zemlje. Navodno je tvornica izvršila svoj udio u planu i prije isteka samog roka.¹³¹ Ovo je pripisano „/...intenzivnoj radišnosti tamošnjih ljudi i želji za usponom države.../“. ¹³² Puno radnika „Pamučne“ će zbog ovoga biti nagrađeno i pohvaljeno, a zbog ranijeg izvršenja planiranog – tvornica će samo izbacivati sve veću količinu tekstila na tržište. Tržište Jugoslavije će imati marketinške tehnike koje će biti intenzivno orijentirane na promoviranje i kupnju domaćih proizvoda, a naročito onih s dugom tradicijom.

Što se tiče dogradnji na tvornici u sklopu nove države, industrijski kolosijek će biti izgrađen 1946. godine, a 1951. će biti ugrađen i novi vučni vlak. Budući da je više robe moglo putem ovog prometa biti dostavljeno u Dugu Resu, izgrađeno je i novo skladište. Skladište je za smještaj imalo kapacitet od dvije tisuće tona pamuka.¹³³ Predionica će dodati nove strojeve - prstenaste predilice. Oni su bili nabavljeni za novu tekstilnu tvornicu koja je trebala biti podignuta u Mladenovcu, ali je Drugi svjetski rat je prepriječio provedbu tih planova. Kod postavljanja ovih strojeva je naglašeno da su ih postavljali „stručnjaci Pamučne industrije“, a ne montažeri koji su do sada dolazili iz vanjske firme ili firme proizvođača.¹³⁴

Iz tvornice, također promijenjenog imena, „Tvornica sanitetskog materijala Lola Ribar Karlovac“, su dovezene tri grebeneljke koje će u trgaonici otpadaka biti korištene još puno godina. Još novih automatskih strojeva iz drugih tvornica je doprinijeto u proizvodnju. Na primjer, iz tvornice „Marama“ iz Karlovca, ali i strojevi iz europskih tvornica ili oni koji su nabavljeni za prekinute pokušaje tvornice kao one u Mladenovcu.¹³⁵ Vjerojatno su strojevi

---

¹³⁰ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>. (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹³¹ Vuljanić, 1984., 72.

¹³² Vuljanić, 1984., 72.

¹³³ Vuljanić, 1984., 71.

¹³⁴ Vuljanić, 1984., 72.

¹³⁵ Vuljanić, 1984., 72.

nabavljani ovim putem jer je bilo jeftinije uzeti iz tvornice kojoj nisu trebali ili su kupljeni po jeftinijoj cijeni. Poslijeratne godine su ovime unaprijedile tvornicu koliko su raspoloživa sredstva dopuštala.

Na postojeću gradnju i izgrađen mehanički laboratoriji u oplemenjivanju 1951. godine, a na prostoru kod termoelektrane (prije: trgaonica otpada) je izgrađena omanja zgrada. U tu zgradu, iznad hidroelektrane je smješteno 126 starijih tkalačkih strojeva koji su tvornici poklonjeni iz raznih drugih proizvodnji. Ovo pokazuje daljnju suradnju i želju za „bratskim“ unaprjeđenjem. Za podršku lokalnoj proizvodnji, tvornica kupuje 25 automatskih tkalačkih strojeva koji proizvodi „Tvornica tekstilnih strojeva“ iz Zagreba. Ovakve kupnje se neće još dugo događati jer su se u tvornici, sredinom 50-ih godina uspjeli izraditi „automatski tkalački strojevi“.¹³⁶

Mnogo razmještaja među samim funkcijama, pogonima i prilagodba novim, modernim potrebama se događa u tvornici. Tvornica će imati toliko sredstava i poticaja za daljnji fizički rast da srušiti čitav pogon predionice otpadaka i zgradu predionice. Stara je premještena u „Industrijsku školu“ dok je na njenom prostoru počela izgradnja nove čistionice.¹³⁷ Još se mnoga preseljenja, rušenja i nove izgradnje događaju, da bi se maksimalno iskoristio postojeći prostor. S obzirom na to da je okolni već izgrađen kućama i drugim objektima, tvornica ima omeđeno polje na koje se može ograničiti.

Josip Broz Tito je kao već predsjednik SFRJ, 27. srpnja 1955. godine posjetio tvornicu (Slika 10). U ovom obilasku je nastalo puno fotografija koje prikazuju kako Tito s tadašnjim voditeljima samoupravne organizacije radnih ljudi obilazi pogone, raspravlja s njima o tvornici i o njenom daljnjem poslovanju te se rukuje s radnicima.¹³⁸

Tvornica „Pamučne industrije“ je također, jedna od rijetkih primjera očuvane tvornice s kontinuiranim radom u zemlji koja je bila pogođena ratom, promijenila državu u fašističko totalitarno uređenje te ga nakon rata ponovno promijenila u drastično drugačije, socijalističko uređenje.

---

¹³⁶ Vuljanić, 1984., 75.

¹³⁷ Vuljanić, 1984., 75.

¹³⁸ Vuljanić, 1984., 15.-21.

5.10.1.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE U RANOM RAZDOBLJU SFRJ

Za vrijeme NDH, mnogi su strani radnici morali napustiti svoje poslove u tvornici i Dugu Resu. Također, ljudi koji se nisu slagali s režimom ili su imali opciju otići, su to učinili. Broj zaposlenika je intenzivno opao, ali se odmah po završetku rata stabilizira. Krajem 1945. godine je u tvornici narastao broj zaposlenih na nešto više od 2.200. Do 31.12.1950. godine, samo pet godina kasnije, će na sljedećem „radničkom popisu“, broj zaposlenih narasti do čak 3.857. Žena će biti 2.205 što je okvirno koliko je radnika sveukupno bilo u tvornici pet godina ranije. Muškaraca će biti zaposleno 1.652, a oni će biti dominantni u pomoćnim pogonima, gdje će raditi samo jedna žena te u ljevaonici i obradi metala, gdje su dvije. Žene primarno rade u predionici i tkaonici gdje je sada omjer 72,60:27,31 za žene. Ove se godine dodaje i kategorija posla nazvana „zajedničke službe“. U njoj je 1950-e bila zaposlena 301 osoba, ali podjela po spolu nije bila naročito „zajednička“. Žena je u ovom sektoru bilo jedva 30% dok su muškarci zauzimali ostatak. Do već sljedećeg popisa i na svakom nakon njega će omjer u „zajedničkim službama“ uvijek biti oko 50%.¹³⁹

Tvornica se razvijala dalje i uvodila automatske strojeve za koje je trebalo nešto manje ljudi za posao. Zato je 1955. godine zapisano stotinjak radnika manje nego prije pet godina. Zaposlenih je 1955. godine bilo 3.798. Omjer spolova je ostao podjednak: s djelomičnom dominacijom ženskih radnica (57,71:42,29), a i raspored poslova prema pogonima i odjelima je ostao isti. Žene su poglavito u predionici i tkaonici gdje u svakom zauzimaju preko 70%. Muškarci su i dalje gotovo 100% u „ljevaonici i obradi metala“ te u „pomoćnim pogonima“.¹⁴⁰

U tvornici je 1960. godine radilo 3.596 radnika. Omjerima i dalje podjednakom u spolovima (oko 54:46). Žene su i dalje dominirale istim sektorima, ali uvedene su još neke dodatne i nove kategorije poslova. Dok su prije postojale predionica, tkaonica, oplemenjivanje, pomoćni pogoni, ljevaonica i obrada metala te zajedničke službe, nadodan je „društveni standard“ te će u njemu biti zaposleno sedamnaest žena i jedan muškarac.¹⁴¹

U popisu stanovništva teritorija grada Duge Rese je vidljiv uzorak kontinuiranog povećanja broja stanovnika kraja Prvog svjetskog rata (od popisa 1921. godine). Popisi su održani 1921., 1931. te zatim 1948. godine, zbog Drugog svjetskog rata. Da bi se popisivanje stanovništva

---

¹³⁹ Vuljanić, 1984., 109. – 111.

¹⁴⁰ Vuljanić, 1984., 109.

¹⁴¹ Vuljanić, 1984., 110.

vratilo na svaku prvu godinu u desetljeću je sljedeći popis održan 1953, a nakon je vraćen u balans s 1961. godine.

Od početka razdoblja SFRJ, broj stanovnika na dugoreškom području i dalje raste. U 1953. godini, grad Duga Resa bilježi 9.429 stanovnika, što je oko šesto stanovnika više nego na prijašnjem popisu 1948. godine. Ovaj skok nije velik, ali potrebno je dodatno naglasiti i uzeti u obzir da između ova dva popisa nije prošlo deset, kako je uobičajeno, nego pet godina. Također, kroz gotovo cijelu povijest Duge Rese je u međupopisnom, desetogodišnjem rasponu, broj stanovnika porastao za oko šesto.

Skok između 1948. i 1953. bi se gotovo mogao nastaviti na prošli, najveći skok u broju stanovnika na popisima 1931. i 1948. godine.¹⁴² Ipak, ne bi bilo dobro uspoređivati ova dva parametra jer ni jedan od njih nije pravilnog razmaka. Nadalje, uzevši u obzir činjenicu da se između 31. i 48. dogodio i rat, možemo popisivati individualne faktore zbog kojih je stanovništvo toliko skočilo tih godina. Dakle, u zaključku je porast broja stanovnika za šesto, u razmaku od pet godina, jako je velik skok. On će se dodatno produljiti popisom iz 1961. kada će broj stanovnika te godine iznositi 10.330 stanovnika.¹⁴³ Ovo je pri puta da je broj stanovnika Duge Rese premašio četveroznamenkaste brojeve. Ovaj progres od devetsto stanovnika u sedam godina će biti najveći porast u ovakvom omjeru vremena. Ovi brojevi ukazuju na zlatno razdoblje tvornice koje će se dogoditi istih godina.

Jedine teritorijalno administrativne jedinice koje će zabilježiti ovako velik porast u ovoj regiji i jesu grad Karlovac i područje Duge Rese. Grad Karlovac će u razdoblju od 1948. godine, kada ima gotovo 45 tisuća stanovnika, do 1961. godine imati malo više od 58 tisuća.¹⁴⁴ Ovo će biti povezano s generalnim ulaganjem novonastale Jugoslavije u granu industrije. Karlovac je od sličnog razdoblja kada i Duga Resa doživio mnogobrojne industrije koje su prošle ili ostale. Sve od ovoga je povezano sa sličnim okolnostima kao i sama Duga Resa. Prolaskom željeznice, lakim riječnim prometom zbog četiri rijeke koje prolaze kroz grad i jednaka dostupnost cestama, štoviše, još i lakša.

---

¹⁴² Publikacije Državnog zavoda za statistiku https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁴³ Publikacije Državnog zavoda za statistiku https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁴⁴ Turk, 2008., 444.-445.

5.10.2. SREDNJE RAZDOBLJE SFRJ (1961 – 1981)

U ovom srednjem razdoblju tvornice unutar Jugoslavije prestaju se graditi novi pogoni, konstantno dovoditi nove (ili stare) strojeve itd. Dovoljno toga će biti napravljeno u razdoblju rane tvornice u Jugoslaviji da će u ovom „srednjem“ i stagnirajućem razdoblju tvornica samo postojati i poslovati. Dolazi u stanje stagnacije koje je uobičajeno u svakoj proizvodnji nakon što se ono ustalilo i stvorilo ritam rada, proizvodnje i stalne klijentele. Nakon što je usvojen i usklađen model „samoupravnog socijalizma“ u SFRJ tvornica ulazi u mirno razdoblje.

Društveno uređenje samoupravnog socijalizma, kakvo je bilo u Jugoslaviji davalo određenu dozu samostalnosti i slobode poduzećima, ali s elementima centralnog planiranja. Odluke o proizvodnji, zapošljavanju i raspodjeli resursa su bile na radničkom samoupravljačkom savjetu koje kasnije mora odgovarati za svoje postupke ako su postupci bili intenzivni. Odgovara prvo općini pa preko republike do federacije. Tako funkcioniraju i sva druga državna poduzeća SFRJ.¹⁴⁵

Ovo je također razdoblje kada „Titova Jugoslavija“ (1961-1980) stvara dugove od oko 17% godišnje. Nadalje, zadnja uzeta godina za srednje, stagnirajuće razdoblje 1981. godine, je zadnja godina prije nego što će Jugoslavija bankrotirati, odnosno priznat će međunarodnim kreditorima da ne može više vraćati svoja zaduženja.¹⁴⁶ Još jedan od pokazatelja početka nestabilnosti jest vrijednost dinara koja će se u prosjeku mijenjati svake tri i pol godine u razdoblju od 1952. do 1973. godine.¹⁴⁷

U ovom mirnom razdoblju „Pamučne“, proizvodnja pletiva je za „Mira – Tvornicu čarapa“ se vraća u tvornicu. Ona je imala spomenuti, zaseban pogon u dugoreškoj tvornici prije Drugog svjetskog rata. Završetkom istog rata, ova tvornica će izaći iz tog odjeljenja te preseliti pogone u Samobor, paralelno ujedinjena s karlovačkom tvornicom „Standard“. Ta ujedinjena tvornica će se 1973. godine vratiti u dugorešku tvornicu zbog veće isplativosti proizvodnje.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ „samoupravljanje“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54339> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁴⁶ *Svi mitovi o gospodarstvu Jugoslavije*, <https://www.liberal.hr/jugoslavija-sfrj-gospodarstvo-mitovi-ex-yu-radnicko-samoupravlanje-508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁴⁷ *Svi mitovi o gospodarstvu Jugoslavije*, <https://www.liberal.hr/jugoslavija-sfrj-gospodarstvo-mitovi-ex-yu-radnicko-samoupravlanje-508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁴⁸ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>. (pregledano 16. srpnja 2023.)

Što se tiče proizvoda i usluga koje je tvornica prodavala: u razdoblju između 1972. do 1981. godine, postoje neki koji su bili ukinuti u svojoj proizvodnji dok su drugi bili dodani. Tkanine, industrijska vuna, odnosno pređa, konfekcija... uz ovo, tvornica je nudila i usluge pređenja do 1975. godine. Neobično je da je ukinuta usluga koje je samo godinu dana prije no što je ukinuta donijelo 66% od ukupne prodaje, a zadnju godinu, 1975. godine 45%. Doduše, 1975. godine uvode prodaju otpadaka pređe tako da je moguće da su samo zaključili da postoji i isplativost u samoj prodaji otpadaka.¹⁴⁹ Još jedan proizvod koji govori o evoluciji srednje klase i statusu života državljana Jugoslavije koja je kupovala proizvode ove tvornice jest laka konfekcija. Ona će se proizvoditi od 1963. godine u tvornici, ali dugo neće imati značajan broj radnika ili udio u zaradi. Na primjer, konfekcija će 1972. godine u ukupnoj prodaji iznositi manje od 3%, a sljedećih godina oko 1% ili čak i manje. Do 1980. će iznositi 3%, ali sljedeće godine 13% i 1982. preko 20%.¹⁵⁰ Ovo povećanje govori o izmjenama koje su se dogodile na tržištu i o ljudima koji, iako i dalje kupuju i tkanine i sami šivaju, više se okreću gotovom proizvodu.

5.10.2.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE SREDNJEG RAZDOBLJA SFRJ

Broj zaposlenika u 1965. godini će u tvornici iznositi 3.688. To nije značajan pomak od pet godina ranije ili pet godina kasnije brojke. Omjeri spolova će također ostati podjednakima, kao i raspored spolova prema vrsti posla. U odijeljenu „društvenog standarda“ su 1970. godine bile 24 zaposlenice što ne bi bilo primjetno da ovo nisu bili svi zaposlenici ovog odijeljena, odnosno zaposlenice ovog odjela. Odjel „društvenog standarda“ je 1970. godine bio 100%-tno zastupljen ženama.¹⁵¹

Za pet godina, 1975. će se vidjeti zamjetan uzlet u zaposlenju žena u tvornici. Porasti će i sveukupan broj zaposlenih na 3.796, ali omjer žena : muškaraca je sada bliži 60:40 nego što je ikada prije bio (58,22:41,78). Ovime, žene dominiraju u gotovo svakoj od kategorija odijeljena unutar tvornice.¹⁵² Podaci će ostati gotovo isti za 1980. godinu, ali u njoj će „Pamučna industrija Duga Resa“ zapošljavati sveukupno 4.192 radnika. Ovo će biti novi rekord

---

¹⁴⁹ Vuljanić, 1984., 88.

¹⁵⁰ Vuljanić, 1984., 88.

¹⁵¹ Vuljanić, 1984., 110.

¹⁵² Vuljanić, 1984., 111.

u broju zaposlenika, a progresija rasta stanovništva će paralelno s tvornicom u ovim razdobljima biti vidljiva i u generalnom stanovništvu kako Duge Rese i njene okoline.

U razdoblju između 1971. i 1981. godine, odnosno popisa stanovništva tih godina je u cijeloj Hrvatskoj bio zabilježen porast u ukupnom broju stanovnika. Doduše, ova se progresija ne odražava u Karlovačkoj županiji. Karlovačka županija je bila izrazito industrijski orijentirana, ali samo u svojim glavnim centrima: grada Karlovca i mjesta Duge Rese. Problemi među stanovništvom se događaju jer stanovništvo napušta područja sela i odlazi, kako u ove županijske centre tako i u one van njih. Na samo ovom primjeru je već vidljiv početak propasti industrije Jugoslavije te mnogi problemi koji će kasnije uslijediti u prenaseljenim gradovima i praznim i pustim selima.¹⁵³ Područja koja će, dakle u ovoj županiji ipak bilježiti rast su sam grad Karlovac i mjesto Duga Resa. Sama tvornica „Pamučne industrije“ bila na svojem vrhuncu i imala gotovo rekordni broj zaposlenika, odnosno drugi najveći u svojoj radnoj povijesti. Povezano s time je i broj stanovnika područja grada Duge Rese od 1971. do 1981. progresirao za gotovo 1.300 stanovnika. Na popisu 1981. godine je zapisano 12.470 stanovnika.¹⁵⁴

Broj stanovništva je možda rastao, ali dolazi do snažnog smanjenja nataliteta u županiji. Vidljivo je pojačanje emigracije stanovništva u nadi za lakšim i lagodnijim životom.¹⁵⁵ Ovi procesi često dolaze paralelno, a dodatno su potaknuti nepovoljnim prostornim razmještajem i razvojem unutar Jugoslavije.

5.10.3. KASNO RAZDOBLJE (1980 – 1991)

Krajem 1970-ih i dijelom 1980-ih, dolazi do problema i poteškoća u opskrbi pamukom. Pamuk se u tvornicu „Pamučne industrije“ uvezio iz svih krajeva svijeta u periodu druge Jugoslavije. Kada dolazi do poteškoća u nabavi sirovine, svi drugi koraci zapadaju u problem koji će rezultirati manjim brojem proizvoda. Manjak proizvodnje će u osamdesetim godinama, naravno završiti manjkom proizvoda, zatim same prodaje i u konačnici zarade te broja zaposlenika.

---

¹⁵³ Turk, 2008., 447.

¹⁵⁴ Publikacije Državnog zavoda za statistiku

https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁵⁵ Turk, 2008., 447., 448., 449.

Smrt doživotnog predsjednika Jugoslavije, Josipa Broza Tita 1980. godine neće se odmah odraziti u svim aspektima države, ali pukotine u sustavu će se ubrzo početi nazirati. Titovom smrću završava „bratstvo i jedinstvo“ jedne države. Nezadovoljstvo republika unutar Jugoslavije počeo će se odražavati u nacionalnim buđenjima, sviješću o neslaganju i manjku čvrstog upravljanja, tako će i uzročno-posljedično početi biti vidljive i u gospodarstvu. Kao još jedan udarac, Jugoslavija je 1982. godine bankrotirala.¹⁵⁶ „Pamučna industrija“ u Dugoj Resi je doduše dovoljno dugo stabilna i tada već postoji 98 godina te dobro funkcionira. Upravitelji tvornice svakako imaju rezervirana sredstva za financijski izazovnija razdoblja.

Povodom proslave stote godine postojanja, 1984. napravljeno je veliko slavlje te je objavljena knjiga „Pamučna industrija Duga Resa 1884. – 1984.“ u kojoj će izvijestiti o ovoj vrhunskoj i uspješnoj tvornici. Također će biti i snimljen film za nacionalnu televiziju pod imenom „Nit od sto godina“. Kratki film, u trajanju od 25 minuta, u uobičajenom jugoslavenskom stilu, prezentira radnike i povijest industrije te uz muziku prikazuje pogone i moderne strojeve kojima je tvornica opremljena. Film je sadržajno vrijedan izvor povijesti tvornice, njezinog izgleda i funkcioniranja te prikazuje djelić gospodarstva SFRJ.

Polovica osamdesetih godina predstavlja veliku prekretnicu u tvornici iako će ona i dalje biti najveći postotak prihoda za cijelu općinu Duga Resa. Ovaj ekonomski prihod za općinu će i u opadanju iznositi oko 80%.¹⁵⁷ Pad u profitima većine industrija u Jugoslaviji će se početi događati sredinom osamdesetih godina. U drugoj polovici osamdesetih, država će, pa s njom i proizvodnja, početi intenzivno opadati.

Zbog veličine i velike financijske važnosti za područje u kojem jest te u Jugoslaviji općenito, „Pamučna industrija“ i dalje bila ubrojena u jedne od najvećih i najjačih poduzeća toga vremena. Ipak, u predratnoj Jugoslaviji kako je spomenuto, pada broj radnika u Tvornici te je u ovom razdoblju broj zaposlenika iznosio malo više od tri tisuće. I dalje velik broj zaposlenika, on je ipak smanjen. S obzirom na 1983. godinu i gotovo 4.400 zaposlenika – tisuću ljudi koje je izgubilo posao.¹⁵⁸ Poslovanje se smanjuje, ali i tehnološki tvornica iako pokušava, nema više sredstva da ide ukorak sa suvremenim tkalačkim tehnikama i strojevima.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ *Raspad SFRJ*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Raspad_SFRJ (pregledano 22. rujna 2023.)

¹⁵⁷ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>. (pregledano 22. rujna 2023.)

¹⁵⁸ Vuljanić, 1984., 111.

¹⁵⁹ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>. (pregledano 22. rujna 2023.)

5.10.3.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE KASNOG RAZDOBLJA SFRJ

Na popisu stanovnika izvršenom 1981. godine je na području grada Duge Rese popisano 12.470 stanovnika. Usporedivši to s deset godina ranije izvršenim popisom koji je iznosio 11.145 stanovnika, ovo je intenzivan rast. Više od tisuću i tristo ljudi. Ovo je naravno povezano i s nastavkom funkcioniranja tvornice na području Duge Rese u ovom razdoblju. Povukavši paralelu s brojem zaposlenika brojanih 1980. i 1983. godine, vidljiv je i rast među brojem zaposlenika, a izričito zaposlenica. Broj zaposlenih je 1980. godine iznosio 4.192 radnika, a tri godine kasnije 4.313. Ovoga puta nije čekano pet godina za prebrojavanje zaposlenika zato što 1984. godine bila stota obljetnica poslovanja Duge Rese. Moguće je da je tim povodom zaposleno i par novih, privremenih zaposlenika, ali nije nužno. Omjeri spolova će se ovih godina najviše približiti odnosu 60:40 između žena i muškaraca. Žene će u statistici 1983. godine dominirati u gotovo svim vrstama pogona osim u oplemenjenju u kojem nikada nisu bile više od 30% te „ljevaonica i obrada metala“ i „pomoćni pogoni“ gdje nikada neće prijeći 6%.¹⁶⁰ Doduše, spomenuti pad u prodaji u drugoj polovici 80-ih godina će zasigurno utjecati na broj radnika, ali ovaj podatak nije službeno objavljen. Ipak, to još neće biti vidljivo u broju stanovnika.

Broj stanovnika do 1991. samo nastavlja rasti te će se od 1981. dodatno povećati za otprilike sedamsto stanovnika. Okolna će područja polako uviđati pad broja stanovnika, dok će Duga Resa i Karlovac rasti. U tome se odražava centralizacija kroz koju općina u ovome razdoblju prolazi. Time će 1991. godine Duga Resa imati 13.214 stanovnika i ovo će biti najviše stanovnika što će Duga Resa imati. Nakon ove godine će iz mnogih razloga i turbulentnih razdoblja, broj stanovnika konstantno opadati. Rat u Hrvatskoj će uslijediti iste godine, a on će jako utjecati, kako na pogibelji stanovnika tako i na iseljavanje preostalog Hrvatskog stanovništva u slučaju uništenja životnog ili poslovnog objekta, ali i iseljavanje Srpskog stanovništva jer prostor više neće biti pogodan za njihov život.

5.11. DOMOVINSKI RAT

---

¹⁶⁰ Vuljanić, 1984., 111.

Početak Domovinskog rata u Hrvatskoj označava period intenzivnog sukoba. Ovaj sukob se dao nagovijestiti i prije nego što je započeo 1991. godine. Od smrti Josipa Broza Tita 1980. godine se postepeno zapliću odnosi te dolazi i do pobuna u nekim dijelovima države ili među državljanima. Napetosti koje su samo rasle su eksplodirale hrvatskim proglašavanjem neovisnosti i odvajanjem od bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Hrvatsko i srpsko stanovništvo se oko ovoga neće slagati te će srpske oružane i organizirane snage zauzeti dijelove teritorija. Rat u Hrvatskoj će trajati do 1995. godine, odnosno četiri godine, a rezultirat će „Washingtonskim sporazumom“.¹⁶¹

5.11.1. DOMOVINSKI RAT NA PODRUČJU KARLOVAČKE ŽUPANIJE

Karlovačka županija, smještena je kao glavna poveznica sjevera i juga teritorija Hrvatske. Županija je imala veliku važnost zbog prometne razvijenosti i povezanosti kopna i mora, a naročito putem autoceste koja je tada tamo prolazila. Gubljenje ovog područja bi značilo gubljenje povezanosti između dva kraka Hrvatske. Kontrola prometnica, gradova i strateški važnih točaka će izložiti ovo područje brojnim borbama i ratnim operacijama tijekom sve četiri godine rata. „Kordunsko bojište“ će biti jedno od važnih bojišta, a obuhvaćat će općine Karlovca, Ogulina, Slunja, Virginmosta, Vojnića i Duge Rese.¹⁶²

Duga Resa će kao dio „Kordunskog bojišta“, biti jedno od žarišta sukoba. Većinski je ratno područje bilo orijentirano prema Karlovcu, naročito u početku. Tamo se nalazilo skoro četrdeset vojnih objekata Jugoslavenske Narodne Armije. Ovi su objekti bili strateški važni, koliko je grad bio lokacijski. Rat je na Karlovačkom području počeo 4. listopada 1991. godine oko 14 sati, kada su na grad Karlovac i Dugu Resu počeli padati projektili. Ova „najtanja“ točka Hrvatske je napadnuta iz smjera Korduna, a svi spomenuti vojni objekti su stvarali vojnu zonu.¹⁶³ Mnogobrojne granate, projektili i topnički napad su drastično pogodile Karlovac, a u obližnjoj Dugoj Resi će brzo nastradati i tvornica.

---

¹⁶¹ „Domovinski rat“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁶² „Domovinski rat“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁶³ *30 godina od napada kordunskih Srba na Karlovac i Dugu Resu: U 14 sati počeli padati projektili*, <https://radio-mreznica.hr/30-godina-od-napada-kordunskih-srba-na-karlovac-i-dugu-resu-u-14-sati-poceli-padati-projektili/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Unutar tri listopada dana, u mjestu Duga Resa će najviše stradati tvornica „Pamučne industrije“, a osim nje će više ili manje drastično biti pogođene i robna kuća, kino, srednja škola te zgrada općine.¹⁶⁴

5.11.2. „PAMUČNA INDUSTRIJA“ U DOMOVINSKOM RATU

Oštećenja na tvornici „Pamučne industrije“ se, dakle događaju već u prvim danima rata u 1991. godini. Doduše, tvornica će nastaviti s radom jer većinski dijelovi dovoljni za dobro funkcioniranje nisu oštećeni. Prije početka rata će izvoziti oko 30% svoje proizvodnje na inozemno tržište. Svjesna ekonomske situacije u raspadajućoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji kraja 80-ih, početkom 90-ih godina će količinu izvoza povećati na 50%. Osim izvoza u inozemstvo, nakon prestanka direktnih zračnih i topničkih napada na grad, tvornica će se vratiti aktivnom djelovanju bez obzira na rat. Iako će možda nastaviti funkcionirati, zapošljavati radnike, rat u Hrvatskoj će označiti prekid i nestanak pozitivnih procesa i u Dugoj Resi kao i u mnogim dugim mjestima. Duga Resa je nekoć bila važno industrijsko i gospodarsko, prosvjetno, zdravstveno, administrativno-upravno i političko središte šireg područja jugozapadno od Karlovca. Uvijek je bila poput desne ruke Karlovca, dok su ostala naselja ili bila previše udaljena ili nisu išla u istome usmjerenju.¹⁶⁵ Međutim, nakon Domovinskog rata, Duga Resa će pretrpjeti pad industrije, baš kao i mnoge druge proizvodnje i gradovi u kojima su se nalazile nakon raspada SFRJ. Izgubit će značajan utjecaj i snagu u svojem glavnom temelju – „Pamučnoj industriji“.

5.12. RAZDOBLJE INDUSTRIJE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Nakon završetka Domovinskog rata 1995. godine, Hrvatska je započela razdoblje obnove i tranzicije. Oporavak zemlje od ratnih razaranja bio je izazovan i zahtijevao je znatne napore kako bi se gospodarstvo ponovno pokrenulo i infrastruktura obnovila. Razdoblje nakon Domovinskog rata također je bilo obilježeno izazovima i nedostacima. Gospodarski rast nije

---

¹⁶⁴ 30 godina od napada kordunskih Srba na Karlovac i Dugu Resu: U 14 sati počeli padati projektili, <https://radio-mreznica.hr/30-godina-od-napada-kordunskih-srba-na-karlovac-i-dugu-resu-u-14-sati-poceli-padati-projektili/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁶⁵ Banjavčić, 2022., 10.

bio dosljedan, a ruralna područja često su ostala zapostavljena. Ovo dovodi do velike migracije stanovništva u urbana središta. Mnogobrojne industrije su u ovom procesu napuštene jer su postale zastarjele.

5.12.1. PAMUČNA INDUSTRIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Nakon procesa privatizacije, tvornica "Pamučne industrije" počela je sve više gubiti na konkurentnosti i smanjivati broj radnika. Dodatne promjene koje su nastupile tijekom raspada bivše Jugoslavije, posebno u kontekstu preustroja državnih institucija, dovele su do pretvaranja tvornice u dioničko društvo neposredno nakon završetka rata 1994. godine. Od tog trenutka, tvornica je kontinuirano slabila, a razlozi za to su bili mnogobrojni: konstantno smanjenje broja zaposlenih, oštećenja infrastrukture tijekom rata koja nisu bila obnovljena, te nedostatak sredstava za modernizaciju. Uz to, prioriteti nove države Republike Hrvatske usmjereni su bili na druge sektore, stavljajući industrijsku proizvodnju u drugi (nepostojeći) plan. Kako se globalni ekonomski pejzaž izmjenjivao, industrijska proizvodnja tvornica će na prostoru bivše Jugoslavije postati stvar prošlosti. S obzirom na obim uvoza u zemlji i specifičnosti proizvodnje tvornice, potražnja za njenim proizvodima sve više opadala, dovodeći u pitanje njen daljnji opstanak.

Budući da su sve tvornice unutar Jugoslavije bile državne, potrebno je bilo provesti proces privatizacije. Proces privatizacije će za „Pamučnu industriju Duge Rese“, kao i za mnoge druge, biti loše proveden te će ju u potpunosti dokrajčiti. Konstantno otpuštanje radnika, rezultira 2002. stečajnim postupkom.¹⁶⁶

Tekstilna će industrija od 2005. godine do 2015. preploviti broj preostalih zaposlenika, ali i investicije ulagane u ovu tvornicu. Između ovih godina, nakon procedure stečajnog postupka, 4. svibnja 2009. godine će na prodaju doći cjelokupna imovina „Pamučne industrije“. Ona se broji kao sve unutar tvorničkog kruga u ulici J. Jeruzalema na broju osam, a ovo iznosi 63.016,50 metara kvadratnih. Osim zavidne kvadrature, s njom dolaze i sva osnovna sredstva i sitni inventar unutar nje. Van samog objekta na spomenutoj adresi, s njime dolazi i kadrovsko-pravna služba površine 677 metara kvadratnih i društveni dom površine 538 metara kvadratnih.

---

¹⁶⁶ Sudačka mreža, *Stečajni postupak nad dužnikom Pamučna industrija Duga Resa d.d.*, <http://www.sudacka-mreza.hr/stecaj-ponude.aspx?Search=&Court=---&Type=False&Type1=False&Type2=False&Type3=&Manager=---&Status=N&P1=&ShowID=1457&Lng=en> (pregledano 22. rujna 2023.)

Sva imovina i inventar je bila prodavana 20. svibnja 2009. u 13 sati te je početna cijena bila 22.000.000,00 kn (cca. 2.953.280,00 EUR).¹⁶⁷ Prva procjena vrijednosti je bila oko sto milijuna kuna, ali budući da je bezuspješan bio proces prodaje se cijena snižavala. Ispod cijene od 22 milijuna kuna se nije moglo prodati, ali to nije bilo dovoljno budući da ne postoji interes i nije prepoznat potencijal prostora, kao ni sadržaja ili tvornice.

Godinu dana nakon pokušaja prodaje i osam godina nakon stečaja, dugoreška će industrija zapošljavati tek 34 radnika, a i oni su radili na maloj elektrani Mrežnice koja se ovdje nalazi, a ne u samoj proizvodnji tvornice. Iste godine, 2010. će na sedamnaestoj dražbi, tvornica će biti prodana za 16,8 milijuna kuna. Dug same tvornice institucijama poput Karlovačke banke, otpuštenim radnicima, državi itd. je iznosio oko sto milijuna kuna te je on trebao biti namiren iz novca za licitaciju tvornice.¹⁶⁸ Kasnije će biti prodana u dijelovima različitim firmama koje će koristiti otkupljene dijelove prema potrebama.

Nakon 131 godine poslovanja, 4. studenog 2015. godine poduzeće „Pamučne industrije Duge Rese“ je u potpunosti zatvoreno. Tvornica koje je spadala među najuspješnije, osnovana još u Austro-ugarskoj Monarhiji, preživjela i prilagođavala se potrebama u Prvom i Drugom svjetskom ratu. U komunističkom uređenju SFRJ zapošljavala preko 4.000 radnika te izgradila cijeli grad, nije preživjela privatizaciju Hrvatske.

Arhivska građa u oblicima pisane ostavštine, preostala projektna dokumentacija, film „Nit od sto godina“ i slikovni materijali pohranjeni su u Državnom arhivu u Karlovcu. Ovo su vrijedni izvori koji su srećom ostali sačuvani i djelomično su digitalizirani. Film je javno dostupan dok je građu potrebno zatražiti s članstvom, ali je ona na sigurnome. Za razliku od samog objekta tvornice. Naime, osim što je već dvadesetak godina više ili manje napuštena, dobro zastarjela tvornica je propadala vremenom. U nedjelju poslijepodne, 7. travnja 2019. godine je u tvornici izbio požar. Do deset sati navečer je požar bio lokaliziran, ali je bilo potrebno skoro šezdeset vatrogasaca za akciju. Budući da je mali postotak tvornice, uglavnom prizemlja, korišten za svrhe nekih drugih proizvodnji, sreća je da bio neradni dan. U požaru nitko nije bio ozlijeđen, a i kiša koja je padala toga dana je bila od koristi te činjenica da je

---

¹⁶⁷ Sudačka mreža, *Stečajni postupak nad dužnikom Pamučna industrija Ruga Resa d.d.*, <http://www.sudacka-mreza.hr/stečaj-ponude.aspx?Search=&Court=---&Type=False&Type1=False&Type2=False&Type3=&Manager=---&Status=N&P1=&ShowID=1457&Lng=en> (pregledano 22. rujna 2023.)

¹⁶⁸ *Važno je biti unuk*, <https://www.dw.com/hr/va%C5%BEno-je-bitu-unuk/a-5310292> (pregledano 16. Srpnja 2023.)

Mrežnica odmah ispred zapaljenog dijela, a ne u blizini kuća. Dio tvornice je trebao sanaciju da se pogon dalje ne bi urušio i ugrozio postojeće dijelove.

Izvor požara nije bio poznat te su provedena istraživanja postoji li nešto zapaljivo u samoj tvornici. Ipak, čak dvije godine kasnije, saznaje se da je požar bio namjerno podmetnut. U kategoriji za „teško kazneno djelo protiv opće sigurnosti u svezi kaznenog djela dovođenje u opasnost života i imovine opće opasnom radnjom ili sredstvom” optužen je osumnjičenik od, u 2021. godini 19 godina. Šteta koju bi trebao isplatiti iznosi 17 milijuna kuna, a sam požar je podmetnut upaljačem i papirnatim kartonom te jednom od mnogobrojnih tkanina koje se nalaze po čitavoj tvornici. Tkanina je bila omotana oko radnih strojeva te se požar brzo i lako proširio.¹⁶⁹ Budući da je optuženik bio maloljetan u trenutku kaznenog djela, kazne su obično ublažene za takve situacije, kao i novčani iznosi te u ovakvim slučajevima velikih šteta postoji opcija i maloljetničkog zatvora. Nije javno poznato kakvu je točno kaznu dobio.

Pamučna industrija, koja je ostala povezana s komunističkim, zaostalim nasljeđem, bila je osuđena na propadanje. S obzirom na svoju povijest koja se protezala kroz više od stoljeća, propast od desetak godina može biti smatrana intenzivno brzom. Iako ne pretjerano fizički oštećena od rata, nikada se neće oporaviti, a to će biti vidljivo i u demografskoj slici Duge Rese kao i Karlovca.

5.12.1.1. DEMOGRAFIJA DUGE RESE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Na zadnjem popisu stanovništva unutar prošle države, 1991. je Duga Resa imala preko 13 tisuća stanovnika. U sljedećih deset godina ovo područje je iseljeno od većine srpskog stanovništva, kao i depopularizirano zbog rata. Također, osim što se tvornica „Pamučne industrije Duga Resa“ zatvara, zatvaraju se i mnoge druge tvornice na prostoru Karlovca.

U poslijeratnom periodu su je oko dvadeset tisuća ljudi na području Karlovačke županije izgubilo posao. Ovo navodi na iseljavanje kako van grada, tako i van države. U konačnici, sve posljedice, kao i vjerojatni poslijeratni „baby-boom“ rezultiraju da je u Dugoj Resi 2001. godine popisano 12.114 stanovnika. Depopulacija će se nastaviti dok industrija u Karlovcu bude odumirala, prisiljavajući stanovništvo koje je nekada živjelo u Dugoj Resi, a radilo u Karlovcu,

---

¹⁶⁹ *Maloljetnik podmetnuo požar u tvorničkom kompleksu u Dugoj Resi, nastala šteta od 17 milijuna kuna,* <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/maloljetnik-podmetnuo-pozar-u-tvornickom-kompleksu-u-dugoj-resi---644133.html> (pregledano 16. srpnja 2023.)

da potraži druge destinacije za rad i život. Zasiurno ni ekonomska kriza u državi 2008. godine neće pomoći te će 2011. godine na području Duge Rese živjeti 11.180 stanovnika. Kontinuirano smanjenje se nastavlja i 2021. godine je u gradu Duge Rese živjelo 10.212 stanovnika što je najmanje stanovnika od popisa 1953. godine.¹⁷⁰

---

¹⁷⁰ Publikacije Državnog zavoda za statistiku
https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

6. STANJE TVORNICE

U svibnju 2023. godine je vidljiva većina tvornice u oblikovanju kakvo je bilo izgrađeno u ranom razdoblju Jugoslavije. Ulazna rampa i plava ograda s okruglim satom, koji još uvijek stoje kao službeni ulaz u kompleks, vidljivi su i u filmu „Nit od sto godina“ koji je snimljen početkom 1980-ih. Kroz ova vrata su radnici užurbano prolazili pogledavajući na mali sat koji sada samo dva puta dnevno pokazuje točno vrijeme. Pokraj ograde se nalazi i kućica za portira kroz čije staklo su vidljivi još neki predmeti većeg namještaja (Slika 14).

Ravno s ograde je vidljiva dvokatnica sa suterenom, visokih pravokutnih i razbijenih prozora te na desnoj strani dugačkog vertikalnog prozora koji je osvjetljivao stubište. Na vrhu ove pravokutne građevine nalazi se natpis „PAMUČNA INDUSTRIJA DUGARESA“. Pravokutni prozori, ravnomjerno raspoređeni u dvije zidom isprekidane linije, mogli su se otvoriti na tri dijela. Gornji dio prozora je fiksno ostakljen, što je omogućavalo većoj količini svjetla da uđe u prostor. Na fasadi je vidljiv i još jedan dugački, stepenišni prozor. On je napravljen u stilu modernizma u kojem je često korišten ovakav estetičan i praktičan prozor za osvjetljavanje stepeništa. Vertikalni je prozor pregrađen manjim pravokutnicima koji se na svakom odmaralištu mogu djelomično otvoriti. Ova je zgrada bila nekadašnja pletionica sa šifrom „RJ“, a ovaj njezin krak se ističe pokraj porušenog platoa.

Na platou su unutar zadnjih pet godine srušene prizemnice čiji se obrisi krovova naziru na srednjem kraku zida pletionice (Slika 17). Vidljiv je obris više manjih krovova koji su izgrađeni pod kutom. Prizemnice su vjerojatnije bio dodatak koji je iz potrebe nadograđen, a ne planiran u razdobljima službene izgradnje. Ispod prostora bivšeg prvog krovića su vidljiva i drvena vrata koja su povezivala urušene prizemnice i pletionicu „RJ“ (Slika 18). Na porušenom platou se nalaze četiri visoka metana objekta na četiri noge i s platformom koja ih spaja (Slika 16).

Veliki srednji zid pletionice s vratima koja vode na plato, na gornje dvije etaže ima relativno svježije dodane ciglene blokove koji su, prema dimenzijama, došli na mjesto (istih) trokrilnih prozora. Ovaj zid također ima male četvrtaste otvore u potkrovlju, a isti je element vidljiv i na drugim dijelovima fasade pletionice na gornjim etažama. Ovi mali otvori su vjerojatno služili za ventilaciju (Slika 15 i Slika 17).

Treći i zadnji krak pletionice čini tlocrt iste u oblik pravokutnog U. Taj treći krak ima velike pravokutne prozore cijelom duljinom. Prozori su raspoređeni u tri etaže te su u prizemlju na prozorima kvadratni odjeljci. Na druge dvije etaže su pregrade vertikalne i horizontalne linije

drugačije duljine. Ovi su prozori identičnog oblikovanja kao i prozori za stepenište. Ponavljanje ovakvih elemenata stvara kohezivan i univerzalan izgled ovog objekta te vidljivo promišljanje ritmizacije elementa (Slika 16).

Na platou čije su prizemnice porušene nekad između 2020. i 2023. godine (prema slici 07.ožujka 2020. – Slika 19) je ostala još jedna kućica koja je služila kao garderoba dijelu radnika. U njoj se još uvijek nalazi i sitni inventar i stolarija. Puno predmeta od časopisa do kutija, boca i slika od sv. Juraja koji je zaštitnik grada ili drugih slika poput strojeva kakvi su nekad služili za tkanje. Ovdje se nalaze i mnogobrojni tvornički koluti konca kao i uzorci materijala dugoreške proizvodnje. Nekadašnje uredske prostorije izgledaju kao da su godinama nakon zatvaranja služile za pravljenje nereda, obitavanje ljudi i životinja.

Tvrtka „VIS PROMOTEX d.o.o.“ koja je otkupila dio tvornice, u prizemlju zgrade pletionice ima sada svoj pogon. Ova firma sa sjedištem u Varaždinu proizvodi suncobrane, navlake za njih, stalke te flis deke, zastave i kišobrane. Ona je, iako se nalazi u troetažnom prostoru predionice, iskoristila samo u prizemlje. Kroz prozore gornjih etaža su i dalje vidljivi strojevi koji izgledaju kao vertikalno i horizontalno položeni lusteri, a vjerojatno su služili za navlačenje konaca na njihove kartonske baze (Slika 20).

Prozori su također na gornjim etažama djelomično razbijeni te je osim ovoga vidljiva znatna količina paučine čak i iz perspektive prizemlja. Kamen klesanac je raspoređen ispod prozora u prizemlju ove trokatnice, a veliki prozori ravnomjerno raspoređeni po fasadi su podijeljeni u šest kvadratnih polja. Na jednom dijelu ove zgrade je na zadnjem katu vidljivo gdje je strop uklonjen i gdje je propao.

Pokraj zgrade pletionice, s južne strane jest zgrada predionice. Na predionici će se ponavljati elementi geometriziranih prozora te se, iako odvojeno cestom, nastavljati oblikovanje kakvo je već opisano. Prostor predionice je kupljen od strane „Stakla Pudić“ te se tu nalazi njihov proizvodnja i prodaja. U predionici je svođenje napravljeno od lijevanih željeznih stupova koji nose željezne grede. Predionica je jedan od rijetkih dijelova kompleksa koji izgleda relativno obnovljen i održavan. Fasada od opeke je prebojana u nježnu zelenu boju dok su drvene pregrade između prozora tamno smeđe boje drva. Poseban dio ove zgrade je njezina „galerija“. Petero obnovljenih i obojanih vrata od kojih su središnja uokvirena rustikalnim, ali oblikovanim kamenom, veliki prozori i vrata na katu koji vode na pravokutne balkone odijeljene većinski ostakljenim istakom. Cijeli dio gleda na rijeku, a ima i treću etažu koja ponavlja prozore, ali i element vrata u obliku prozora s prvog kata. Ljepota specifično ove zgrade nije u njezinim detaljima, već u njezinoj kompletnoj arhitekturi te ovoj „galeriji“ koja očito nije imala tvorničku funkciju. Kohezivan izgled, ritmiziranje elemenata i kvaliteta izvedbe

funkcionalnih dijelova pokazuju ljepotu jednostavnosti arhitekture i potencijal ovog objekta (Slika 28)

Predionicu i pletionicu odvaja samo omanja asfaltirana cesta, a nastavak po njoj vodi do neimenovanog pogona koji se nalazio najdalje od same rijeke. Ovo je dvoetažna longitudinalna građevina koja u gotovo cijeloj svojoj dužini ima prozore s podijeljenim poljima. Ova polja su istih dimenzija kao na prozorima pletionice. Ispred ovog pogona se nalazi velika količina vreća za smeće koje na nekim dijelovima dolaze do visine prve etaže. Uz ovo, dio prozora na obje etaže je razbijen, a biljke rastu u liniji prozorčića postavljenih kao friz između prve i druge etaže (Slika 25).

U nastavku glavne ceste, u liniji pletionice i predionice, nastavlja se modernističko oblikovane neimenovanog pogona. Ostakljeno pročelje sa suterenom je vertikalno podijeljeno samo željeznim nosivim pregradama. Horizontalno su vidljiva tri fasadna odijeljena između katova. Suteran i prizemlje ove građevine su uvučeniiji nego gornja dva kata. Ovo ostavlja jači dojam velebnosti pogona. Prozori prizemlja i suterena se razlikuju od onih na katovima, ali u suštini su istog rasporeda. Cijela zgrada ostavlja dojam skeletne konstrukcije tada suvremenih materijala – željeza i stakla (Slika 26).

Nastavak ove građevine danas pripada „Aquastilu“. Oni posjeduju najveći dio površine tvornice te su dijelovi koji su u njihovom vlasništvu poprilično obnovljeni. Ružičasta i zelena boja uokviruju prozore velike prozore podijeljene na slična polja kao i sve do sada. U prostoru „Aquastila“ se nalazi i cijeli nastavak gdje su prije bile zgrade za transformatore. Najpoznatiji dio ove tvornice se nalazi u dijelu „Aquastila“. Dimnjak od cigli visok 75 metara izgrađen 1935. godine. Na njemu je odavna stajao natpis „DUGA RESA“, ali je u nekom trenutku otpalo slovo „D“ (Slika 53). Nije poznato koliko je dimnjak stabilan te bi bila potrebna procjena koliko je sigurno popeti se na isti i obnoviti natpis. Također, najpoznatiji dio panorame Duge Rese jest ovaj dimnjak i njegova obnova bi trebala biti podržana od strane svih mještana i vlasti.

Preko mostića ispod kojeg se nalaze turbine su smješteni bivši pogoni bjelionice i bojaonice. Ovdje je građevina koja se zapalila 2017. godine te je ovaj otočni dio tvornice u potpunosti nekorišten (Slika 27). Ovo su prizemnice velikih prozora unutar kojih je zaključano i smješteno intenzivno puno vreća za smeće koje su natrpane vjerojatno nekadašnjom robom i materijalima prodaje iz tvornice.

Na mostiću koji povezuje područje otoka i obale, iznad turbina, se na zidu nalazi natpis i slika „PAMUČNA INDUSTRIJA DUGA RESA“. Ovaj mural prikazuje ženu imenovanu Barica koja predstavlja radničku klasu i „male vrijedne ljude. Barica je obučena u narodnu nošnju i drži komad lijepo povezane tkanine na kojoj piše „DUGA RESA“ i vidljiv je obris sv.

Juraja. Njoj s lijeva je u velikoj dimenziji naslikan isti svetac, ujedno i zaštitnik grada sv. Juraj u svojem najpoznatijem činu, kako ubija zmaja. Tehnička izvedba ovih zidnih oslika nije velika, ali je regionalna vrijednost za ovaj kraj neprocjenjiva. Toliko da je isti mural Barice dupliciran i ponovno napravljen na glavnom raskrižju u gradu. S obzirom na stanje ovih radova unutar same tvornice, ne čine se pretjerano starima, ali je dio fasade gdje se nalazi sv. Juraj je pao sa zida (Slika 24).

7. RADNIČKI POKRET U TVORNICI

"Internacionala" je široki pojam koji obuhvaća međunarodne radničke organizacije koje su proizašle iz prvog osnivanja 1864. godine. Ovo je pokret koji diže svijest o radničkim pravima, solidarnosti među radnicima, razmjenu ideja i iskustava te širenje znanja s ciljem unaprjeđenja radničkog pokreta i njegovih organizacija. Vremenom se položaj radnika poboljšava, a same ideje će se mnogobrojnim posrednima prenijeti po cijelome svijetu, tako i u Dugu Resu. Radnici tkalci u Dugoj Resi bili su među prvima (ako ne i prvi) koji su prosvjedovali i napustili radna mjesta zbog nepodnošljivih uvjeta rada.¹⁷¹ Potaknuti teškim položajem, nastaje jedan od prvih radničkih pokreta na teritoriju Hrvatske nakon samo pet godina rada tvornice. Inozemni radnici su pripremili plan za prvi bojkot rada. Ovaj, prvi štrajk u tvornici Duge Rese je bio pripreman od 20. do 28. veljače 1889. godine. Preko četrjesto tkalaca (u nekim drugim izvorima i manje, s minimalnom spominjanom brojkom 150) je sudjelovalo u pokretu te je uprava odlučila i prijaviti „štrajkaše“ Trgovačko obrtničkoj komori u Zagrebu i kraljevskim kotarskim vlastima u Karlovcu.¹⁷² Inozemni radnici u tvornici bili su odmah otpušteni kao primjer svim drugima u slučaju ponovne želje za boljim položajem. Ovaj je događaj u Zagrebu uzrokovao veliku paniku te je „Unutarnji odjel Zemaljske vlade“ bio spreman oružano pristupiti situaciji.

Radnici su se najviše žalili na plaće. Uprava im je na pitanje povećanja plaće odgovorila negativno tvrdeći da je to nemoguće popraviti. Uprava je inzistirala da tvornica slabo posluje te da im plaće ne mogu povećati jer u tom slučaju moraju povećati cijene svojih tvorevina. Ako povećaju cijene, ne mogu parirati na tržištu te će prodaja pasti.¹⁷³ Prihvativši situaciju i informacije koje je uprava iznijela, radnici su odlučili vratiti se na posao. Dodatni poticaj tome bila je činjenica da su upravitelji obavijestili radnike da, ako žele veće plaće, mogu slobodno potražiti posao na drugom mjestu, a da će oni pronaći druge radnike.¹⁷⁴

Iako neće doći do ponovnog štrajka te godine, 24. rujna 1889. je u 17 sati izbio je požar. Na drugome katu u finoj predionici će izbiti vatra na jednom od strojeva. Budući da je velik dio tvorničke proizvodnje bio zapaljiv, predionica će kroz dva sata potpuno izgorjeti. Od predionice će ostati samo stupovi od lijevanoga željeza, „kotlovnica, parni stroj, radionica i prostor za pogon ušetima.“¹⁷⁵ Nije dokazano što je uzrokovalo ili kako je započeo požar, ali prema

---

¹⁷¹ Vuljanić, 1984., 47.

¹⁷² Vuljanić, 1984., 47.

¹⁷³ Lulik, 1986., 290.

¹⁷⁴ Lulik, 1986., 291.

¹⁷⁵ Vuljanić, 1984., 47.

zapisanom nije bilo žrtava te je jedina šteta bila materijalna. Zbog požara i ponovne potrebe za izgradnjom, izvorni ulagači će gotovo odustati od cijele industrije u Dugoj Resi.

7.1. DALJNI RADNIČKI POKRETI KROZ GODINE

Godinu dana kasnije, 1890., među radnicima Duge Rese pripremao se novi pokret. On je bio planiran za 1. svibnja. Temelj „međunarodnog praznika rada“ nastaje kada je skoro 40.000 ljudi sudjelovalo u štrajku u Chicagu na ovaj datum 1886. godine. Ovaj neradni dan se obilježava od spomenute „Druge internacionale“ iz 1889. godine.¹⁷⁶

Iako su se radnici pripremali na obustavu rada ovog datuma, saznali su da će „Unutarnji odjel Zemaljske vlade“ i njegove snage biti pripravne i u blizini tvornice uoči datuma s očekivanjima radničkog revolta. Stoga što su oružane snage bile nedaleko i spremne da spriječe radnike u bojkotu tvornice, ovaj pokret je otkazan.¹⁷⁷

Oštriji sukob u koji će biti uključeni radnici i policija dogodit će se 11. svibnja 1902. godine. Konflikt će rezultirati čak i zatvorom za osam radnika tvornice. Svaki od ovih osam radnika je zaposlen u tvornici najmanje šest godina. Neki od njih, koji su bili zaposleni već petnaest, su radnici tvornice gotovo od njenog samog osnutka. Sedmorica radnika je bila otpuštena bez otkaznog roka, dok je jedan ostao zaposlen.¹⁷⁸ Zbog toga bi se moglo sumnjati da je surađivao s vlastima, na štetu radničkog pokreta.

Još jedan štrajk je organiziran 1906. godine, a napravljen je u suradnji s drugim radnicima iz Karlovca. U njemu će sudjelovati 400 do 500 radnika, što će rezultirati organiziranjem sindikalne organizacije.¹⁷⁹ U predratno vrijeme slijede protesti zbog teških radnik uvjeta i niskih nadnica. Zapisi iz 1911. godine prenose razgovor s jednom radnicom iz tvornice. Neimenovana radnica je rekla da radi 13 sati dnevno te da je za šest dana zaradila 3 krune i 88 fil (stotinki valute krune). Od ovoga joj je 16 fil odvojeno za „Okružnu blagajnu“, 30 za stan, 90 za „radnu globu“ te je od šest radnih dana dobila 2 krune i 55 fil. Rekla je kako nije jela gotovo ništa osim leće više godina te da nema drugu mogućnost zaposlenja.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ „Prvi svibanj“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50876> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁷⁷ Lulik, 1986., 292.

¹⁷⁸ Lulik, 1986., 292.-293.

¹⁷⁹ Lulik, 1986., 293.

¹⁸⁰ Lulik, 1986., 296.

7.2. PRVI USPJEH RADNIKA

Tijekom godina Prvog svjetskog rata nisu zabilježeni štrajkovi ni druge radničke inicijative, ali nakon rata je uvedeno osmosatno radno vrijeme. Ipak, radnici su i dalje nezadovoljni plaćama. Dva štrajka 1919. godine nisu učinila nikakav napredak u pogledu radničkog položaja ili u sindikatu. Doduše, sljedeće godine će uslijediti najduži i najteži okršaj za dugoreške radnike.

Radnici su planski definirali kada će organizirati štrajk na temelju znanja kada je bilo puno naručene robe koja je potpisana ugovorima i s fiksnim rokovima, odnosno datumima isporuke. Za primjer veličine i ozbiljnosti ovih narudžbi, jedna od njih je bila za ministarstvo vojske s kojim je dogovoreno oko 300.000 komada plahti. Obustava rada će početi 7. lipnja 1920. te su radnici ovoga puta bili odlučniji nego ikada prije s pripremama i procjenama najboljeg, odnosno najgoreg vremenskog odabira. Budući da glavno rukovodstvo nije bilo odmah svjesno da će ovo biti presudna točka, nisu se naglo ustručavali. Ipak, kada je štrajk potrajao već više od mjesec dana, organi vlasti u Dugoj Resi i Karlovcu informirali su Kraljevsku vlast u Zagrebu o bojkotu. Radnici iz Karlovca su se, motreći situaciju, priključili kroz akciju solidarnosti te je najavljen opći štrajk 24. kolovoza koji će ipak biti pomaknut na 28. kolovoza. Radnici tekstilne industrije u Dugoj Resi tražili su sljedeće: „Svaki pomoćni radnik iznad 16 godina mora imati dnevnu plaću između 40 – 50 kr“, „Svaki kvalificirani radnik plaću od 50 – 60 kr“ i „Svaki majstor i preradnik plaću od najmanje 70 kr dnevno“. Uz povišenje plaća tražili su i ukidanje cijene rente na stanove te besplatnu struju u njima.¹⁸¹

Budući da će karlovačkim oblastima bilo u interesu da se radnici čim prije vrate na posao, traži od „Zemaljske vlade“ u Zagrebu da učini sve u svojoj moći da ispuni ove prohtjeve jer je to u „državnom interesu“. Poslije 14 tjedana štrajka, 9. rujna 1920. uprava Tvornice je pristala na povišenje plaća radnika. Nadalje, priznata je sindikalna radnička organizacija, slavljene praznika Prvoga maja i nitko se „od radnika ne može otpustiti s posla zbog sudjelovanja u pokretu i akcijama radničke organizacije.“¹⁸² Radnici će također kasnije izboriti besplatno i stanovanje u novogradnjama za sebe i svoje obitelji u radničkim naseljima Kasara i Inzla, a i svojevremeno će imati i besplatnu struju kako su i tražili.

---

¹⁸¹ Lulik, 1986., 301., 302.

¹⁸² Lulik, 1986., 302.-303.

Kroz sljedećih pet godine će biti još nekoliko pokreta od strane radnika, ali i oružanih pokušaja kontroliranja prvomajskih slavljenja koji će rezultirati čak i izgonima iz Duge Rese u trajanju od pet do deset godina. Ova sudbina neće zaobići ni kratkotrajnog zaposlenika tvornice – Đuru Đakovića. Đuro Đaković je u drugoj polovici 1920-ih godina živio u Dugoj Resi te radio u tvornici, usadio je u svoje kolege radnike svijest o njihovoj važnosti na položaju radnika. Nakon što je pozvan da bude predsjednik sarajevskog radničkog sindikata, nije se stigao ni pozdraviti, ali je „drugovima“ ostavio pismo ispunjeno nadahnutom radničkom motivacijom, idejama i pravima.¹⁸³

---

¹⁸³ Vuljanić, 1984., 54.

8. KAKO JE TVORNICA OBLIKOVALA GRAD

Duga Resa je jedan od fenomena koji se naziva „single factory town“, odnosno – cijeli grad je nastao zbog jedne tvornice. Prije njezinog postanka, na području današnjega grada nije postojalo gotovo ništa. Malo više od dvadeset kućanstava i malo manje od dvjesto stanovnika. Dolaskom i izgradnjom tvornice te njezinim rastom, postojala je potreba za smještajem svih radnika i njihovih obitelji u ugodne uvjete stanovanja. Od kraja 19. stoljeća, spomenute 1884. godine kada se tvornica otvara, do 1930-ih (s prekidom zbog Prvog svjetskog rata) u gradu će biti izgrađene dvije radničke četvrti: Inzl i Kasar, ali i mnogobrojne javne ustanove te vila u današnjem parku dr. Franje Tuđmana. Nadalje, izgradnja grada će se nastaviti i nakon 1930-ih, odnosno nakon završetka Drugog svjetskog rata budući da će i tvornica brojati rekordan broj zaposlenika.

8.1. PARK

Duga Resa je smatrana planski izgrađenim, vrtnim gradom, a njezin glavni park se danas zove „park dr. Franje Tuđmana“. ¹⁸⁴ Počinje odmah nasuprot portirnog ulaza u samu tvornicu i star je preko 130 godina. Nastao je kao izvorni dio s Inzulom i Kasarom, a originalno ime mu je bilo prema jednom od osnivačelja „Pamučne industrije Duga Resa“ – Wilhelmu Anningeru, odnosno Anningerov park. Za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bilo je uobičajeno preimenovanje javnih prostora i državnog vlasništva u imena Narodnih heroja. Park u Dugoj Resi se tako preimenovala u Kasunićev park, dok je u Republici Hrvatskog dobio trenutno ime. ¹⁸⁵ Park je velik oko četiri hektra, a za njega je postojao plan ponovne uporabe parka koji je djelomično proveden.

Od 2007. godine se radi na projektu uređenja parka, u rujnu 2015. godine je izdana građevinska dozvola. S radovima, prema idejnom projektu obnove parka krajobraznog arhitekta Roberta Duića se krenulo u 2016. godini. Glavni projekt krajobrazne arhitekture je napravljen

---

¹⁸⁴ Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>

¹⁸⁵ Zatezalo, 1986. STR!!

od strane „Institut IGH d.d.“ s mag.ing.prosp.arch. Enom Bićanić Marković na čelu.¹⁸⁶ Djelatnici tvrtke „Niskogradnja“ iz Karlovca djelomično su proveli plan obnove parka od 2016. dok se još uvijek provodi inventarizacija i valorizacija zelenila u parku te je planirana i izgradnja Kulturnog centra unutar parka.

Park u engleskom stilu s naoko nabacano raspoređenim drvećem, grmljem i cvijećem, je u središtu Duge Rese te postoji od kraja 19. stoljeća. To je jedan od najstarijih parkova ovog područja, a svojim je drvećem sprječavao širenje plinova iz tvornice dalje. Ljudima u prijašnjim vremenima u parku nisu bile potrebne svakojake aktivnosti, međutim današnje vrijeme zahtijeva događaje i novitete kako bi privukli ljude za ovakve izlaske.

Određeno je da će se u ovom velikom parku napraviti prostori za različita događanja, budući u parku ima dovoljno prostora za raznovrsne sadržaje koji ondje mogu biti privremeni ili konstantni. Gradski trg je smješten u parku, na otvorenom i u svježem zelenilu uz rijeku, za razliku od uobičajenih gradskih trgova koji su užegli, betonirani i prepuni ljudi koji dolaze, prolaze, čekaju i odlaze. „Amfiteatar“, promjera 35 metara jest kazalište na otvorenom, uklopljeno u nagib samog parka te su jednostavno dodani zazidani dijelovi koji stvaraju stepenice i sjedišta za odmaranje te naravno, gledanje događaja koji se odvijaju u glavnom središtu (Slika 33).

U park dr. Franje Tuđmana je također ukomponiran i „Park znanosti“. Na ovom dječjem igralištu nalaze se ljuljačke, tobogan, vrtuljci i klupe, a uz to su tu i predmeti poznati kao „zvučna zrcala“. Ovo su velike konkavno zakrivljene ploče nalik tanjurima za satelitsku televiziju. Nalaze se jedan nasuprot drugog na udaljenosti od desetak metara. Isprojektirani su tako da ako jedna osoba tiho priča u jedan od njih se vibracija i zvuk prenose do drugoga te osoba kod drugog tanjura može sve čuti. Ovaj prostor je planiran kao edukativni vrt obližnje škole, dok su ostatak šetnjica u obnovi popravljani. Za uspjeh na Europskom projektu 2010. godine, odnosno od dobivenih sredstava, napravljeni su spomenuti punktovi i popravljani spomenici.¹⁸⁷ Također su dobivena i dodatna sredstva za temeljitu obnovu flore. Od potrebe za sječom, do ponovnog zasađivanja i liječenja nekih biljki. Planiran je bio i manji rasadnik biljki koje lakše uspijevaju u ovom podneblju pa nije potrebna kontinuirana briga ili staklenik nad njima, ali nažalost ovo je jedna od točaka koja nije uspjela biti provedena u ovom projektu iako

---

¹⁸⁶Službene stranice grada Duga Resa <https://dugaresa.hr/informacije-o-radovima-u-parku-dr-franje-tudmana/> (pregledano 20. rujna 2023.)

¹⁸⁷ Park uz Mrežnicu, star 126 godina, bit će možda najljepši u Hrvatskoj, <https://www.vecernji.hr/vijesti/park-uz-mreznicu-star-126-godina-bit-ce-mozda-najljepsi-u-hrvatskoj-185085> (pregledano 22. rujna 2023.)

je Duga Resa puna raznovrsnog zelenila koje se naginje nad Mrežnicu mirnog toka na ovom dugoreškom dijelu. Osim ovog neprovedenog dijela, u prijavnici za EU projekt je zapisana i izgradnja „Kulturnog centra“. U njemu bi se nalazile knjižnica s čitaonicom, prostor za promocije i prostor za kulturna događanja. Nažalost, taj projekt nije ostvaren, ali nedaleko od parka postoji „Pučko otvoreno učilište“ u Dugoj Resi koje ima i kinodvoranu, prostorije za predavanja i druženja.¹⁸⁸

U parku se prije nalazio teniski teren i fontana, a sam park je izgrađen kao protuteža radničkom naselju. Ovo su izgubljeni i uništeni dijelovi parka, ali postoje i neki prekrasni ostaci. Po parku su raštrkane kamene dekoracije za vrt koje su vjerojatno postavljene još u vrijeme nastanka same direktorske vile budući da je to vrijeme iz kojeg, po oblikovanju, i same skulpture datiraju. Uz rijeku, na ovom parkovskom dijelu, nalazi se šetnjica, a sam park postaje plaža za Dugorešane i sve posjetitelje koji se tamo zateknu u ljetnim mjesecima. Također, zimi se u parku postavlja prekrasno kružno klizalište s borovima koje za sada privlači puno posjetitelja.

8.1.1. SPOMENIK „PALIM BORKINJAMA I BORCIMA NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE“

Park počinje odmah nasuprot glavnog ulaza u tvornicu. Na početku jedne od, danas asfaltiranih šetnjica kroz park, nalazi se velika bijela geometrijska skulptura. Naziv skulpture je „Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora“, a postavljena je 1955. godine sa službenim otvorenjem godinu dana kasnije. Skulptura prema oblikovanju pripada skupini arhitektonsko-skulpturalnog oblikovanja kakvo je vidljivo u još nekoliko primjera skulpturalnih spomenika NOB-a te zato ima i dva autora. Arhitektonski dio memorijala je osmislio Fedor Wenzler, dok je za reljefno-kiparski dio zaslužan Belizar Bahorić.¹⁸⁹

Na asfaltiranoj podlozi, oko skulpture se podiže niski zidić od pravilno isklesanog kamenja koji je okružen travom. Jedan uspravni i jedan položeni bijeli kvadar od mramora su arhitektonski elementi skulpture. Na vodoravnom je pravokutniku smještena Bahorićeva

---

¹⁸⁸ *Park uz Mrežnicu, star 126 godina, bit će možda najljepši u Hrvatskoj*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/park-uz-mreznicu-star-126-godina-bit-ce-mozda-najljepsi-u-hrvatskoj-185085> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁸⁹ *Počela sanacija devastiranog spomenika u Dugoj Resi* https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/biblioteka/3/Pocela_sanacija_devastiranog_spomenika_u_Dugoj_Resi/78/ (pregledano 20. rujna 2023.)

skulptura. Ona je oblikovana kao plošni četverokut unutar kojeg je smještena geometrizirana, apstraktna ljudska figura. Položena kao da sjedi na podu, figura se drži za jednu od stranica ocrtanog pravokutnika koji podsjeća na kutiju, kao da se osoba pokušava osloboditi zatvora u koji je smještena. Ovakva kombinacija arhitekture i skulpture s pročišćenim, velikim, glatkim površinama te manji reljef položen na njih su više usmjereni na atmosferu, prilagođavanje okolini ovisno o godišnjem dobu i memoriju na poginule. Obnova skulpture je krenula u 2017. godini, a izvoditelj radova je bila kompanija „SA Bišćan d.o.o.“ Dogovoreno je bilo uređivanje samo arhitektonskog, odnosno mramornog dijela skulpture koji je bio išaran (Slika 31).

Bez prethodne obavijesti konzervatora koji su bili nadležni za obnovu spomenika (Branka Križanić, dipl.ing.arh. iz Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Karlovcu), izvoditelji su se odlučili na samoinicijativno uklanjanje i poliranje skulpture. Prema fotografijama i zapisima, brončana je skulptura bila u već lošem i zahrđalom stanju, ali pri posjetu u lipnju 2023. godine, bila je na svom izvornome mjestu te se očišćeno presijavala (Slika 32). Čitav je spomenik prije obnove bio išaran ustaškim simbolima, reljef s natpisom je bio teško čitljiv, a figura zahrđala.¹⁹⁰ Ipak, sada izgleda novo i uređeno, kao i cijeli park te za razliku od mnogobrojnih karlovačkih i kordunaških spomenika, ovaj je ostao sačuvan i samo mu je bila potrebna obnova.

Iz smjera dolaska iz tvornice, smještena je ploča u visini očiju na polegnutom kvadru. Na toj ploči piše da je ova skulptura spomenik „palim borkinjama i borcima narodnooslobodilačke borbe“ te žrtvama fašizma. Spomenik je podignut 1955. godine, a dali su ga podignuti preživjeli borci NOB-a i radnici „Pamučne industrije“. Podignut je za 104 poginula borca iz ovog područja, a na ploči piše da je posvećen i za 84 „druga i drugarice koji su bili strijeljani, obješeni ili su stradali u logorima“.¹⁹¹ Od obnove, spomenik nije oštećivan i u lijepom je obnovljenom stanju, za razliku od mnogobrojnih izgubljenih, uništenih ili oštećenih antifašističkih spomenika cijele države.

---

¹⁹⁰ *Duga Resa obnovila spomenik palim borkinjama i borcima NOB-a te žrtvama fašizma*, <https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/spomenici/9/Duga-Resa-obnovila-spomenik-palim-borkinjama-i-borcima-NOB-a-te-zrtvama-fasizma/160/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁹¹ *Duga Resa obnovila spomenik palim borkinjama i borcima NOB-a te žrtvama fašizma*, <https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/spomenici/9/Duga-Resa-obnovila-spomenik-palim-borkinjama-i-borcima-NOB-a-te-zrtvama-fasizma/160/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

8.1.2. „MALA VILA“

Na drugome dijelu parka, u neposrednoj blizini „amfiteatra“ Duge Rese, nalazi se popularno kupalište za Dugorešane, ali i „mala vila“ Jozefa Jeruzalema. Ona je bila izgrađena u istom periodu kao i kuće u radničkim naseljima Kasar i Inzl, odnosno na kraju 19. i početku 20. stoljeća. Troetažni objekt je u prizemlju izgrađen od pravilnih klesanaca dok je srednji dio oblikovan obnovljenom fasadom. Gornja etaža je drvena, a nagnuti krov ima i istak koji iznutra povećava volumen prostora. Pravilni dvokrilni drveni prozori su asimetrično raspoređeni na svakoj strani „male vile“, a vrata su smještena na dvije „prizemne“ etaže koje mogu vršiti funkciju glavnih vrata zbog nagnutosti terena na kojem se vila nalazi. U njoj je živjela obitelj Josefa Jeruzalema te je ovo, s obzirom na količinu ljudi koji su stanovali u njemu, najluksuzniji stambeni objekt kojem je tvornica naručilj.¹⁹² Njegov luksuz je vidljiv i u tome da je on najdalje od tvornice, unutar parka okružen zelenilom i malim prilazom (Slika 34).

Na drvenoj, zadnjoj etaži je vidljiv stari drveni natpis „Dom obrtnika“ koji se svojevremeno nalazio unutar vile. Vila je od 2017. godine dobila dvije obnove koje su održale njezino izvorno oblikovanje. Obnove su napravljene zbog održavanja vile, ali i promijene funkcija koja su sve društva i organizacije unutar same „vile“. Objekt je uvijek bio korišten te ga stanovnici koriste i prilagođavaju svojim potrebama i društvima, a korištenje i potreba za objektom je njegovala najbolja zaštita te prilagodba vremenu.

8.2. RADNIČKA ČETVRT INZL

Inzl (ili Insul, od njemačkog „Insel“) je četvrt koja se, prema svom imenu, nalazi na poluotoku na rijeci Mrežnici. Nalazi se odmah sjeverno od ulaza u samu „pamučnu industriju“, a povezana je mostovima s obje strane obale. „Poluotok“ Inzl nastaje zbog potreba tvornice, koja je preusmjerila, odnosno zakrenula dio toka Mrežnice. Zbog položaja same rijeke i smještaja vodenih turbina na njoj, bilo je potrebno nasipati prostor između odvodnog kanala i samih turbina. Ovim preusmjeravanjem je ostao dio nadzemnog područja koji je okružen rijekom (Slika 36).¹⁹³

---

¹⁹²Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁹³Vuljanić, 1984., 47.

Prve dvije stambene zgrade, koje će kasnije postati cijelo naselje Inzla, izgrađene su 1893. godine. Sama godina izgradnje ukazuje da je ovo naselje među najstarijim sačuvanim radničkim naseljima u Republici Hrvatskoj. Daljnje izgradnje su postale neophodne budući da je tvornica počela zapošljavati sve više ljudi te su mnogi dolazili iz drugih krajeva, čak i iz drugih dijelova Monarhije, kako bi radili i živjeli ovdje.¹⁹⁴ Prvo su građene kuće na Inslu, a sadržavale su deset stanova. Na tom Mrežničkom otoku izgrađene su kuće za radnike na višim pozicijama budući da je ova lokacija bila prestižnija i luksuznija. Stanovnici Inzla su bili okruženi zelenilom koje ih je direktnije štitilo od ispušnih plinova tvornice, dok su radnici u naselju Kasar dugo imali probleme s time. Sami su stanovi Inzla bili nešto veći od onih u ulici i naselju Kasar. Kuće na Inzlu oblikovane su s tri etaže, uključujući i potkrovlje s nagnutim krovom (Slika 35).

8.2.1. VANJSKO OBLIKOVANJE KUĆA NA INZLU

Kuće na Inzlu su troetažni objekti, odnosno dvije etaže i potkrovlje. Središnji dio pročelja, gdje se nalazi i sam ulaz i stepenište, istaknut je u prostor i dodatno naglašen trokutastim krovišnim završetkom. Fasade ovih kuća su grubih površina, a na svakom uglu se nalaze cigleni rubovi. Između prve i druge etaže je također ocrtana linija u boji od iste cigle. Prozori, kojih je četiri na svakoj etaži i po jedan na svakom polukatu na istaku, su drveni i pravokutni. Iznad svakog od njih su vertikalno naslagane iste dekorativno-funkcionalne cigle. Između svake od „ciglenih“ dekoracija i grubo obrađene rustikalne fasade (koja je različitih boja ovisno o kojoj od kuća je riječ) se nalazi glatki prostor širine desetak centimetara. Ovaj prostor dodatno naglašava oblikovanja i pridaje jednostavnim dekoracijama veće značenje. Ulazna vrata imaju istu ciglenu dekoraciju i glatki okvir provučen kao i prozori (Slika 37).

Između druge i treće etaže se osim ravnog istaka kakav odvaja prvu i drugu etažu, nalazi i profiliraniji friz s ciglenim dentima u središtu. On je također naglašen glatkim razmakom od ostatka rustikalne fasade. Motiv denta se provlači od središnjeg, stepenišnog prozora na istaku, prateći ravnu liniju krova. Na kutu, gdje krov kreće ići u trokut se linija razdvaja na ravnu liniju

---

¹⁹⁴ Vuljanić, 1984., 48

i na onu koja prati stranice krova. U ovim potkrovnim linijama su vidljiva i dva dekorativna pravokutnika istog uzorka koja su smještena na otprilike polovini svake krovne stranice.

Na trećoj, potkrovnoj etaži je vidljiv crijepni tradicionalni krov s istaknutim trokutastim krovnim kućicama za prozore. Prozori prate liniju rasporeda prozora s donjih etaža. Na krovu je također vidljiv dimnjak, a osim trokutasto zaključenih prozora je istaknut i središnji rizalit. On se na krovu ističe suprotnim trokutnim usmjerenjem od krovnog. Prednost ovakvih krovnih kućica umjesto prozora jest više prostora, koji je onima koji žive u potkrovlju mnogo značio.

S bočne, kraće strane Inzulskih nastambi su na prvoj i drugoj etaži postavljena po dva prozora s opisanim okvirima, ali su sami prozori na nekima od njih zazidani. Uvlačenje, kakvo je vidljivo i kod pravih prozora, vidljivo je i ovdje, ali se na mjestu prozora nalazi čista i zaglađena površina kakva uokviruje sve dekorativne ciglene elemente. Na trećoj etaži s bočne strane su smještena, dva manja prozora. Ti prozorčići imaju ponovljen, ali umanjen, motiv flankiranja prozora s natprozornim vertikalnim ciglama, ali i malim „prozorskim daskama“ od cigle koji imitiraju linije koje su i na svim drugim etažama ispod prozora.

Na središnjem istaku s bočnih strana se nalaze isti ovi „prozorčići“ s istim dekoracijama. Njihovi su ciglasti natprozornici spojeni na one iznad velikih pročelnih prozora. Na ovom središnjem istaku su i prozori na polukatovima, visinski taman između etaža. Oblikovanje im je isto kao i na svim drugim prozorima, a oni sami prekidaju linije vijenaca između etaža. Nadalje, imaju i male podprozorske ciglaste linije poslagane da bi i dalje pratili izgled i oblikovanje ostatka građevine.

Na središnjem istaku u prizemlju se nalazi ulaz koji vodi direktno na stubište. Ovo stubište odvaja lijevo i desno krilo građevine koje se zatim razdvaja na individualne stanove. Na prve dvije etaže se nalaze po četiri stana. Sa stepeništa se ulazi u predsoblje, a iz predsoblja se odvaja mali „wc“, kuhinja i prostorija jednostavno nazvana „soba“. WC ima postavljenu školjku, a kuhinja ima već ugrađen dimni otvor (koji je u ravni dimnjaka vidljivih iznad spomenutih krovno istaknutih prozora). „Soba“ je najveća prostorija u stanu, a služila je kao spavaća soba za sve ukućane. U kuhinje ovih stanova bi stao prostor za blagovanje, dok je hodnik služio kao ostava. Stanovi u potkrovlju su zbog nagiba krova bili drugačijeg tlocrta, a i na toj etaži su smještena samo dva stana. Iako su ove kuće jednostavno i funkcionalno napravljene, kao što su i planirane, izgrađene su visokom kvalitetom i preciznošću. Neka rješenja na fasadi, poput malih bočnih prozora na središnjem istaku nisu najspretnija, ali ovo nadomješta preciznost u izvedbi detalja. Detalji ujednačenih glatkih razmaka, poslaganosti cigli

u svršeno sinkronizirane linije te sama ujednačenost svih kuća na Inzlu su ono što daje pažnju ovoj arhitekturi. Jednostavne, ali uredne i lijepe u jednostavnosti, kuće u Inzlu još su uvijek domovi i obrti Dugorešana. Okolni prostor kuća je prilagođen jer su mu pridodali malu ulicu s parkirnim mjestima koji ne u smetaju prolasku ili obilasku te ne izgledaju nametnuto, nadodano ili naštukano kao mnoga druga improvizirana parkirna mjesta nadodana u starije četvrti (Slika 35 i Slika 37).

Inzul je dakle povezan s obje obale. Sa zapadne strane s tvornicom, malim drvenim mostom, dok s istočne drugim mostom. Ovaj drugi, dulji most je izgrađen 1862. godine, a izgradio ga je vlasnik mlinova Dević i Lach. Njegovo ime je bilo Jakob Lach, a mlinove je tvornica otkupila 1901. i 1902. godine te s njima i most. Tvornica će nedugo nakon otkupa izraditi željezni most na mjestu drvenoga. Most i danas vodi do (bivše radničke) bolnice, čija je osnovna zgrada izgrađena 1903. godine kako bi zadovoljila medicinske potrebe radnika (Slika 44).

Ovo nekadašnje radničko naselje, smješteno u središtu rijeke, koja je na ovom dijelu mirnog toka, okruženo prirodom bi danas trebalo biti smatrano prestižnim mjestom za život ili ljetovanje. Radnici koji su živjeli na Inzlu bili su na višim pozicijama, s većim primanjima i imali su viša prava od onih iz Kasara. Za njih je, između ostalog, bilo dozvoljeno ići u kasino i činovnički dom. Kasino i činovnički dom će generacijama odgajati građansku i radničku klasu te predstavljati razlike među zaposlenicima „Pamučne industrije“.¹⁹⁵

8.3. RADNIČKA ČETVRT KASAR

Nakon izgradnje Insela, uslijedila je izgradnja naselja/ulice Kasar koja se proteže na sjeverozapadnu stranu, nedaleko od same tvornice. U ovoj ulici nalaze se kuće jako slične u vanjskom oblikovanju onima na Inzlu. Naziv četvrti 'Kasar' dolazi od oblikovanja samih kuća koje je podsjećalo na oblikovanje kasarni.¹⁹⁶

Kuće su identičnog oblikovanja, sa središnjim istacima kao i na Inzlu te istim rasporedom otvora na pročelju i začelju (na bočnim stranama nisu iste). Prozori koji su na Inzlu

---

¹⁹⁵ „Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: *Kemija u industriji*, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

¹⁹⁶Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

zazidani ili nikada nisu ni postojali, su u ulici Kasar otvoreni. Nadalje, sa stražnje strane na središnjem istaku na kasarskim objektima se nalaze po dva prozora, jednako flankirana ciglom. S te strane su nadodana i vrata na nekima od kuća. Ova vrata nisu uokvirena ili naglašena te su vjerojatno dodatni otvor iz praktičnih razloga koje su neki stanari od mnogobrojnih generacija koje su ovdje živjele, nadogradili.

Natpozorni detalji doduše na prozorima u Kasaru imaju istaknuti središnji, zaglavni kamen koji dodaje dinamičnost otvorima. Iako je fasada glatka, vidljiva su lagana uvlačenja i nijanse razlike u boji na dijelovima gdje su otvori koji je na inzulskim kućama zaglađen. Još jedna od razlika kuća na Inzlu i u Kasaru jest u fasadi. Također različitog spektra boja, ali isto tako u grubosti. Kuće na Inzlu su, spomenuto, grube fasade i imaju glatko uokvirene otvore dok su u Kasaru sve fasade glatke i samim time manje detaljne i profinjene (Slika 40). Denti, na inzulskim krovovima tanko i precizno prate linije trokuta krova, na kasarskim prate u obliku naopakih stepenica koje idu uz krov. Linije koje dijele katove su u Kasaru nadopunjene i vertikalnim linijama na prve dvije etaže. Tako dijele bočnu fasadu na četiri kvadrata unutar koje se u središtu nalazi po jedan prozor. U ovom krovnom trokutu je i kružni prozor u visokom potkrovlju. Ovakav kružni otvor je i na središnjem istaku te služi za ventilaciju i prozračivanje (Slika 42).

U Kasaru su objekti za stanovanje imali osam stanova s dijeljenom kupaonicom i sanitarnim čvorom na svakome katu. Princip jednog sanitarnog čvora na minimalno četvero ljudi, a vjerojatnije oko deset, u današnje vrijeme nikako ne bi prošao sanitarne inspekcije.¹⁹⁷ Ipak, iako vizualno i tlocrtno sličnog oblika, postoji i dodatni razlog zašto je život u Kasaru bio još niže kvalitete. Lokacijski, iako su i jedni i drugi u podjednakoj blizini tvornice, oni na višim pozicijama, na Inzlu su okruženi drvećem na otočiću te plinovi (ma kakvog sastava bili) više ili manje štetni su teže dolazili do ovog naselja u usporedbi s Kasarom. Neasfaltirana, glavna ulica Kasar je vječito bila prašnjava, a i spomenuti plinovi su lako dolazili do nje. Ovime je kvaliteta života u njoj znatno smanjena, a ubrzo je uočena razlika u količini bolesti dišnih puteva između radnika na nižim i višim položajima (osim što su oni na nižim radili teže fizičke poslove od onih na višim). Primijetivši probleme dišnih puteva, jedan od radnika, August Sthlarzbach, je na prijelazu stoljeća odlučio posaditi drvored u ulici. Sadnjom drvoreda je Sthlarzbach toliko

---

¹⁹⁷Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

zamjetno poboljšao životni standard da su ga nadređeni promaknuli ubrzo nakon toga u direktora predionice.¹⁹⁸

Na Inzlu su, u godini obilaska, 2023. pet od šest kuća koje se nalaze u ovoj četvrti izvana uređene. Novoobnovljene i prebojane, ali ne u identičnu boju već u slične nenametljive i zagasite boje. U ulici Kasar se nije dogodila nikakva sustavna obnova te ove, također lijepe i različito obojane građevine su ipak puno više oronule. Poslagane jedna iza druge na identičnim razmacima bi u urednom stanju izgledale kao prekrasna četvrt za život. Međutim, budući da su ovo višestambene zgrade, neki su si stanari mogli priuštiti obnovu cijelog objekta, dok su drugi to mogli djelomično. Djelomično obojane ili ne, raspadajućih i ponegdje novih fasada i neusklađenim prozorima ostavljaju tužan i neuredan dojam. Neke od ovih kuća, ako nisu nikada obnavljane, su stare preko sto godina. Kako im je vanjština neusklađena, sličan je i oblik u unutrašnjosti (Slika 40 – Slika 43).

Budući da je tvornica jako dobro poslovala i zapošljavala sve više radnika, postojao je plan za izgradnju još jednog radničkog naselja. Nacrta za ove gradnje datiraju u vrijeme Drugog svjetskog rata, točnije u 1942. godinu, a Ing. Nikola Marić je napravio nacрте za iste. One su nazvane „Novogradnja radničkih kuća Tvornice pređenja i tkanja“ i bile bi slično oblikovane kao one postojeće na Inzlu i u ulici Kasar, ali više u duhu moderne arhitekture. Ovaj stil je vidljiv u postavljanju velikih višekrilnih prozora na mjesta drvenih te bi cijeli središnji rizalitni istak iznad ulaza bio ostakljen i tako osvjetljivao stepenište. Također, ove bi zgrade bile imale suteran, dvije etaže i potkrovlje. Nadalje, na prvome katu bi se također nalazili balkoni koji bi djelomično izlazili iz gabarita kuće.¹⁹⁹ Iz logičnog slijeda povijesnih događaja, ovi stanovi nikada nisu izgrađeni.

Većina stanara postojećih stanova u Kasaru i Inzlu jesu vlasnici stanova u kojima žive, dio su najmoprimci, ali nekoliko stanara još uvijek je u procesu otkupa. Još uvijek nisu uspjeli otkupiti stanove od njihove privatizacije 1990ih godina, kao posljedice raspada Jugoslavije i nastanka Republike Hrvatske kada su ovi procesi pokrenuti 1990-ih.²⁰⁰ Proces obnove ovih

---

¹⁹⁸Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

¹⁹⁹ „Ing. Nikola Marić, Tehnička poslovna“, u: *Leksikon Virtualnog muzeja karlovačke industrije* <http://www.vmki.mgk.hr/Leksikon/Predmet/129>

²⁰⁰ *Jutarnji u posjetu najstarijem radničkom selu u RH*, <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/jutarnji-u-posjetu-najstarijem-radnickom-naselju-u-rh-ovo-je-nekad-bila-oaza-srece-domace-radnicke-klase-a-danas-kada-je-vremenski-izmjestena-6472534> (pregledano 16. srpnja 2023.)

objekata je iz tog razloga dodatno zakompliciran i otežan.²⁰¹ Cilj grada jest obnoviti i četvrt Kasar kao što je obnovio Inzel, jer je njegovo stanje već na razini ugrožavanja sigurnosti.

Nažalost, u vezi s radničkim četvrtima, kao i većinom drugih objekata, nemamo dostupne informacije o arhitektima ili izvođačima. S obzirom na to da su svi dijelovi izgrađeni tijekom nekoliko desetljeća, postoji mogućnost da je Tvornica svaki put angažirala iste stručnjake. Ovo se čini vjerojatnijim s obzirom na očitu sličnost između nekih građevina, kao što su bolnica i višestambene zgrade u četvrtima Kasara i Inzla. U "Državnom arhivu Karlovac" čuva se sveukupna dokumentacija koja je preostala iz "Pamučne industrije Duga Resa" iznosi oko 170 kutija. Međutim, djelatnici Arhiva su me upozorili da je dokumentacija vezana uz građevinske, arhitektonske, izvođačke i projektantske odluke dobrim dijelom izgubljena te da je sačuvan tek njen manji dio.

---

²⁰¹ *Jutarnji u posjetu najstarijem radničkom selu u RH*, <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/jutarnji-u-posjetu-najstarijem-radnickom-naselju-u-rh-ovo-je-nekad-bila-oaza-srece-domace-radnicke-klase-a-danas-kaoda-je-vremenski-izmjestena-6472534> (pregledano 16. srpnja 2023.)

9. INTITUCIJE GRADA KAO POSLJEDICA IZGRADNJE TVORNICE

Zbog povećanja broja stanovnika, grade se javni objekti različitih funkcija, ali i infrastrukture poput cesta (koje imaju i svoj sustav za održavanje), kanalizacije ili ulične rasvjete koja je mogla biti lakše i ranije provedena zbog ugovora „pamučne industrije“ s hidrocentralom u Ozlju. U razdoblju još prve tvornice, od otvorenja do kraja 19. stoljeća, zapisani su mnogi doseljenici. Radnici u tvornici su često bili Nijemci, Slovenci, Austrijanci, Česi pa čak i Poljaci. Zbog ovog raznovrsnog stanovništva nastaje zanimljiv dugoreški naglasak, a otvarali su se mnogobrojni obrti različitih vlasnika te radnje na Jozefinskoj cesti. Jozefinska cesta je bila glavna cestovna prometnica mjesta. Mušterije ovih lokala, iako primarno radnici tvornice i preostali stanovnici ovog područja, su ipak bili i putnici koji su ovim cestama polazili za Senj. Trgovine i krčme su toliko bile koncentrirane na Jozefinskoj cesti da ju je lokalno stanovništvo nazivalo i „obrtničkom cestom“.²⁰²

9.1. BOLNICA

U prvoj godini poslovanja, uprava je uvela vlastitu tvorničku „bolesničku blagajnu“ koja se vremenom nastavila samo povećavati budući da je tvornica do početka 20. stoljeća zapošljavala već oko tisuću radnika.²⁰³ Investitori su brzo zaključili da će profitirati od izgradnje individualne bolnice, te je 1896. godine započeta izgradnja prve bolnice u Dugoj Resi. Bolnica je izgrađena na suprotnoj strani Mrežnice, kako bi osigurala zdravu udaljenost za dišne puteve, ali ipak i blizinu istoj. Do tvornice je vodio spomenuti pregrađeni željezni most, a vodi gotovo do ulaza same bolnice. Uz bolnicu na ovoj strani Mrežnice, izgrađena je i kuća za medicinsko osoblje bolnice (Slika 44).

Za vrijeme Prvog svjetskog rata će na području Duge Rese velika dvorana „Kasina“ i jedna od radničkih kuća prenamijeniti u privremene vojne bolnice.²⁰⁴ Izvorna opća bolnica, sadržavala je 80 kreveta. Najveći iznos materijalne, odnosno novčane podrške, dolazio je od samog „Dioničkog društva Pamučne industrije“, dok je zemaljska vlada pridodavala simboličan iznos podrške.²⁰⁵ Tijekom Drugog svjetskog rata, tvornica će dodatno unaprijediti bolnicu

---

²⁰² Banjavčić, 2022., 69.

²⁰³ Zatezalo, 1986., 203.

²⁰⁴ Zatezalo, 1986., 203.

²⁰⁵ Zatezalo, 1986., 202.

nabavljajući više kreveta, opreme i liječnika. Nakon rata će biti sagrađen i odjel mrtvačnice. Zahvaljujući doprinosu „Pamučne industrije“ kroz sve godine, postojat će industrijske ordinacije isključivo za potrebe radnika, te tri ordinacije za sve ostale osiguranike.²⁰⁶

9.2. OSNOVNA ŠKOLA, SREDNJA ŠKOLA, UČENIČKI DOM I JAVNI VRTIĆ

Prva škola važna za Dugu Resu bit će izgrađena 1890. godine. Isprva će se škola nalaziti u tvorničkom kompleksu jer će uprava zaključiti da je isplativije da sami odgoje svoje buduće radnike nego ih uvoze. U školi je nastava održavana na hrvatskom i njemačkom jeziku, a škola je uključivala osnovna tri razreda. Napravljena je kao privatna škola za djecu radnika tvornice i činovnika iste. Ovdje su djeca učila elementarna znanja i osnovna znanja njemačkog jezika ako su govorila hrvatski. Škola je bila mješovita, a početni cilj će joj biti obrazovanje većinski strane djece. Zapisano je da su u ovom razdoblju radnici tvornice i majstori, često radili zabave za prikupljanje sredstava za siromašniju djecu.²⁰⁷ Kasnije će, sredinom 1900.-tih biti osnovana škola od četiri osnovna razreda koja će u ovom oblikovanju odgojiti tisuće djece radnika i budućih radnika jer će ona biti pučka škola. Ova škola će se urušiti, a na njezinom mjestu je današnja zgrada osnovne škole „Vladimira Nazora“.²⁰⁸ Ona je izgrađena 1966. godine, a još će jedna osnovna škola biti napravljena 1960. godine, OŠ „Ivan Goran Kovačić“.²⁰⁹

Prva srednja škola u Dugoj Resi je imala status „škole učenika u privredi“, ali je on ubrzo izmijenjen za potrebe tvornice u „industrijsku tekstilnu školu“. Ovo je prva škola ovakvog usmjerenja u Hrvatskoj, a s obzirom na dugotrajnost tvornice i njezinog dobrog poslovanju te će ova će škola biti ekvivalent današnjem srednjoškolskom obrazovanju.²¹⁰ Škola je u istoj ulici kao i tvornica (Jozefinska cesta) i u njoj će „Pamučna industrija“ izučiti vlastite majstore tekstila na način na koji je potrebno da bi imala vrhunske radnike nakon njihovog obrazovanja. Sami su ispunjavali svoje potrebe, održavali tradiciju u obiteljima zaposlenika te oblikovali mlade ljude od ranih nogu u smjeru u kojem je potreba i želja vrhovnih. Osim ove srednje škole je u periodu sedamdesetih godina, kada je tvornica doživjela svoj najvažniji vrhunac, otvaraju se i područna odjeljenja. Ona su se nalazila u Bihaću, Velikoj Kladaši, gradu

---

²⁰⁶ Zatezalo, 1986., 203.

²⁰⁷ Zatezalo, 1986., 131., 134., 138.

²⁰⁸ Banjavčić, 2018., 24.

²⁰⁹ Banjavčić, 2018., 24.

²¹⁰ „Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnikalzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Zadru i Senju. Ove su područne škole propadanjem „Pamučne industrije“, ali i raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije izmijenjene u samostalne tekstilne škole.²¹¹

Kroz niz promjena u obrazovnom sustavu, ova škola je evoluirala i postala srednja škola koja i dalje uspješno funkcionira, ali s izmijenjenim programima i smjerovima. Danas su u njoj smjerovi koji su bliži suvremenom čovjeku i njegovim potrebama. Grafički dizajn je izrazito popularan smjer, dok je smjer web dizajna sljedeći. Za one koji planiraju nastaviti svoje obrazovanje na fakultetu, tu je i gimnazijski smjer, a škola također nudi mogućnost obrazovanja na usmjerenjima za puškara ili finomehaničara te medijskih tehničara.²¹² Kada je osnovana srednja škola, oko 1948. godine je izgrađen i učenički dom za učenike koji su bili željni učiti u ovoj školi, ali nisu bili iz okolice ili iz samog mjesta Duge Rese. Nalazi se uz samu obalu Mrežnice, a nedaleko i od srednje škole te je ovo mješoviti učenički dom s velikom predavaonicom i sportskom dvoranom.

U vrijeme Prvog svjetskog rata, a naročito nakon, žene intenzivnije kreću raditi u tvornici „Pamučne industrije“. S obzirom na to da više nisu bile kućanice svakodnevnih zadataka i nisu mogle biti kod kuće brinuti se za djecu, nakon rata, preciznije 1926. godine otvoren je javni vrtić za djecu radnika „Tvornice predenja i tkanje“ u predškolskoj dobi. Tada je bio nazvan „organizirano zabavište“ ili „dječje sklonište“.²¹³ Nalazio se u sklopu tvornice i ovo je jedan od najstarijih vrtića sjeverozapadne Hrvatske. Dvadesetak godina kasnije, 1948. godine, kada se gradi i otvara i učenički dom, a u to vrijeme u otvorene i jaslice. Isprva su jaslice, kao i škola bile namijenjene djeci radnika tvornice, ali se kasnije otvaraju za sve zaposlene Dugorešane.²¹⁴ Isti prostor će sadržavati i dodatnu prostoriju kuhinje te će djeca zaposlenih ovime dobivati i topli obrok što ukazuje na dizanje životnog standarda radnika i njihovih obitelji. U godini 1950. ovo zabavište dobiva svoju prvu izučenu odgajateljicu, a za četiri godine će ustanova biti predana na upravljanje općini Duge Rese.²¹⁵

Iako nijedna od ovih građevina ne oduzima dah revolucionarnom ili spektakularnom arhitekturom ili dizajnom, njihova važnost leži u njihovoj izgradnji kao odgovoru na potrebe tvornice i njezine zajednice te cijelog rastućeg mjesta. Za srednju i osnovnu školu je poznato da je tvornica bila djelomični investitor u izgradnji tih zgrada, dok su prvotna škola i prvi vrtić

---

²¹¹ *Propast tekstilne industrije u Dugoj Resi*, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/propast-tekstilne-industrije-u-dugoj-resi-3298775> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²¹² MICRO projekt, 2016., 43.

²¹³ MICRO projekt, 2016., 41.

²¹⁴ Vuljanić, 1984., 101.-103.

²¹⁵ MICRO projekt, 2016., 41.

bili smješteni unutar samih tvorničkih kompleksa. Ove građevine predstavljaju svjedočanstvo o tvorničkoj predanosti obrazovanju svojih trenutnih i budućih radnika, odnosno njihove djece. Stoga, iako bez velebnih arhitektonskih elemenata ili monumentalnosti, njihov značaj u kontekstu razvoja industrije, razvoju grada, obrazovanja i zajednice u Dugoj Resi. One svjedoče o suživotu mještana i tvornice te ostavljaju dubok i trajan pečat u povijesti ovog mjesta.

9.3. KAZINO - TVORNIČKI RESTORAN/KANTINA

Kao dodatni prostor za radnike, otvoren je i radnički restoran. Isprva otvoren kao „Casino Duga Resa“ 1907. godine je bio namijenjen radnicima na višim pozicijama u zaposlenju. Pedesetak godina kasnije se nadograđuje kao „Društveni dom“, a onda i u tvornički restoran za radnike koji su ondje lagodno mogli provesti pauzu za ručak. Objekt, među Dugorešanima poznatiji kao „kantina“ i izgrađena je odmah preko puta činovničkog doma (današnje knjižnice), a dvjestotinjak metara od ulazne rampe za „Pamučnu industriju“ (Slika 47). Radnici tvornice su kupovali bakrene žetone kojima bi kupovali robu unutar tvorničkog konzuma i trgovina. Time bi novac koji bi radnici zaradili bio potrošen i ostajao u tvornici umjesto došao u ruke radnika koji su ga zaradili.²¹⁶

Radnička kantina je kao kasino služila za radnike na višim pozicijama, uglavnom stanovnike Inzla i vile u parku. Danas je kantina podijeljena u dva dijela. Na polovici je kafić, a u drugome dijelu se vratila 2007. godine kockarnica.

Oblikovanjem je suterenski dio dekoriran nepravilnim kamenom, a dvije etaže velikih prozora slične su prozorima na činovničkome domu preko puta (Slika 48). Ovi prozori su dekorirani u gornjim dijelovima manjim kvadratima dok su ispod njih uobičajeni pravokutni prozori. Na središtu se, prateći oblikovanje naselja Inzla i Kasara nalazi pravokutni rizalit, ali za razliku od kuća u radničkim naseljima, na kasinu on počinje tek od prvog kata i prolazi ravno kroz crveni krov s još jednim prozorom. U potkrovlju se tako, osim na bočnim stranama ističe i prednji prozor (Slika 46). Ispred ovog objekta je plato pun stolova za, trenutno samo piće iz kafića. Ovaj plato je okružen velikim drvećem i krošnjama koji su postavljeni uz kamenu ogradu ispod koje se nastavlja zid od nepravilnog kamenja, isti kao i na zgradi. Ovo kamenje i ograda odaju daškom mora, mira i hladovine, a krošnje su zasigurno štatile mnoge radnike od

---

²¹⁶ Vuljanić, 1984., 107.

sunca i vrućine dok bi pokušavali u kratkim pauzama odmaknuti se od zatvorenog i zagušljivog prostora tvornice.

Na samoj zgradi kantine je podignuta spomen ploča palim omladincima 28. listopada 1944. godine, te u lipnju 2023. ova ploča stoji još uvijek izgledajući kao da je nedavno obnovljena s cvjetnim vijencem ispod (Slika 49).

9.4.ČINOVNIČKI DOM (GRADSKA KNJIŽNICA I ČITAONICA DUGA RESA)

Nekadašnji „Činovnički dom“ nalazio se u ulici Kasar, na broju 19. Drugi naziv za ovaj objekt je bio „Medved Zgrada“, a otvoren je 15. studenog 1925. godine. Ovaj objekt je zapravo funkcionirao kao knjižnica te je na dan otvorenja sadržavao 1162 knjige, od čega 1062 različita naslova. Poznat je i prvi stalni knjižničar koji je bio zaposlen od prvog radnog dana knjižnice: učitelj Vjekoslav Mohorić.²¹⁷ U razdoblju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 17. siječnja 1966. godine, skupština donosi odluku promjene imena i titulara u „Narodnu knjižnicu Duga Resa“ te ona postaje dijelom Pučkog otvorenog učilišta (prije 1998. godine: „Narodnog sveučilišta Duga Resa“).²¹⁸

Osim knjižnice, u činovničkom domu se nalazila i javna kupaonica. Bila je to potpuno besplatna kupaonica za sve. Mogao je doći okupati se tko je htio, ne samo radnici Tvornice, a imala je toplu vodu u više tuševa i kada.²¹⁹ Na adresi Kasar 19 je i danas ista službena gradska knjižnica i čitaonica koja je nalazi u uglovnici s pet etaža. Ova velika uglovnica je možda najogledniji primjer kakav potencijal je imala Duga Resa. Izgrađena je ova velika zgrada 1920-ih godina, s prostranim balkonima, dekoriranim prozorima i kružnim erkerom. Izgradnja joj je jako slična historicizmu donjeg grada Zagreba, ali s modernističkim kvadratnim prozorima i bez štuko dekoracija. Osim pročelja, vidljivi su bočni zidovi koji su ostavljeni bez fasade u cigli čekajući da se dalje izgrade višekratnice koje će pratiti istu visinu i slično oblikovanje kao ova uglovnica (Slika 50).

Još uvijek su vidljivi „unutrašnji balkoni“ s druge strane ove zgrade. Oni su trebali služiti da se stanari ove građevine mogu u zatvorenom dvorištu okrenuti u svoju oazu mira, a

---

²¹⁷ *Grad Duga Resa, Gradske ustanove*, <https://dugaresa.hr/gradske-ustanove-2/>

²¹⁸ *Grad Duga Resa, Gradske ustanove*, <https://dugaresa.hr/gradske-ustanove-2/>

²¹⁹ *Jutarnji u posjetu najstarijem radničkom naselju u RH*, <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/jutarnji-u-posjetu-najstarijem-radnickom-naselju-u-rh-ovo-je-nekad-bila-oaza-srece-domace-radnicke-klase-a-danas-kaoda-je-vremenski-izmjestena-6472534> (pregledano 16. srpnja 2023.)

ne isključivo imati pogled na prometnice koje se nalaze s obje strane njihove zgrade. Naravno i imati mogućnost ne gledati gotovo direktno u kompleks velike tvornice i njezinog „zagađenja“. Bočne, ciglene strane uglovnice su izgrađene da pričekaju svoje susjedne zgrade i svoj nastavak izgradnje. Nažalost, s jedne strane uglovnice će biti izgrađena tek neznčajna dvokatnica u usporedbi s ovom velebnom zgradom s tri ulaza. S druge strane će se vremenom i potrebom razviti divlji, drvenim garažama upotpunjen parking te će otvorene cigle ove uglovnice zauvijek biti simbol i priča nekadašnjeg potencijala Duge Rese.

9.5. ZAKLJUČAK O ČETVRTIMA I JAVNIM OBJEKTIMA

U malim stanovima, radnici „Pamučne industrije“ su dakle imali besplatno stanovanje, nisu u određenom razdoblju, morali plaćati niti struju (iako su za ovo pravo morali pokrenuti štrajk), a u hladnijim mjesecima su drva za grijanje dobivali besplatno (ograničene količine, obično četiri do osam metara). Ovakav princip je sličan onome u spomenutome radničkom naselju u Essenu u Njemačkoj.²²⁰ Osim spomenutih trgovina i obrta na Jozefinskoj cesti, usputnim krčmama i prenoćištima za umorne putnike, svih spomenutih objekata izgrađenih zbog potreba radnika i njihovih obitelji, poput školi, vrtića te kupališta, kantine i kasina, izgrađeni su bili i poštanski ured te kasnije činovnički dom prenamijenjen u narodni dom.

Tijekom vremena, kroz ratove, niti tvornica niti grad nisu bili značajno oštećeni. Iako SFRJ sedamdesetih godina ulazi u krizu koja će potrajati do osamdesetih godina, u isto će vrijeme biti uređene i ulice koje do tada nisu bile asfaltirane. Kanalizacija i javna rasvjeta te vodovod su također uređeni u razdoblju druge Jugoslavije kada tvornica odlično posluje. U mjestu su uređene, a podižu se i nove privatne stambene zgrade i zgrade javne namjene.²²¹

Navodeći svu izgradnju potaknutu potrebama kako „Pamučne industrije“, tako i njezinih zaposlenika, u ovoj uzročno posljedičnoj vezi zamjetno je da je ova tvornica bila najvažniji i najveći pokretač gospodarstva, izgradnje i fizičkog razvoja te oblikovanja Duge Rese. Simbioza vrtnog i industrijskog grada, potrebe i potražnje institucija za radnike-stanovnike i njihove obitelji rezultirala je današnjim gradom Duge Rese. Optimalna udaljenost mjesta stanovanje i mjesta života. Blizina svih navedenih institucija potrebnih za ispunjen i relativno kvalitetan

---

²²⁰Matija Čaić, *Kako je tvornica pamuka izgradila grad*, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²²¹ Banjavčić, 2018., 11., 26.

život, po europskim standardima (naročito nerazvijenih područja) radnika i njegove obitelji u 19. i 20. stoljeću. U konačnici, od malenog i zaostalog sela, kroz pedeset godina, mjesto se proširuje i postaje trgovačko, prometno te industrijski i vrtno uređeno. Moderne višekatnice, izgrađene kako za radničko stanovanje tako i za druge privatne i javne nastambe, zamjenjuju drvene i stare, slamom pokrivene kućice kakva je još jedna od rijetkih sačuvana na Jozefinskoj cesti, na broju šesnaest u Dugoj Resi.

Više puta spomenuta Jozefinska cesta je jedna od tri stare ceste Gorske Hrvatske koje su bile prve moderne prometnice koje su spajale unutrašnju Hrvatsku, preko Gorske do obalne Hrvatske. Druge dvije su bile Karolina (koja je vodila od Karlovca do mjesta Bakra i grada Rijeke) i Lujzijana (Rijeka – Karlovac) Problemi ovih cesta su bili njihova strmina te pojavom željeznice i kasnije padom industrije, postaju nekorištene i neodržavane.

9.6. JOZEFINSKA CESTA

Potreba za cestom koja bi povezivala unutrašnjost Hrvatske s obalom je davno bila ukazana. Lošu povezanost Senja je uvidio Josip II. tako što je, prema legendi, prolazio ovim putem i pao s konja. Nakon ovoga je zatražio izgradnju ceste koja će kasnije biti poznata kao Jozefinska – trgovačka i poštanska cesta. Kao jedna od tri stare, trgovinske ceste Gorske Hrvatske ona vodi od grada Karlovca preko Duge Rese i Brinja, do luke u Senju. Dugačka je 113 km, a građena je 1770. do 1779. godine. Prolazak ovom cestom je bio namijenjen putovanju kolima i konjima, a ovisno o vremenskim prilikama i neprilikama trajao je pet do sedam dana. Zbog svoje povoljnije trase od Karolinske ceste, ona će preuzeti ulogu najvažnije prometnice za povezivanje panonskog i sjevernojadranskog područja.²²² Bit će najvažnija prometnica ove trase i o održavanju Jozefine se brinulo oko 220 cestara, što znači da su dva cestara bila zadužena za jedan kilometar.²²³

Na njoj se nalazi velika količina znamenitosti, poput „Karlovačkog miljokaza“ koji je označavao početak ove ceste te „Jozefinskog mosta“ s dva reda lukova iznad rječice Tounjčice. „Jozefinski most“ je ovako oblikovan jer je donji dio mosta bio izgrađen za Struppijevu cestu, dok je gornji nadodan u izgradnji Knežićeve ceste da bi se izbjegla potreba za spuštanjem i

---

²²² „Jozefinska cesta“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29402> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²²³ *Cesta miljokaza, vrela, kapelica, prijevoja... i careva*, <https://web.archive.org/web/20121104072855/http://www.udruga-kameleon.hr/tekst/674/>

penjanjem. Još neka od znamenitosti koje e nalaze na ovoj cesti su fontana i kapela sv. Mihovila desetak kilometara od Senja, koje su služile za okrepu tijela i duše putnicima te „Gradska vrata,, u Senju koja su označavala i sam kraj ceste.²²⁴

Sve od ovih starih cesta biti rasterećene izgradnjom željezničke pruge koja će povezivati Karlovac i Rijeku od 1873. godine.²²⁵ Ipak, za vrijeme koje je postojala bila je važna prometnica naročito za industriju mjesta kroz koje je prolazila. U Dugoj Resi se glavna cesta, odnosno cesta koja je od 18. stoljeća postojala, još uvijek zove Jozefinska cesta.

9.7. ŽELJEZNICA

Što se tiče željezničkog prometa, do Duge Rese je izgrađena željeznička trasa 1873. godine, što je desetak godina prije nego što su postojali planovi za izgradnju tvornice. Željeznička pruga je išla trasom Budimpešta – Zagreb – Karlovac (Duga Resa) – Rijeka. Ovim protokom željezničkog prometa će zapravo početi život u Dugoj Resi, odnosno potencijal za izgradnju tvornice poput „Pamučne industrije“ se znatno povećao. Ovime se stvaraju osnove za gospodarski razvoj grada.²²⁶ Željeznica je, osim do Rijeke, imala i odvajanje kod Oštarija za smjer dalmatinske hrvatske. Ovime je stvorena još jača povezanost s jugom. Osim ovih, duljih trasa, željeznica je prolazila kroz mjesto Generalski Stol. Ovo je relevantno iz razloga jer je „Pamučna industrija Duga Resa“, iste godine kada je promijenila ime, 1945. kupila i pogon tkaonice u Generalskom Stolu. Ovime je blago rasteretila glavni pogon tvornice, ali više samo povećala količinu proizvodnje. Nadalje, tvornica je posjedovala još jedan pogon u Bosiljevu. Bosiljevo je podjednako daleko od Duge Rese kao i Generalski Stol, ali nije imalo željezničku povezanost te se tamo nalazio pogon za laku konfekciju.²²⁷

Osim što je željeznički prijevoz bio jeftin za transport velike količine robe koja se na ovaj način lako dostavljala u Dugu Resu i njene pomoćne dijelove, 1946. godine će se u tvornici izgraditi njezin vlastiti industrijski kolosijek. On će postati glavni transport za sav materijal od

---

²²⁴ Špikić, 2011. <https://www.matica.hr/vijenac/456/Carski%20trofeji%20s%20tounjskog%20mosta/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²²⁵ „Jozefinska cesta“, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29402> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²²⁶ Vuljanić, 1984., 112.

²²⁷ „Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

željezničke stanice direktno do skladišta u tvornici.²²⁸ U konačnici, željeznički promet je bio toliko isplativiji za velike, ali i male količine prijevoza robe. On će u potpunosti nadmašiti prijevoza cestama te će „stare Gorske ceste“ od tada uglavnom služiti lokalnom stanovništvu i trasama koje nisu povezane željeznicom. Također, neka će mjesta baš zbog ove nepovezanosti propasti, dok će druga iz obratnog razloga procvasti.

---

²²⁸ „Pamučna industrija Duga Resa“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krlež, 2018. <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

10. IDEJE REVITALIZACIJE „PAMUČNE INDUSTRIJE DUGA RESA“

Budući da nije u potpunosti poznato statično stanje, odnosno stanje stabilnosti svakog pogona i hale tvornice, teško je procijeniti mogućnost obnove ili bilo kakvog potencijala koji bi se mogao pronaći, osim, naravno rušenja. Pristup u ovom diplomskom radu će biti sagledan promišljajući o općim i širim mogućnostima te konceptima i idejama. Nekoliko hala i pogona sada je prenamijenjeno za nove poslovne svrhe tvrtki koje su preuzele dijelove tog prostora. U svakoj od mogućih intervencija, ovi su upogonjeni prostori i tvrtke unutar njih ostavljene sa željom maksimalnog iskorištavanja velikog prostora koji predstavlja „Pamučna industrija Duga Resa“.

10.1. NOVA EKOLOŠKI OSVIJEŠTENA PROIZVODNJA

Najveći dio tvornice prema katastru pripada tvrtki „MARE PRO d.o.o.“ koja je tvornica tkanja. Jedna hala pripada „Staklu Pudić“, te termocentrali dio tvrtki „Aquastil“. U dijelu koji i za vrijeme rada tvornice pripadao njoj ljevaonici jest i dalje „Ljevaonica Duga Resa“. Hale koje pripadaju kompaniji „MARE PRO“ su djelomično u uporabi od strane njihovih podružnica, „VIS PROMOTEX“. Međutim, iako se količina uporabnog prostora čini velikom, tome nije tako. Tvornica zjapi prepuna otpada, tkanina, starih strojeva i vrećica ispunjenih nepoznatim sadržajem.

Budući da u prostoru tvornice postoje vodene turbine, moglo bi se provjeriti njihovo stanje te mogućnost ponovnog korištenja. Ona bi mogle pokretati nove pogone koji bi tako, bez onečišćavanja okoliša proizvodio energiju ili neku drugu, fizičku tvorevinu. Ekološki prihvatljivo stvaranje proizvoda je rastući pokret u svijetu, a proizvod proizveden u Hrvatskoj, potencijalno korištenjem održivog izvora energije bi bio dobrodošao na lokalnom tržištu. Kina će još 1993. godine preuzeti primat u proizvodnji tekstila, a desetak godina kasnije će njihova proizvodnja dominirati cijelim europskim tržištem.²²⁹ U ovim godinama, Hrvatska prolazi kroz generalno raspadanje države i osnivanje nove te uspostave potpuno novog državnog, političkog i gospodarskog sustava. Proces privatizacije će negativno rezultirati za gotovo sve tvornice u

---

²²⁹ Ivana Biočina: *Zrcaljenje društva i svijeta kroz tranziciju tekstilne industrije*, <https://phralipen.hr/2019/03/31/intervju-ivana-biocina-zrcaljenje-drustva-svijeta-tranziciju-tekstilne-industrije/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

državama bivše Jugoslavije. Nakon kontinuiranog pada već gotovo nepostojeće proizvodnje od 2005. godine, do 2013. će tekstilna industrija Hrvatske dotaknuti svoje apsolutno dno. Kroz proces osvještavanja negativnih aspekata uvoza robe iz Kine, 2016. se dio proizvodnje tekstila i njegovih proizvoda vraća u Europu.²³⁰ Pojava se odnosi na predmete veće kvalitete ili visoke dizajnerske vrijednosti. Inovativnosti u proizvodnji, želja za ekološkim i održivim proizvodima rezultirat će ulaganjima u industriju tekstila.

Nova bi proizvodnja u Dugoj Resi, mogla biti utoliko jeftinija za energiju koja bi bila uzeta iz prirodnog resursa ili da sama turbina napaja postojeće proizvođače unutar kompleksa tvornice. Također, mogla bi i samo proizvoditi dodatnu energiju koja bi prema nekim procjenama bila dovoljna za napajanje većine grada Duge Rese.

Mala hidroelektrana „Pamučne industrije“ je velik, ali neiskorišten potencijal grada. Upitnost generalne isplativosti izgradnje hidroelektrana je uvijek prisutna, ali budući da je ona postojeća, bila bi samo potrebna procjena njezinog stanja. U slučaju potrebe obnova nekih dijelova, i dalje je početni kapital već uložen te čitav sustav izgrađen i dokazano je funkcionirao. U konačnici, bilo koji proces ponovnog korištenja prostora ove, i bilo koje druge tvornice za novu svrhu bi morao uključivati promijene. Prilagodbe novoj funkciji i proizvodnji moraju biti izrazito regulirani i kontrolirani. Ako se plan novih ili prilagodbe postojećih industrijskih pogona dobro i detaljno osmisli, da funkcionira u postojećem prostoru, mogao bi ponovno pokrenuti umirovljeni grad kakav je Duga Resa.

10.2. OČUVANJE PROSTORA I URBANIZMA

Površina tvornice u Dugoj Resi je 63.016,50 metara kvadratnih, što je desetina cijelog područja grada Duge Rese. Tvornički kompleks i radničko naselje je oblikovano je prema tada suvremenim načinima razmišljanja o urbanizmu kraja 19. i početka 20. stoljeća. Također, ugleda se na druga radnička naselja po svojem oblikovanju kao što je Krupp-Siedlung Kronenberg u Essenu koji je izgrađen samo petnaestak godina prije dugoreškog.²³¹ Prostor je

---

²³⁰ Ivana Biočina: *Zrcaljenje društva i svijeta kroz tranziciju tekstilne industrije*, <https://phralipen.hr/2019/03/31/intervju-ivana-biocina-zrcaljenje-drustva-svijeta-tranziciju-tekstilne-industrije/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

²³¹ *Jutarnji u posjetu najstarijem radničkom selu u RH*, <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/jutarnji-u-posjetu-najstarijem-radnickom-naselju-u-rh-ovo-je-nekad-bila-oaza-srece-domace-radnicke-klase-a-danas-kaoda-je-vremenski-izmjestena-6472534> (pregledano 20. rujna 2023.)

organiziran prema ortogonalnoj organizaciji koja je ljudima prirodno u kretanju. Ona se bazira na univerzalnim stavovima gradnje gradova, naročito onih iz 19. stoljeća.

Ovakav raspored se prilagođava prostoru na kojem je građen. Ograničeni prostor koji je nudilo područje oko rijeke Mrežnice te prilagodba funkcioniranja turbina i pogona na temelju nje iziskivali su i preusmjeravanje i pregrađivanje prirodnog toka rijeke. Ovo rezultira otočićem na rijeci na kojem su, paralelno s tokom rijeke i zgradama tkaonice i predionice, izgrađene bojaonica i bjelionica. Njihovi ritmizirani prozori i usklađena arhitektura s onom na obali (predionice i tkaonice) se stapa kada se gleda panorama Duge Rese. Nadalje, one se nastavljaju na samu obalu rijeke te nenametljivo, uz pomoć geometrijskih načela prate obalu. Isto ovako su raspoređene i tkaonica i praonica. Orijentirane su da teku s rijekom, a ne da ju sijeku. Pravocrtno kretanje zgrada, kao i ljudi, kohezivno je s postojećom prirodnom okolinom.

Ovaj kompletan urbanistički raspored tvornice s radničkim naseljem je uspio održati svoje oblikovanje, koncept i glavna obilježja urbanizma s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Često su gradovi kroz vrijeme izmjenjivali planove ili bi se oni vremenom i privatizacijom izgubili zbog prilagodbi novim potrebama. Tako su se glavne ideje urbanizma u „prilagođenim“ i izmijenjenim gradovima izgubile. Duga Resa jedan od malobrojnih primjera koji nosi još uvijek svoju urbanističku, ali i ambijentalnu vrijednost. Red, pravocrtno kretanje, zgrade usporedne s rijekom pokazuju visoki osjećaj za raspored u prostoru. Načela koja su u drugim gradovima, zbog njihovog daljnjeg razvoja, u procesima dogradnji i proširivanja smanjena i narušena. Tu je vidljiva iskonska urbanistička vrijednost ovog grada u kojem ove vrijednosti, zbog gašenja industrije – nisu izgubljene.

Prilagodbe gradova koji imaju velike industrijske tvornice u širem centru su zahtjevne u svojoj revitalizaciji, ali nisu nemoguće. Oblikovanje samog grada je takvo da mu industrijske hale ne smetaju, a mogu se prilagoditi suvremenom funkcioniranju. U Dugoj Resi bi i posebna pažnja trebala biti na prekrasnom i posebnom pejzažu koji je zasigurno promijenjen od kada je tu došla industrija, ali je već preko 70 godina gotovo netaknut. Ovdje se može uključiti i urbanizam u obliku radničkih četvrti i drugih navedenih primjera nastalih zbog „Pamučne industrije“. Duga je Resa ogledni primjere utopističkog oblikovanja 19. stoljeća i kao takva bi trebala i ostati.

10.3.   PRENAMIJENA U MUZEJSKU SVRHU

Multimilijunski projekti revitalizacije i prenamijene prostora u Engleskoj ili Njemačkoj su neki od najpoznatijih svjetskih primjera. Muzeji, galerije, centri za digitalne medije, studije, hoteli itd. su primjeri koji su teško usporedivi s Dugom Resom jer se nalaze u državama puno pogodnijeg položaja od Hrvatske, puno većeg broja stanovnika te su prostorno ove industrije puno veće. Nadalje, proces privatizacije devedesetih te prijezir prema prošlosti je nešto što je uništilo veliki broj industrijskih kompleksa. Doduše, iako su svi prekrasni svjetski primjeri na visokoj razini i nisu imali iste probleme privatizacije prije tridesetak godina, oni su također na shematski velikoj i skupoj razini. Nemaju svi posjetitelji želju hodati isključivo najpopularnijim svjetskim muzejima, platiti iznimno skupu kartu za ulazak te se u poludnevnom obilasku zbog veličine muzeja, morati mimoilaziti s mnogobrojnim turistima. Privlačnost malog i nepoznatog mjesta u obliku avanturističkog turizma i sporog turizma je također u porastu na globalnoj razini te bi muzej u Dugoj Resi bio idealan za lokalno stanovništvo i posjetitelje.

Dodatno, ako bi se pokušalo na razini države decentralizirati kulturu iz glavnog grada, (a s obzirom na demografsku sliku bi bilo korisno) možda bi opcija prebacivanja jednog od muzeja, a naročito nekog od muzeja koji je povezan sa npr. Akademijom likovnih umjetnosti ili nekim njegovim odjeljenjem bio dobar izbor. Ovo bi moglo vratiti utopijsku ideju Bauhauusa da studenti rade, ali i žive na bliskom području međusobno i s profesorima, a paralelno s time moglo i decentralizirati neku umjetničku scenu hrvatske.

10.4. MUZEJ NA OTVORENOM

Potencijal za interpretaciju industrijske baštine se može na primjeru ove tvornice ostvariti kroz nekoliko opcija. Jedna od ideja ovih opcija bi bila postavljanje informativnih ploča. Ove bi informativne ploče upoznale lokalno stanovništvo i posjetitelje s industrijskom poviješću grada. Svaki dio bivšeg tvorničkog kompleksa, bio on upotrijebio u nove svrhe ili ne, imao bi ploču koja bi prikazivala kako je nekada izgledao, čemu je služio, gdje se nalazi na tloctu tvornice, fotografije ili čak i priče iz prošlosti. Ova bi se ruta mogla prilagoditi i mobilnoj aplikaciji ili slabovidnima u obliku audio-vodiča. Nadalje, u mobilnoj verziji bi zainteresirani mogli možda saznati i dodatne informacije ili postaviti montaže koje prikazuju kako je nešto prije izgledalo kao proširenu stvarnost u mobilnom ekranu. Također, ove ploče ne bi bile ograničene samo na tvornicu jer je većina grada izgrađena povodom nje. Tako bi se natpisi (i

svi ostali dodatci) mogli nalaziti i kod kuća na Inzlu i u Kasaru, ispred bolnice, činovničkog doma, srednje i osnovne škole...

Ovaj bi muzej mogao biti u potpunosti smješten na otvorene površine te bi mogao biti prilagođen vođenome ili samostalnom obilasku. Biciklistička bi tura mogla uključivati i neke objekte koji se dalje nalaze, a cijeli bi put mogao se povezati i sa rijekom Mrežnicom i njezinim biološkim bogatstvom. Put bi se dao prilagoditi i osobama s invaliditetom asfaltiranjem staze. U ovome bi se slučaju odlično mogla prenijeti ideja uređenja cijelog grada i njegovog razvoja. Ovo je ujedno i najizglednija te najmanje invazivna opcija koja otvara mogućnosti za druge vrste revitalizacije, naravno u financijski pogodnoj situaciji.

10.5. MUZEJ U PROSTORU TVORNICE

Na području Duge Rese ne postoji muzej. Umjesto običnog „muzeja grada“, mogao bi biti napravljen muzej grada sa proširenim dijelom poput: Muzej industrije i grada Duge Rese. Mogao bi biti postavljen u prenamijenjenom tvorničkom pogonu. Sadržavati i prezentirati fotografije, priče, proizvode, strojeve kroz vrijeme, dokumente tvornice Duge Rese, ali možda i neke druge eksponate koji bi proširili kompletnu priču industrije na području Hrvatske. On bi mogao sadržavati i interaktivne i moderne eksponate kakvi bi pripadali današnjoj industriji.

U Sloveniji postoji vodstvo kroz bivšu tvornicu ugljena Trbovlje. Ona je u sličnome stanju kao i tvornica u Dugoj Resi. Mjesto Trbovlje je također nastao na temelju jedne tvornice, odnosno rudnog bogatstva okoline grada. Kroz samu tvornicu se može naručiti vodstvo na vlastitu odgovornost, a paralelno s tvornicom u središtu grada se nalazi „Virtualni muzej rudarstva“. Ovaj muzej kroz uvodni film prikazuje povijest područja i života rudara. Nadalje, sadrži virtualnu stvarnost u obliku VR naočala u kojoj se osoba s naočalama može kretati po nekadašnjim rudnicima, njihovom beskonačnom mraku i skučenosti. Osim virtualne verzije rudnika, velik dio muzeja je uređen kao rudnik te je u njemu, iznenađujuće za muzej, bučno i gotovo klaustrofobično. Konstantno lupanje krampova, slabo osvjetljenje, projekcije na zidovima i predmetima te hod kroz sam „postav“ s lampom u ruci čini spoj doživljaja i učenja.²³²

---

²³² Tijekom diplomskog studija, u rujnu 2022. godine, u sklopu „14. International School of Museology“ sam imala priliku posjetiti tvornicu i muzej sa stručnim vodstvom te je komparacija industrija nastala na temelju osobnog posjeta.

Doduše, vjerojatno je razlika između opasnog, rizičnog i napetog posla rudara i radnika u tvornici tekstila nešto što bi zakinulo „Pamučnu industriju“ od napetosti ovakvog prezentiranja. Osim razlike između ovih poslova, postoji još jedna razlika specifična između ova dva objekta. Iako oba imaju dimnjak, onaj u Dugoj Resi je visok 75 metara, dok je u Trbovlju visok 365 metara (Slika 51). Ovo ga čini najvišim dimnjakom u Europi. Ovaj je dimnjak bio jedan od najvažnijih inicijatora za pokretanje ostatka „muzejskog pogona“ u mjestu koje je, baš kao i Duga Resa, izgubilo svoju industrijsku funkciju. Nakon obilaska same tvornice, u produžetku se nastavlja obilazak dimnjaka te je za muzejske potrebe snimljen običan i VR film koji se gleda u unutrašnjosti i podnožju dimnjaka. Za stvaranje „filma“ u VR naočalama o dimnjaku u Trbovlju, potreban je bio cijeli tim svjetski poznatih profesionalnih akrobatskih ekstremista „Dunking Devils“. Oni su se 2020. godine popeli s kamerama i ostalom opremom potrebnom za virtualno snimanje. Sva navedena oprema je teška oko sto kilograma te su morali snimati cijeli proces, a naročito vrh tornja. Uz ovo su nosili i leteći dron s 4k kamerom te potrebne im namirnice i vodu za dan. Toranj nije više statički siguran te je ovaj tim riskirao živote snimajući svaki korak uspona. Film koji su snimili je dostupan na „youtube“ kanalu, a VR se i danas može pogledati u podnožju samog dimnjaka te se ne preporučuje ljudima koji pate od straha od visine.

Teško bi dakle muzej „Pamučne industrije Duga Resa“ prema napetosti konkurirao s uspoređenim muzejem u Trbovlju, ali ako bi bio orijentiran prema predstavljanju i drugog sličnog, industrijskog sadržaja, možda bi bio dovoljno poseban i zanimljiv za posjetu. Karlovac je bio veliko industrijsko središte te i on sam ima problem s mnogobrojnim napuštenim kompleksima ili njihovom revitalizacijom. Doduše, iako Karlovac nije imao kompletni ansambl stanova, tvornice, radničke kantine, kasina, trgovine i svega drugog potrebnog za radnički život 19. i 20. stoljeća unutar šetnje od desetak minuta, ali jest imao puno raznovrsniju ponudu industrija koja bi mogla biti predstavljena.

10.6. GRAD-MUZEJ

Kulturna institucija, kao što je muzej ne mora biti ograničena fizičkim prostorom i prezentacijom isključivo povijesti proizvodnje tekstilne tvornice u drugoj resi već na razvoj cijelog grada. Način oblikovanja ovog grada-muzeja i života bi možda mogao biti inspiriran načinom na koji je oblikovan „Blists Hill Victorian Town“. To je muzejsko naselje u Engleskoj

koje posjetiteljima pruža mogućnost pogleda i života u razdoblju viktorijanske Engleske. Autentična arhitektura, ulice i obrti vidljivi su u cijelom mjestu. Također su ovdje i trgovine, kuće, škole, crkva te naravno pivnica. Interaktivno iskustvo koje posjetitelji mogu dobiti uključuje i spektar gastronomske ponude koja se radi u izvornim uvjetima, a mogu se okušati i u raznim aktivnostima proizvodnje ili razonode karakterističnima za viktorijansko doba.²³³

Ovakav oblik iskustva bi možda bio primjereniji gradu Duge Rese. Budući da je tvornica postojala preko 100 godina, moglo bi se odabrati razdoblje koje bi bilo zastupljeno u cijelom gradu. Tvornica bi odabrala pogon u koji bi se unijeli strojevi iz nekog, određenog razdoblja. Osim same tvornice, u ovo bi se mogli uključiti i stanovi u naseljima Kasara i Inzla. U svakom naselju po barem jedan stan koji bi bio uređen u razdoblju koje je odabrano u tvornici. Naravno, u sve bi bili uključeni i ljudi koji bi radili ono što je za definirano razdoblje bilo očekivano. Ovisno o kojem se razdoblju radi, ali moguće bi bilo i preurediti npr. činovnički dom ili kantu te druge dodatne sadržaje. Prilagoditi i stvoriti par „radničkih“ jelovnika. Osim ovoga bi se u proces uranjanja i iskustva mogle uključiti i drugi obrti, kafići uređeni u krčme ili prenoćišta. Pripremiti radnu odjeću za posjetitelje, iskustvo (kraćeg) radnog dana, posjet bolnici, poslijepodnevno kupanje, večernje zabave u kasinu i slične radnje, sve su od aktivnosti koje bi mogle biti pridodane. Uz sve ovo, mogli bi se i prodavati proizvodi koje obrtnici ili posjetitelji naprave. Čitav dio grada bi mogao biti posvećen prošlosti. Od dolaska vlakom, do preuređenja stanova, posla. Sve u određenom stilu i razdoblju sa građanima.

10.6.1. GRAD-MUZEJ ZA SVA VREMENA

Budući da je tvornica postojala preko 100 godina, a stanovi također, mogao bi biti prezentiran i život kroz više razdoblja. Odabrati više manjih pogona ili jedan veći odvojiti u više dijelova. Prezentirati strojeve i posao kroz godine kako se mijenjao, ali isto bi bilo moguće i za život izvan tvornice. Definirati nekoliko vremenskih trenutaka, npr. kroz države. Razdoblje Austro-Ugarske, međuratno razdoblje, NDH i Drugi svjetski rat te drugu Jugoslaviju. Urediti tvornicu u tih nekoliko razdoblja i stilova, preurediti stanove da izgledaju kako bi izgledali u svakom od razdoblja, urediti dijelove grada i razonode za različita iskustva... Ovime bi posjetitelj mogao doći više puta ili ostati više dana te proživjeti različite živote kroz vrijeme.

---

²³³ *Ironbridge, Valleg of Invention* <https://www.ironbridge.org.uk/about-us/> (pregledano 11. listopada 2023.)

Naravno, u svakom razdoblju bi postojali i drugi radnici, stanovnici i drugi ljudi, a posjetiteljska mjesta bi bila definirana na primjer bojama, da je očito tko je u kojoj fazi.

Budući da u Zagrebu postoji „Muzej 80-ih“ koji je zapravo samo preuređeni stan u tadašnjem razdoblju, neki od stanova za uređenje bi mogli postojati i kao zasebna ponuda za posjetitelja. U proces bi se, baš kao i u „Muzeju 80-ih“ mogli uključiti i stariji automobili i životinje iz vremena te mnoge druge popratne aktivnosti, igre ili događanja, a ograničenja su gotovo nepostojeća.

10.7. EKOLOŠKI MUZEJ

Jedna od ideja koja još nije visoko zastupljena u svijetu, jest ekološki muzej. Mogla bi postojati proizvodnja koja bi prikazivala proces izrade odjeće, ali na održiv način. Budući da bi turbine mogle pokretati strojeve, ali i stvarati energiju za druge stvari, mogao bi biti proveden proces proizvodnje bez zagađivanja. U takvom muzeju mogu biti prezentirani strojevi iz starih i novijih izdanja tvornice, kako je razvoj u Dugoj Resi, ali i u svijetu funkcionirao. Također, materijali koji su se prije koristili za stvaranje robe su bili puno prirodniji te bi i sami materijali i njihova povijest mogla biti predstavljena. Upućivanje u današnje proizvodnje, vrste materijala, njihova svojstva te „fast fashion“ i „ultra fast fashion“ marke i oblici proizvodnje. Njihovi nedostaci, prednosti i educiranje ljudi o ekologiji, informacijama poput tih da je tekstilna industrija, odmah nakon naftne, najveći zagađivač na svijetu. Objasnjavanje kako kupce određeni brendovi pokušavaju „greenwashati“ što je koncept zavaravanja da je proizvodnja neke robe ili linije odjeće, ekološki bolja nego što jest. Stvaranja odgovornih kupaca je dugoročno rješenje i odgovor na mnogobrojne probleme u današnjem konzumerističkom i potrošnom, a ne popravljачkom svijetu.

Ovome bi mogle biti i nadodane radionice na kojima bi se prisutne izučavalo o jednostavnim krojačkim popravcima i prepravcima koji bi mnogima uštedjeli znatnu količinu novca. Unutar jednog pogona bi mogao postojati prostor za prodaju velike količine polovne ili rabljene odjeće te organizirati cijele događaje, panele, predavanja na slične teme. Proizvođači koji koriste tuđe otpatke ili prilagođavaju staru robu novom dizajnu bi također mogli izlagati na ovakvim događajima i otvoriti svoja vrata novoj publici.

10.8. MUZEJ TRI STARE CESTE

Ideja muzeja „Tri stare ceste“ proizlazi iz bogate povijesti i značaja Jozefinske ceste, glavne prometnice Duge Rese i jednog od važnih potencijala koje su osnivači „Pamučne industrije“ uvidjeli dok su birali lokaciju tvornice. Muzej bi mogao biti koncipiran na različite načine. Mogao bi biti podijeljen na tri lokacije te da svaki od njih predstavlja jednu od cesta. Ove su prometnice definirale određeno razdoblje u povijesti razvitka prostora. Ako je prometnica prolazila kroz neko naselje, ono je ostalo povezano i dobivalo trgovinsku vezu, potrebu za gostionicama, prenoćistima, a samim time i ljudima. Prezentiranje razvoja ovakvih naselja i kako su se ona razvijala vezano uz spomenute ceste te važnih ostataka arhitekture na ovim putevima. Druga bi varijanta bila smještanje svih informacija o svim trima cestama, slika, artefakata na ovim putevima te prenošenje informacije važnosti ovih prometnica na jednu lokaciju, potencijalno u Tvornicu. U ovom slučaju bi se zainteresirana publika mogla na jednome mjestu se uputiti u razvoj i povijest ovih područja. Treća bi bila raspoređena u prolasku čitave Jozefinske ceste. Odnosno, Tvornica bi bila početna točka gdje bi se kroz edukaciju o povijesti i kulturnom sadržaju i značaju ceste posjetitelji uputili dalje u stvarni doživljaj prolaska puta. Na ovome putu bi se mogli zaustaviti kod zanimljivim ih povijesnih dijelova kao što su spomenuti „Karlovački mljokaz“, „Jozefinski most“ ili fontana i kapela sv. Mihovila. U ovakvom obliku bi se mogli uključiti i restorani ili trgovine koji se nalaze na cesti. Njihovo bi uređenje moglo podsjećati na ono iz 18. i 19. stoljeća te prilagoditi jelovnike i proizvode za prodaju ovome razdoblju. Djelomični prijevoz jašuci konje ili u kočijama, bile one putničke ili trgovačke bi također mogao biti dio iskustva, a sve u svrhu boljeg razumijevanja bogate povijesti koji bi paralelno usadili želju za očuvanjem ovog nasljeđa i obzir prema usputnim povijesnim nalazištima na cestama za koje smo rijetko upućeni što predstavljaju.

11. ZAKLJUČAK

Predstavivši cijelu povijest Duge Rese, vidljiva je bliskost same tvornice i razvoja područja. Povijest područja današnjega grada Duge Rese oblikovana je tvornicom „Pamučne industrije Duge Rese“. Ovo selo, da nije bilo tvornice možda ne bi nikada ostalo zapisano ili postalo gradom koji jest. Razvoj, privatni i javni objekti nastali za potrebe ljudi koji su živjeli i/ili radili u tvornici ili došli ovdje zbog nekog drugog posla povezanog sa samom tvornicom. Poseban dugoreški naglasak koji su oblikovali mnogobrojni doseljenici iz različitih krajeva Europe, dovoljan je pokazatelj kolaža koji se dogodio na ovom području.

Vidljiva povezanost između demografskog stanja i tvornice je također veliki pokazatelj stanja i situacije kako u tvornici tako i u gradu. Potencijal koji je ostao iza same lokacije tvornice i njezinog stanja je trenutno doduše neiskorišten, ali je postojeći. Slični bi se koncepti mogli primijeniti i na druge lokacije i napuštene industrije ili objekte kakvih ima dovoljno u Republici Hrvatskoj. Budući da se u zadnje vrijeme počinju iskorištavati i revitalizirati ovakva područja, trebali bi pratiti europske trendove kojima bi postojeća stanja prilagodili novim potrebama. Vidljivi su određeni primjeri ovakvih revitalizacija u Zagrebu, ali je na razini države potrebno decentralizirati fokuse i na druga mjesta.

Priča Duge Rese kao grada se nadajmo da ne završava sporim odumiranjem. Da će grad pronaći novi način da ukomponira tvornicu, zajedno s okolnim stambenim naseljima i privatno-javnim objektima u svoj život baš kako je prije našao mjesta da ona oblikuje grad. Očuvan u svojoj cjelini, ovaj industrijski sklop na obali rijeke, uokviren prirodom predstavlja spoj prošlosti, tehnološkog napretka i prirodnog okoliša. Ovaj je kompleks stoljetna povijest jednog grada i veza s prošlošću s kojom, kako grada i tvornice dijele ime, postaju nerazdvojni.

12. POPIS IZVORA

A Party to Remember: Budapest's 1896 Millennial Exhibition, <https://3seaseurope.com/budapest-1896-millennial-exhibition/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Antifašistički vjesnik, Počela sanacija devastiranog spomenika u Dugoj Resi https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/biblioteka/3/Pocela_sanacija_devastiranog_spomenika_u_Dugoj_Resi/78/ (pregledano 20. rujna 2023.)

Arbeiterkolonie Kronenberg, https://de.wikipedia.org/wiki/Arbeiterkolonie_Kronenberg (pregledano 22. rujna 2023.)

Cesta miljokaza, vrela, kapelica, prijevoja... i careva, <https://web.archive.org/web/20121104072855/http://www.udruga-kameleon.hr/tekst/674/>

Čaić, Matija, Kako je tvornica pamuka izgradila grad, <https://croatiaundiscovered.info/blog/kako-je-tvornica-pamuka-izgradila-grad/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Duga Resa obnovila spomenik palim borkinjama i borcima NOB-a te žrtvama fašizma, https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/spomenici/9/Duga_Resa_obnovila_spomenik_palim_borkinjama_i_borcima_NOB_a_te_zrtvama_fasizma/160/ (pregledano 16. srpnja 2023.)

Duga Resa, https://hr.wikipedia.org/wiki/Duga_Resa#cite_note-3 (pregledano 16. srpnja 2023.)

Grad Duga Resa, Gradske ustanove, <https://dugaresa.hr/gradske-ustanove-2/> (pregledano 11. listopada 2023.)

Ironbridge, Valleg of Invention <https://www.ironbridge.org.uk/about-us/> (pregledano 11. listopada 2023.)

Ivana Biočina: Zrcaljenje društva i svijeta kroz tranziciju tekstilne industrije, <https://phralipen.hr/2019/03/31/intervju-ivana-biocina-zrcaljenje-drustva-svijeta-tranziciju-tekstilne-industrije/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Jutarnji u posjetu najstarijem radničkom selu u RH, <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/jutarnji-u-posjetu-najstarijem-radnickom-naselju-u-rh-ovo-je-nekad-bila-oaza-srece-domace-radnicke-klase-a-danas-kao-da-je-vremenski-izmjestena-6472534> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Karlovcu: Predstavljamo film "Nit od sto godina", <https://www.da-ka.hr/9606-2/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Maloljetnik podmetnuo požar u tvorničkom kompleksu u Dugoj Resi, nastala šteta od 17 milijuna kuna, <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/maloljetnik-podmetnuo-pozar-u-tvornickom-kompleksu-u-dugoj-resi---644133.html> (pregledano 16. srpnja 2023.)

MICRO projekt, Strateški razvojni plan grada Duge Rese 2016.-2020., 2016. <https://dugaresa.hr/wp-content/uploads/2017/04/Strateski-razvojni-program-Grada-Duge-Rese.pdf>

Milenijska izložba u Budimpešti 1896., <https://min-kulture.gov.hr/kulturna-bastina/dokumentacijske-zbirke/zbirka-fotografske-dokumentacije/galerija/milenijska-izlozba-u-budimpesti-1896/16508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Od stoljeća sedmog, <http://os-vnazor-dugaresa.skole.hr/nastava/ivot-na-mre-nici/od-stolje-a-sedmog> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Park uz Mrežnicu, star 126 godina, bit će možda najljepši u Hrvatskoj, <https://www.vecernji.hr/vijesti/park-uz-mreznicu-star-126-godina-bit-ce-mozda-najljepsi-u-hrvatskoj-185085> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Požar u Dugoj Resi lokaliziran, nastavlja se gašenje i raščišćavanje požarišta, <https://www.vecernji.hr/vijesti/gori-zgrada-nekadasnje-tvornice-pamucne-industrije-dugaresa-1311748> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Propast tekstilne industrije u Dugoj Resi, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/propast-tekstilne-industrije-u-dugoj-resi-3298775> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Prva svjetska izložba, https://hr.wikipedia.org/wiki/Prva_svjetska_izlo%C5%BEba (pregledano 16. srpnja 2023.)

Sakralni objekti uz Mrežnicu, <http://os-vnazor-dugaresa.skole.hr/nastava/ivot-na-mre-nici/sakralni-objekti-uz-mre-nicu> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Stare ceste Gorske Hrvatske, <https://abcgeografija.com teme/ceste-gorske-hrvatske/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Svi mitovi o gospodarstvu Jugoslavije, <https://www.liberal.hr/jugoslavija-sfrj-gospodarstvo-mitovi-ex-yu-radnicko-samoupravljanje-508> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Tehnički muzej Nikola Tesla, Pamučna industrija Duga Resa, <https://www.facebook.com/335802459827986/photos/pamu%C4%8Dna-industrija-duga-resabe%C4%8Dani-josef-jerusalem-wilhelm-anninger-i-siegmund-m/3125807110827493/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Važno je biti unuk, <https://www.dw.com/hr/va%C5%BEno-je-bitu-unuk/a-5310292> (pregledano 16. Srpnja 2023.)

13. POPIS LITERATURE

„Banjavčić, Ivan“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5775> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Domovinski rat“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Eiffel, Alexandre Gustave“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17243> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Ing. Nikola Marić, Tehnička poslovnic“, u: Leksikon Virtualnog muzeja karlovačke industrije <http://www.vmki.mgk.hr/Leksikon/Predmet/129>

„Internacionala“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27642> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Jozefinska cesta“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29402> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Jugoslavija“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29463> (pregledano 16. Srpnja 2023.)

„Lujzinska cesta“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37466> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Nezavisna Država Hrvatska“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43670> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Pamučna industrija Duga Resa“, u: Hrvatska tehnička enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2018. <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Park uz Mrežnicu, star 126 godina, bit će možda najljepši u Hrvatskoj“, <https://www.vecernji.hr/vijesti/park-uz-mreznicu-star-126-godina-bit-ce-mozda-najljepsi-u-hrvatskoj-185085> (pregledano 22. rujna 2023.)

„Povijest hrvatske industrije: Pamučna industrija Duga Resa, poduzeće za proizvodnju tekstila i odjeće u Dugoj Resi“, u: Kemija u industriji, vol. 69, br. 3-4 (2020.), str. 225-226. <https://hrcak.srce.hr/236737>.

„Prvi svibanj“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50876> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Publikacije Državnog zavoda za statistiku https://hr.wikipedia.org/wiki/Predlo%C5%BEak:Kretanje_broja_stanovnika/Izvori (pregledano 16. srpnja 2023.)

„samoupravljanje“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54339> (pregledano 16. srpnja 2023.)

„Službene stranice grada Duga Resa“ <https://dugaresa.hr/informacije-o-radovima-u-parku-dr-franje-tudmana/> (pregledano 20. rujna 2023.)

„Stečajni postupak nad dužnikom „Pamučna industrija Duga Resa d.d.“, u : Sudačka mreža <http://www.sudacka-mreza.hr/stecaj-ponude.aspx?Search=&Court=---&Type=False&Type1=False&Type2=False&Type3=&Manager=---&Status=N&P1=&ShowID=1457&Lng=en> (pregledano 22. rujna 2023.)

„svjetski ratovi“, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59137> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Banjavčić, Anica, Demografski razvoj grada Duge Rese nakon 1991. godine, diplomski rad, Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet, GEOG - Geografski odsjek Sveučilišta u Zagrebu, 2018.

Banjavčić, Helena, Industrijska baština grada Karlovca i Duge Rese, diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022.

Bekić, Milan, Ivo Butković i Slavko Goldstein, Okrug Karlovac 1941, Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1965.

Damjanović, Dragan, „Croatian Pavilions at the 1896 Millennium Exhibition in Budapest“, 2015 u: Ephemeral Architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 21st Centuries, (ur.) Miklós Székely, Paris – Budapest: L'Harmattan, 2015., str. 51-74.

Dugački, Vlatka, „Jerusalem, Josef“, u: Hrvatski biografski leksikon, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2005. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8646> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Fras, Franjo Julije, Cjelovita topografija karlovačke vojne krajine: mjestopis iz godine 1835., Gospić: Biblioteka „Ličke župe“, 1988.

Galjer, Jasna, Historicizam u Hrvatskoj: Knjiga 1.: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 17.2.-28.5.2000., Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.

Goršić, Mirjana, „Uvod“ u: Grad za 21. stoljeće: Zbornik radova prvog hrvatskog simpozija o industrijskom nasljeđu, (ur.) Mirjana Goršić, Karlovac: Društvo arhitekata, građevinara i geodeta, 2001., str. 7 – 21.

Hrvati, <https://proleksis.lzmk.hr/27192/> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Hrvoje Matković, Povijest Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2002.

Hrvoje Matković, Povijest Jugoslavije, Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.

Ivančević, Radovan, Stilovi, Razdoblja, Život II: Od romanike do secesije, Zagreb: Profil, 2001.

Izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska, Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. mjeseca kolovoza, rujna i listopada održavana u Zagrebu glavnome gradu Trojedine kraljevine, Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 2010. <https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=i&id=18276>

Janjić, Stjepan, „Iz narodnog života“ u: Duga Resa, radovi iz dalje prošlosti NOB-e i socijalističke izgradnje, (ur.) Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1986., str. 67 - 131.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Kako se trgovačko-obrtni muzej u Zagrebu pretvorio u etnografski muzej (Povodom obilježavanja 140-godišnjice rada Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu“,

u: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 25, br. 1, (1992.), str. 57.-72. <https://hrcak.srce.hr/51096>.

Kraševac, Irena i Željka Tonković, „Artistic networking in exhibitions during the early modernist period: Participation of croatian artists in international exhibitions (1891-1900)“, u: Rad. Inst. povij. umjet. 40, 2016., str. 203.–217. <https://www.researchgate.net/publication/313597957> Artistic networking in exhibitions during the early modernist period Participation of croatian artists in international exhibitions 1891-1900

Lulik, Josip Pepo i Đuro Zatezalo, Karlovačka udarna brigada, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1984.

Lulik, Josip Pepo, „Razvitak radničkog pokreta u Dugoj Resi od kraja 19. stoljeća do 1920. godine“ u: Duga Resa, radovi iz dalje prošlosti NOB-e i socijalističke izgradnje, (ur.) Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1986., str. 284 – 303.

Perić, Nikola, Obrtništvo Karlovačke županije, Karlovac: Obrtnička komora Karlovačke županije, 2011.

Peršin, Vladimir, „Flora na području Duge Rese“, u: Duga Resa, radovi iz dalje prošlosti NOB-e i socijalističke izgradnje, (ur.) Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1986., str. 18 – 30.

Roth, Leland M., Understanding architecture: its elements, history and meaning, Boulder: Westview, 2007. [drugo izdanje; prvo izdanje 1993.]

Šantek, Miroslav i Marko Trpčić-Kordiš, „Kultura i prosvjeta“, u: Duga Resa, radovi iz dalje prošlosti NOB-e i socijalističke izgradnje, (ur.) Đuro Zatezalo, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1986., str. 173 – 201.

Šepić, Ljiljana, „Industrijska arhitektura 20. stoljeća u Hrvatskoj u kontekstu industrijskog nasljeđa 20. stoljeća u svijetu“, u: Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću, (ur.) Jelena Hekman, Zagreb: Matica hrvatska, 2009., str. 251-271

Šepić, Ljiljana, „Industrijsko nasljeđe u Hrvatskoj u kontekstu svjetskog industrijskog nasljeđa“ u: Grad za 21. stoljeće: Zbornik radova prvog hrvatskog simpozija o industrijskom nasljeđu, (ur.) Mirjana Goršić, Karlovac: Društvo arhitekata, građevinara i geodeta, 2001., str. 21–32.

Špikić, Marko, „Carski trofeji s tounjskog mosta“, u: Vijenac 456, 2011.
<https://www.matica.hr/vijenac/456/Carski%20trofeji%20s%20tounjskog%20mosta/>
(pregledano 16. srpnja 2023.)

Trgovačko-obrtni muzej, Katalog obrtno-industrijskih izložaba Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu, Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 2015.
<https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=i&id=18607>

Turk, Ivo. „Promjena broja stanovnika Karlovačke županije od 1857. do 2001. godine“, u: Društvena istraživanja, vol. 17, br. 3 (95), (2008.), str. 437-461. <https://hrcak.srce.hr/25475>.

Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. <https://hrcak.srce.hr/file/343850> (pregledano 16. srpnja 2023.)

Zatezalo, Đuro (ur.), Duga Resa, radovi iz dalje prošlosti NOB-e i socijalističke izgradnje, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1986.

14. POPIS SLIKOVNIH IZVORA

Slika 1 - Pamučna industrija, 1885. (izvor: Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. str. 45).....	111
Slika 2 - Interijer nekadašnje tkaonice, kraj 19. stoljeća (izvor: Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. str. 46).....	111
Slika 3 - Jozef Jeruzalem (izvor: Državni arhiv Karlovac, https://www.da-ka.hr/9606-2/)..	112
Slika 4 - Kolonija Kronenberg, oko 1900. godine (izvor: Wikipedia: Kolonija Kronenberg https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kolonie_Kronenberg_um_1900.jpg).....	112
Slika 5 - Ulica Kasar, radničko naselje u Dugoj Resi, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	113
Slika 6 - Pogled na tvornicu nakon prvog požara u 1904. ili 1905. godini, (izvor: Virtualni muzej karlovačke industrije, http://www.vmki.mgk.hr/Katalog/Predmet/9609).....	113
Slika 7 - Razglednica s pogledom na tvornicu, početak XX. st., Gradski muzej Karlovac (izvor: Portal hrvatske tehničke baštine, https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/).....	114
Slika 8 - Panoramski prikaz Duge Rese s vidljivom branom, 1934. (izvor: Državni arhiv Karlovac, https://www.da-ka.hr/9606-2/).....	114
Slika 9 - Prikaz proizvodnje u tvornici, oko 1934. (izvor: Državni arhiv Karlovac, https://www.da-ka.hr/9606-2/).....	115
Slika 10 – Josip Broz Tito u posjeti tvornici 27. srpnja 1955. godine (izvor: Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. str. 65)	115
Slika 11 - Pogled na tvornicu 1984. godine (izvor: https://www.facebook.com/335802459827986/posts/3125809290827275/)	116
Slika 12 - Kompleks tvornice iz zraka, 2023. (izvor: google maps, https://www.google.com/maps/place/Pamu%C4%8Dna+industrija+Duga+Resa/@45.4502243,15.5005318,592m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x476415fa95999dc1:0xfee25588b0326d5a!8m2!3d45.4502356!4d15.5036163!1).....	116
Slika 13 - Kompleks tvornice iz zraka s označenim dijelovima (uredila: Marija Jurić)	117
Slika 14 - Ulaz u tvornicu "Pamučna industrija Duga Resa" u svibnju 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	117
Slika 15 – Prostor iza ulazne rampe, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	118

Slika 16 - Srušeni plato iza rampe, pogled s ceste nakon rampe, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	118
Slika 17 - Detalj urušene linije krovova, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	119
Slika 18 - Pogled s urušenog platoa na unutarnju stranu hala, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	119
Slika 19 - Zgrada Pamučne indutrije, slika s ulazne rampe 7. ožujka 2020. (izvor: https://hrcak.srce.hr/file/343850)	120
Slika 20 – Nastavak ceste unutar kompleksa tvornice, s desne strane hala „VIS PROMOTEX d.o.o.“, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	120
Slika 21 - Pogled na halu, u prizemlju "VIS PROMOTEX d.o.o.", na katovima vidljivi strojevi za konce, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	121
Slika 22 - Napušteni pogon okomito smješten iza hale "VIS PROMOTEX-a", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	121
Slika 23 - Putokazi s natpisima pogona preko puta pogona „VIS PROMOTEXA d.o.o.“, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	122
Slika 24 - Pogled na most, vodene turbine i "obnovljene" murale, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	122
Slika 25 - Pogled na hale "AQUASTILA", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	123
Slika 26 - Pogled prema ulaznoj rampi od hala "AQUASTILA", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	123
Slika 27 - Pogon smješten na Inzlu za vrijeme požara, pogled s mosta unutar tvornice koji vodi na Inzl, travanj 2019. (snimila: Kristina Štedul Fabac, izvor: Jutarnji list, https://www.vecernji.hr/vijesti/gori-zgrada-nekadasnje-tvornice-pamucne-industrije-duga-resa-1311748).....	124
Slika 28 - Pogled s mosta na lijevu obalu i dio prostora zakupljenog „staklanom Pudić“ svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	124
Slika 29 - Betonska brana na Mrežnici između Inzla unutar tvornice i desne obale Mrežnice, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	125
Slika 30 - Pogled na Mrežnicu iza brane i desnu obalu, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	125
Slika 31 - "Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora“ nakon obnove smješten preko puta ulazne rampe Tvornice, ulaz u park dr. Franje Tuđmana, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	126

Slika 32 - "Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora" prije obnove, 2016. (izvor: https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/biblioteka/3/Pocela_sanacija_devastiranog_spomenika_u_Dugoj_Resi/78/)	126
Slika 33 - Pogled na "amfiteatar" u parku dr. Franje Tuđmana i "malu vilu", veljača 2021. (izvor: Radio Mrežnica https://radio-mreznica.hr/iz-zraka-i-sa-zemlje-danju-i-nocu-klizaliste-u-dugoj-resi-plijeni-ljepotom-i-atraktivnoscu/)	127
Slika 34 - "Mala vila" i "amfiteatar", listopad 2020. (izvor: facebook stranica "Iz Duge Rese si ako" https://www.facebook.com/izDugaReseako/photos/a.859637140762211/3524941580898407/?locale=hi_IN)	127
Slika 35 - Radničko naselje Inzl, pogled s ceste na sjeverozapad, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	128
Slika 36 - Radničko naselje Inzl, početak 20. stoljeća (izvor: Državni arhiv Karlovac https://www.da-ka.hr/9606-2/)	128
Slika 37 – Višestambena kuća u naselju Inzl, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	129
Slika 38 - Radničko naselje Inzl, pogled na jugoistok, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	129
Slika 39 - Radničko naselje Kasar, rujan 2011. (izvor: google maps, https://www.google.com/maps/@45.4508861,15.4984809,3a,75y,300.89h,94.28t/data=!3m6!1e1!3m4!1s2ZsW1WUhEVUDxSqZz6ilig!2e0!7i13312!8i6656?entry=ttu)	130
Slika 40 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	130
Slika 41 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	131
Slika 42 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, bočna strana, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	131
Slika 43 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	132
Slika 44 - Pogled iz naselja Inzl na nadograđenu bolnicu i bivši bolnički stan, desna obala Mrežnice, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	132
Slika 45 - Bivši bolnički stan, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)	133
Slika 46 - Tvornička gostiona u Dugojresi / Kasino / Kantina, početak 20. stoljeća (putovala 1916.), (izvor: Virtualni muzej karlovačke industrije, http://www.vmki.mgk.hr/Katalog/Predmet/8623)	133

Slika 47 - Kantina / Kazino lijeve strane i činovnički dom s desne, snimljeno oko 1934. (izvor: Državni arhiv Karlovac, https://www.da-ka.hr/9606-2/)	134
Slika 48 – Bivša tvornička gostiona u Dugojresi / Kazino / Kantina na uglu današnje ulice Kasar i ulice Jozefa Jeruzalema, rujan 2011. (izvor: google maps, https://www.google.com/maps/@45.4506544,15.4994178,3a,75y,186.77h,102.9t/data=!3m6!1e1!3m4!1sTS7qt7D6gaPjE_v6IervXg!2e0!7i13312!8i6656?entry=tту)	134
Slika 49 - Bivša tvornička gostiona u Dugojresi / Kazino / Kantina, ugao Jozefinska cesta i ulica Jozefa Jeruzalema, kraj prozora u prizemlju vidljiva spomen ploča, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	135
Slika 50 – Uglovnica, bivši činovnički dom na uglu ulice Kasar i ulice Jozefa Jeruzalema, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	135
Slika 51 - Dimnjak u Trbovlju u sklopu tvornice, rujan 2022. (snimila: Marija Jurić, 2022.)	136
Slika 52 - Pogled na dimnjak u sklopu "Pamučne industrije Duga Resa", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	136
Slika 53 - Pogled na dimnjak "Pamučne industrije Duga Resa", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.).....	137

15. SLIKE

Slika 1 - Pamučna industrija, 1885. (izvor: Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. str. 45)

Slika 2 - Interijer nekadašnje tkaonice, kraj 19. stoljeća (izvor: Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. str. 46)

Slika 3 - Jozef Jeruzalem (izvor: Državni arhiv Karlovac, <https://www.da-ka.hr/9606-2/>)

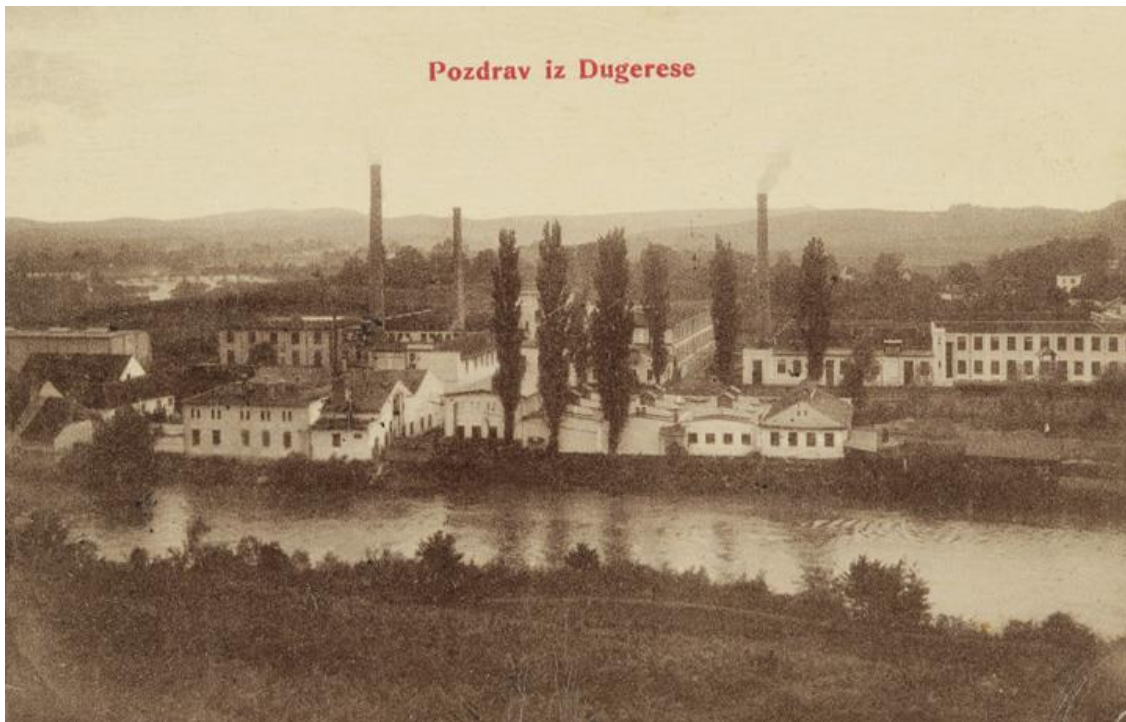
Slika 4 - Kolonija Kronenberg, oko 1900. godine (izvor: Wikipedia: Kolonija Kronenberg https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Kolonie_Kronenberg_um_1900.jpg)

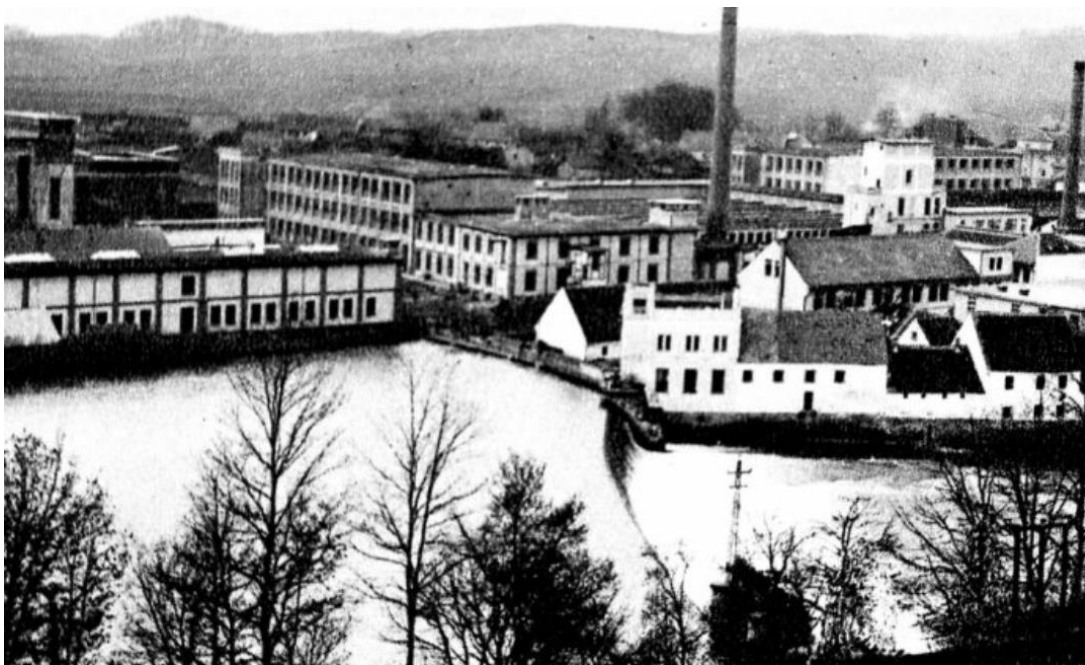
Slika 5 - Ulica Kasar, radničko naselje u Dugoj Resi, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 6 - Pogled na tvornicu nakon prvog požara u 1904. ili 1905. godini, (izvor: Virtualni muzej karlovačke industrije, <http://www.vmki.mgk.hr/Katalog/Predmet/9609>)

Slika 7 - Razglednica s pogledom na tvornicu, početak XX. st., Gradski muzej Karlovac (izvor: Portal hrvatske tehničke baštine, <https://tehnika.lzmk.hr/pamucna-industrija-duga-resa-duga-resa/>)

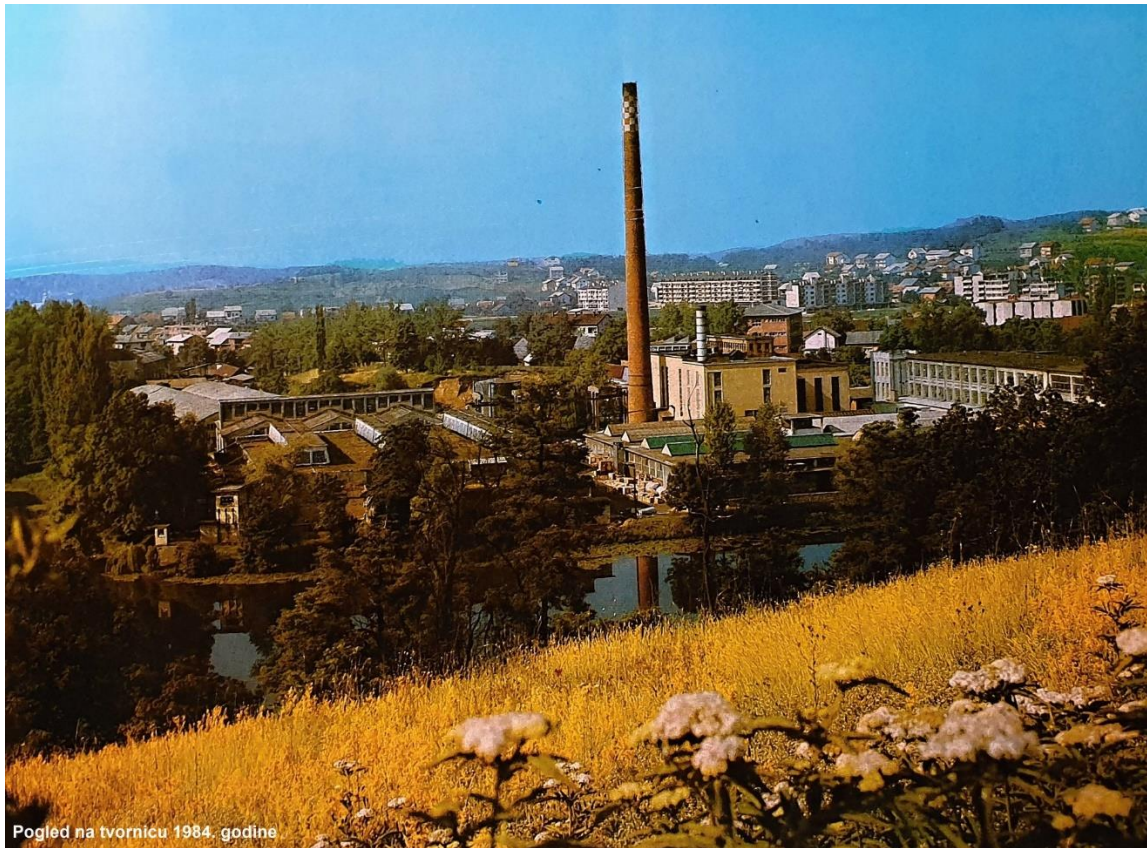
Slika 8 - Panoramski prikaz Duge Rese s vidljivom branom, 1934. (izvor: Državni arhiv Karlovac, <https://www.da-ka.hr/9606-2/>)

Slika 9 - Prikaz proizvodnje u tvornici, oko 1934. (izvor: Državni arhiv Karlovac, <https://www.da-ka.hr/9606-2/>)

Slika 10 – Josip Broz Tito u posjeti tvornici 27. srpnja 1955. godine (izvor: Vuljanić, Josip (ur.), Pamučna industrija Duga Resa: 1884-1984., Duga Resa: Pamučna industrija Duga Resa, 1984. str. 65)

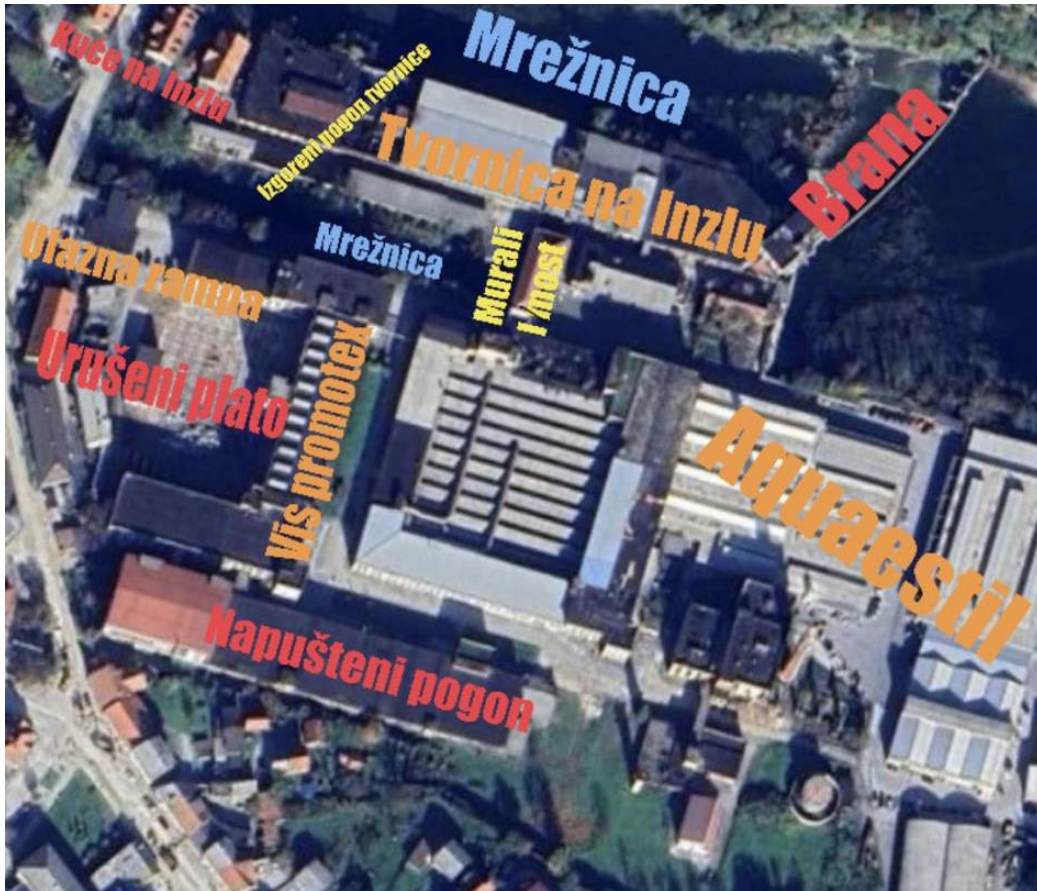

Slika 11 - Pogled na tvornicu 1984. godine (izvor: <https://www.facebook.com/335802459827986/posts/3125809290827275/>)

Slika 12 - Kompleks tvornice iz zraka, 2023. (izvor: google maps, <https://www.google.com/maps/place/Pamu%C4%8Dna+industrija+Duga+Resa/@45.4502243>

<https://www.google.com/maps/@45.5005318,15.592m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x476415fa95999dc1:0xfee25588b0326d5a!8m2!3d45.4502356!4d15.5036163!1>)

Slika 13 - Kompleks tvornice iz zraka s označenim dijelovima (uredila: Marija Jurić)

Slika 14 - Ulaz u tvornicu "Pamučna industrija Duga Resa" u svibnju 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 15 – Prostor iza ulazne rampe, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 16 - Srušeni plato iza rampe, pogled s ceste nakon rampe, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 17 - Detalj urušene linije krovova, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 18 - Pogled s urušenog platoa na unutarnju stranu hala, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 19 - Zgrada Pamučne indutrije, slika s ulazne rampe 7. ožujka 2020. (izvor: <https://hrcak.srce.hr/file/343850>)

Slika 20 – Nastavak ceste unutar kompleksa tvornice, s desne strane hala „VIS PROMOTEX d.o.o.“, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 21 - Pogled na halu, u prizemlju "VIS PROMOTEX d.o.o.", na katovima vidljivi strojevi za konce, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 22 - Napušteni pogon okomito smješten iza hale "VIS PROMETEX-a", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 23 - Putokazi s natpisima pogona preko puta pogona „VIS PROMOTEXA d.o.o.“, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 24 - Pogled na most, vodene turbine i "obnovljene" murale, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 25 - Pogled na hale "AQUASTILA", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 26 - Pogled prema ulaznoj rampi od hala "AQUASTILA", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 27 - Pogon smješten na Inzlu za vrijeme požara, pogled s mosta unutar tvornice koji vodi na Inzl, travanj 2019. (snimila: Kristina Štedul Fabac, izvor: Jutarnji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/gori-zgrada-nekadasnje-tvornice-pamucne-industrije-duga-resa-1311748>)

Slika 28 - Pogled s mosta na lijevu obalu i dio prostora zakupljenog „staklanom Pudić“ svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 29 - Betonska brana na Mrežnici između Inzla unutar tvornice i desne obale Mrežnice, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 30 - Pogled na Mrežnicu iza brane i desnu obalu, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 31 - "Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora" nakon obnove smješten preko puta ulazne rampe Tvornice, ulaz u park dr. Franje Tuđmana, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 32 - "Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora" prije obnove, 2016. (izvor: https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/biblioteka/3/Pocela_sanacija_devastiranog_spomenika_u_Dugoj_Resi/78/)

Slika 33 - Pogled na "amfiteatar" u parku dr. Franje Tuđmana i "malu vilu", veljača 2021. (izvor: Radio Mrežnica <https://radio-mreznica.hr/iz-zraka-i-sa-zemlje-danju-i-nocu-klizaliste-u-dugoj-resi-plijeni-ljepotom-i-atraktivnoscu/>)

Slika 34 - "Mala vila" i "amfiteatar", listopad 2020. (izvor: facebook stranica "Iz Duge Rese si ako")

https://www.facebook.com/izDugaReseako/photos/a.859637140762211/3524941580898407/?locale=hi_IN)

Slika 35 - Radničko naselje Inzl, pogled s ceste na sjeverozapad, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 36 - Radničko naselje Inzl, početak 20. stoljeća (izvor: Državni arhiv Karlovac <https://www.da-ka.hr/9606-2/>)

Slika 37 – Višestambena kuća u naselju Inzl, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 38 - Radničko naselje Inzl, pogled na jugoistok, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 39 - Radničko naselje Kasar, rujan 2011. (izvor: google maps, <https://www.google.com/maps/@45.4508861,15.4984809,3a,75y,300.89h,94.28t/data=!3m6!1e1!3m4!1s2ZsW1WUhEVUDxSqZz6ilig!2e0!7i13312!8i6656?entry=ttu>)

Slika 40 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 41 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 42 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, bočna strana, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 43 - Višestambena zgrada u naselju Kasar, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 44 - Pogled iz naselja Inzl na nadograđenu bolnicu i bivši bolnički stan, desna obala Mrežnice, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 45 - Bivši bolnički stan, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 46 - Tvornička gostiona u Dugojresi / Kazino / Kantina, početak 20. stoljeća (putovala 1916.), (izvor: Virtualni muzej karlovačke industrije, <http://www.vmki.mgk.hr/Katalog/Predmet/8623>)

Slika 47 - Kantina / Kazino lijeve strane i činovnički dom s desne, snimljeno oko 1934. (izvor: Državni arhiv Karlovac, <https://www.da-ka.hr/9606-2/>)

Slika 48 – Bivša tvornička gostiona u Dugojresi / Kazino / Kantina na uglu današnje ulice Kasari i ulice Jozefa Jeruzalema, rujan 2011. (izvor: google maps, https://www.google.com/maps/@45.4506544,15.4994178,3a,75y,186.77h,102.9t/data=!3m6!1e1!3m4!1sTS7qt7D6gaPjE_v6IervXg!2e0!7i13312!8i6656?entry=ttu)

Slika 49 - Bivša tvornička gostiona u Dugojresi / Kazino / Kantina, ugao Jozefinska cesta i ulica Jozefa Jeruzalema, kraj prozora u prizemlju vidljiva spomen ploča, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 50 – Uglovnica, bivši činovnički dom na uglu ulice Kasar i ulice Jozefa Jeruzalema, svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 51 - Dimnjak u Trbovlju u sklopu tvornice, rujan 2022. (snimila: Marija Jurić, 2022.)

Slika 52 - Pogled na dimnjak u sklopu "Pamučne industrije Duga Resa", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

Slika 53 - Pogled na dimnjak "Pamučne industrije Duga Resa", svibanj 2023. (snimila: Marija Jurić, 2023.)

SUMMARY

The theme of this master's thesis is to showcase the potential revitalization of the "Pamučne industrije Duga Resa" (Cotton industry Duga Resa) factory complex in the town of the same name. The thesis presents the history of the town of Duga Resa and how the development and stagnation of the town are closely linked to the existence of this factory. The population count serves as numerical evidence of these correlations.

In this thesis, the "Pamučna industrija" is analyzed as a crucial factor for the town, but in addition to the factory itself, the paper also explores the accompanying residential and worker settlements, as well as other built structures and infrastructure that arose thanks to the existence of the Factory. Revitalization presents several hypothetical options, including museum purposes, but they are not necessarily limited to the factory premises.